

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

GAYR-İ MÜSLİMLERİN ŞER'Î HÜKÜMLERE
MUHATAP OLUP OLMAMASI SORUNU
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HAZIRLAYAN
Sırrı Fuat ATEŞ

DANIŞMAN
Prof. Dr. HALİT ÇALIŞ

KONYA 2012

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Mezuniyet Dilekçe Formu

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sırrı Fuat ATEŞ	
	Numarası	094244031013	
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM HUKUKU	
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒	Doktora ☐
Tezin Adı	GAYR-İ MÜSLİMLERİN ŞER'İ HÜKÜMLERE MUHATAP OLUP OLMAMASI SORUNU		

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Sırrı Fuat ATEŞ

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

YÜKSEK LİSANS TEZİ KABUL FORMU

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sırrı Fuat ATEŞ
	Numarası	0942440313
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM HUKUKU
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Halit ÇALIŞ
Tezin Adı	GAYR-İ MÜSLİMLERİN ŞER'İ HÜKÜMLERE MUHATAP OLUP OLMAMASI SORUNU	

Yukarıda adı geçen öğrenci tarafından hazırlanan başlıklı bu çalışma .25.../..06.../..2012 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Ünvanı, Adı Soyadı Danışman ve Üyeler İmza

Prof. Dr. Halit ÇALIŞ Danışman

Prof. Dr. Orhan ÇEKER Üye

Prof. Dr. H. Tekin GÖKMENOĞLU Üye

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sırrı Fuat ATEŞ
	Numarası	094244031013
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM HUKUKU
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Halit ÇALIŞ
Tezin Adı	GAYR-İ MÜSLİMLERİN ŞER'İ HÜKÜMLERE MUHATAP OLUP OLMAMASI SORUNU	

ÖZET

Gayr-i Müslimlerin şer'î hükümlere muhatap olup olmaması konusunda İslâm âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Fıkıh bilginlerinin çoğunluğu gayr-i Müslimlerin de şer'î hükümlere muhatap olduğunu söylerken başta Hanefîler olmak üzere bazı âlimler de onların muhatap olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Bu çalışmada konu etrafında ortaya konan görüşler delilleriyle beraber ve mukayeseli olarak ele alınmıştır. Çalışmamızda inanç yönünden insanlar, teklif ve mahiyeti hakkında bilgiler verilmiş, ibadet ve hukuk alanında olmak üzere gayr-i Müslimlerin sorumluluğu incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Teklif, Hüküm, Gayr-i Müslim, Sorumluluk, Ceza.

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Sırrı Fuat ATEŞ
	Numarası	094244031013
	Ana Bilim / Bilim Dalı	TEMEL İSLAM BİLİMLERİ / İSLAM HUKUKU
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Prof. Dr. Halit ÇALIŞ
Tezin İngilizce Adı	THE PROBLEM IS NO PROVISION OTHER FOLDERS COUNTERPART NON-MUSLİMS	

SUMMARY

Islamic scholars have a dispute with whether the religious provisions deal with non-Muslims or not. While the majority of fiqh scholars said that this was addressed to non-Muslims as well, some scholars, especially the Hanafis, have adopted the opposite view. Opinions around this issue set out in this study, together with supporting evidence, and are discussed in comparison. In our study, it's given insight into people in terms of belief, proposal and its nature, and reviewed the responsibility of the non-Muslims in the field of prayer and laws.

Key Words: Proposal, Judgment, non-Muslim, Responsibility, Punishment.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
KISALTMALAR	III
GİRİŞ.....	1
I- Konunun Önemi ve Amacı	1
II- Konunun Sınırlandırılması	1
III- Araştırmada İzlenen Yöntem	1
IV- Konunun Kaynakları.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM.....	4
İNANÇ YÖNÜNDEN İNSANLAR VE ŞER'İ TEKLİFİN MAHİYETİ.....	4
I- FIKHÎ AÇIDAN İNANÇ YÖNÜNDEN İNSANLAR:.....	5
A- Müslümanlar	5
B- Gayr-i Müslimler	5
1- Ehl-i Kitap Olan Gayr-i Müslimler	5
2- Ehl-i Kitap Olmayan Gayr-i Müslimler	6
II- TEKLİF ve MAHİYETİ.....	8
A- Teklif.....	9
B- Mükellef	10
C- Ehliyet	11
1- Vücûp Ehliyeti	12
2- Edâ Ehliyeti.....	14
D- Hüküm.....	16
İKİNCİ BÖLÜM.....	20
İBÂDÂT ALANINDA GAYR-İ MÜSLİMLERİN SORUMLULUĞU.....	20
I- GAYR-İ MÜSLİMLERİN MÜKELLEF OLDUĞU GÖRÜŞÜ VE DELİLLERİ.....	22
A- Gayr-i Müslimler Mutlak Olarak Mükelleftir Görüşü	22
B- Gayr-i Müslimler Sadece Nahiyle Mükelleftir Görüşü.....	31
C- Diğer Görüşler.....	32
II- GAYR-İ MÜSLİMLERİN MÜKELLEF OLMADIĞI GÖRÜŞÜ VE DELİLLERİ.....	33
III- İHTİLAFIN PRATİK KARŞILIĞI.....	41
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	46
HUKUK ALANINDA GAYR-İ MÜSLİMLERİN SORUMLULUĞU	46
I- Malî Hak ve Sorumluluklar	46
II- Âile Hukuku	47

III- Ceza Hukuku.....	49
A- Kısas Suçları.....	51
B- Had Suçları	52
1- Zina Haddi.....	52
2- İçki İçme Haddi.....	54
3- Kazf Haddi	54
4- Hırsızlık Haddi	55
5- Yol Kesme Haddi.....	55
IV- Helâller ve Haramlar.....	56
SONUÇ	58
BİBLİYOGRAFYA	60

ÖNSÖZ

Allah Teâlâ, insanları, kendisine kulluk etmeleri için yaratmıştır. Göklerin, yerin ve dağların yüklenmekten kaçındığı emâneti/sorumluluğu insan yüklenmiştir.

Allah Teâlâ, insanı akıl ve irâde ile donatmış, dünyaya imtihan için göndermiştir. Bu imtihan sırrına mebni insanlar arasında inanan da inanmayan da, kulluk görevini yapan da yapmayan da bulunmuştur ve bulunacaktır. Eğer Allah Teâlâ isteseydi yeryüzünde bulunan bütün insanlar iman eder ve kulluk görevlerini yerine getirirlerdi. Ama ilâhî irâde böyle tecelli etmemiş, insanlar irâdelerinde serbest bırakılmış, tercihlerinin sonuçlarını âhiret denilen ebedî âlemde görmek üzere imtihana tâbi tutulmuşlardır.

İslâm, hem bir inanç sistemi hem de bir hukuk nizamı olarak insanın bütün hayatına müdâhil bir dindir. Ferdî alanda insanın Allah'a nasıl kulluk yapacağına ilke ve prensiplerini ortaya koyarken, toplum düzeni ve maslahatı açısından da hukuk sisteminin ilke ve prensiplerini ortaya koyar. Müslüman bir toplumda elbette ki, Müslüman olmayan unsurlar/gruplar da bulunacaktır ve onların da hukuk nizamı içinde yaşamaları söz konusudur.

Allah Teâlâ, insanı muhatap alıp ona hitap etmiş, akıl ve irade ile donatarak insanı sorumlu tutmuştur. Kur'ân-ı Kerîm, inanç yönüyle insanları Müslüman/mü'min ve kâfir/gayr-i müslim olmak üzere iki ana grup olarak değerlendirir. İlâhî hitap karşısında insanlar, ya bu ilâhî hitaba iman ederler, ya da bu ilâhî hitap karşısında inkâr/küfür yolunu tutarlar. İlâhî hitap karşısında inkâr/küfür yolunu tutanlar da farklı gruplara ayrılırlar. Bazıları cehaletlerinden inkâr yolunu tutarken, bazıları hakkı bildikleri halde inatçılıklarından, bazıları da sahip oldukları imkânları/makamları kaybedecekleri endişesiyle inkâr/küfür yolunu tutarlar.

İslâm'ın insanları bu iki ana gruba ayırması, hayatta hiçbir sonucu/karşılığı olmayan salt nazârî bir ayırım değildir. Bilakis bu ayırım, dünya ve âhirette üzerine çok önemli neticelerin terettüp ettiği son derece önemli bir ayırımdır. İnsanların bu şekilde bir ayırıma tabi tutulması hem bu dünyada hukukî sonuçlar doğurur, hem de âhirette insanın karşılaşacağı mükâfat veya ceza, taşıdığı inanca bağlıdır. Allah Teâlâ, Müslümanlara cennet ve nimetlerini mükâfat olarak vereceğini beyan ederken, kâfirler için ise cehennem ceza olarak hazırlamıştır.

İslâm âlimleri, İslâmî hükümleri genelde “*itikad, ibadât, muâmelât ve ukûbât*” şeklinde dört kategoride değerlendirmişlerdir. İtikad esasları “usûlü'd-din” olarak nitelendirilirken, itikadın dışında kalan diğer alanlarla ilgili hükümler “furu'u'd-din” diye nitelendirilmiştir. İtikad ve ibadet alanı kişi ile Allah Teâlâ arasında değerlendirilirken, muâmelât alanı insanlar arası ilişkileri, ukûbât alanı ise toplum düzenine, insanların can, akıl, mal, ırz güvenliğine yönelik suçların cezasını içermektedir. İtikad/usûl esasları kişinin iç dünyasıyla/bâtını ile alakalı iken, diğer hükümler dış dünya/zâhir ile alakalıdır. Diğer bir ifade ile itikad alanı dışındaki hükümler kişinin imanının/itikadının zâhirdeki görünümleridir.

Allah Teâlâ, insanın kulluk görevi noktasında insanoğluna bazı görevler yüklemiş, gerek ferdî hayatında yapacağı ibadetlerle gerekse âile ve toplum düzeniyle ilgili hükümler koymuştur. İslâm'a inanmayan gayr-i Müslimlerin bu hükümler karşısındaki sorumlulukları nedir? Onlar sadece iman etmekle mi mükelleftirler, yoksa İslâm'ın diğer hükümlerinden de sorumlu mudurlar? İslâm ülkesinde yaşayan gayr-i Müslimlerin hukuki statüleri nedir? Onların yapmış oldukları muâmelelerin hukuki sonucu nedir? Bunlar ve benzeri konular İslâm âlimleri tarafından incelenmiş ve konular etrafında çeşitli görüşler ortaya konmuştur.

Bu ve benzeri sorulara cevap aramayı amaçlayan bu çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında konunun önemi ve amacı, konuyu işlerken izlenen yöntem ve kullanılan kaynaklarla ilgili bilgi verilmiş, birinci bölümde inanç bakımından insanlar ele alınıp teklif konusu tahlil edilmiş, ikinci bölümde gayr-i Müslimlerin İslâm'ın şerâi'inden sorumlu olup olmadıkları ve bu konudaki ihtilaflara yer verilmiş, üçüncü bölümde ise gayr-i Müslimlerin özel hukuk ve kamu hukuku ile ilgili sorumlulukları ele alınmıştır.

Konunun belirlenmesinde ve hazırlanmasında destek ve yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Halit Çalış'a ve diğer hocalarıma teşekkürü bir borç bilirim.

KISALTMALAR

age: Adı Geçen Eser

b.: İbn

bt.: Bint

Thk: Tahkik

AÜHFD: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

DİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

DVİ: Diyanet Vakfı İlmihali

HTD: Hadis Tetkikleri Dergisi

İHAD: İslam Hukuk Araştırmaları Dergisi

md: Maddesi

Nşr: Neşreden

Bkz: Bakınız

ra : Radıyallahü anh

rh : Rahmetullahi aleyh

sa: Sallallahü aleyhi ve sellem

SÜİFD: Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi

ŞİA : Şamil İslâm Ansiklopedisi

Trc: Tercüme

GİRİŞ

I- Konunun Önemi ve Amacı

“Gayr-i Müslimlerin İslâm’ın fîrû’ hükümleriyle muhatap olup olmadıkları” konusuyla ilgili akademik bir çalışma tarafımızdan tespit edilememiştir. Gayr-i Müslimlerin İslâm’ın fîrû’ hükümleriyle sorumlu olup olmadıkları, onların hem dünyevî hem de uhrevî konularıyla ilgili sonuçlar doğurmakta, bazı hükümler onların sorumlu olup olmadıklarına göre şekillenmektedir. Konunun anlaşılması bazı hükümlerin de anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Konunun amacı, Müslüman olmayan insanların Cenabı Allah’ın insanlığa son hitâbı olan İslâm’ın fîrû’ hükümleriyle sorumlu olup olmadıklarını, eğer sorumlu iseler bunun çerçevesini çizmektir. İslâm, hem bir inanç sistemi hem de bir hukuk sistemi olarak insanın bütün hayatına müdâhil bir dindir. Ferdî alanda insanın Allah’a nasıl kulluk yapacağıнын ilke ve prensiplerini ortaya koyarken, toplum düzeni ve maslahatı açısından da hukuk sisteminin ilke ve prensiplerini ortaya koyar. Müslüman bir toplumda elbette ki, Müslüman olmayan unsurlar da bulunacaktır ve onların da hukukla karşı karşıya kalmaları söz konusudur. İşte bu noktada gayr-i Müslimlerin İslâm hukuku açısından konularının ve genel olarak İslâm’ın hükümleriyle sorumlu olup olmadıklarını ortaya koymanın önemli olduğunu düşünüyoruz.

II- Konunun Sınırlandırılması

Gayr-i Müslimlerin İslâm’ın fîrû’ hükümlerinden sorumlu olup olmadıkları meselesi, geniş bir alanı içermesi sebebiyle biz konuyu “şer’î hükümlere muhatap olup olmadıkları” şeklinde bir sınırlandırmaya gittik. Burada “şer’î hükümler” derken maksadımız, farz/vacip, mendûb, mübah, mekruh ve haram şeklinde belirlenen hükümlerdir ki, bunlar “teklîfî hükümler” olarak isimlendirilmektedir. Zaten İslâm âlimleri arasında ihtilaf konusu olan da vad’î hükümler değil teklîfî hükümlerdir.

III- Araştırmada İzlenen Yöntem

Tezimizde konuyu araştırırken mukayeseli bir yöntem takip edilmiştir. İhtilafı olan konularda, görüşler ayrı başlıklar altında ele alınmış, her görüş sahiplerinin görüşleri delilleriyle birlikte zikredilmiştir.

İslâm âlimleri İslâm hukukunu genel olarak itikad, ibadât, muâmelât ve ukûbât şeklinde bir taksime tâbi tutarlar. Muâmelât ve ukûbât denilen kısım, bugünkü hukuk sisteminde özel hukuk ve kamu hukuku alanına girmektedir. Biz, ibadet alanı dışında kalan konuları “malî hak ve sorumluluklar”, “âile hukuku”, “ceza hukuku” ve “helâller ve haramlar” ana başlıkları altında ele alarak inceledik.

Görüşler ele alınırken esas olarak fıkıh usûlü kitaplarına müracaat edilmiş, örneklendirme ve benzeri durumlarda fîrû’ hükümler için de ilgili mezhebin fîrû’ fıkıh kitaplarına müracaat edilmiştir.

IV- Konunun Kaynakları

Gayr-i Müslimlerin İslâm'ın fūrû' hükümleriyle muhatap/sorumlu olup olmadıkları meselesi, fıkıh usûlü eserlerinde, “*Emir*” bölümünde, “*Kâfirler Muhatap mıdır?*” veya “*Şer'î Şartın Meydana Gelmesi Teklifte Şart mıdır?*” alt başlıkları altında ele alınmaktadır. Fūrû' fıkıh kitaplarında ise bazı fer'î meselelerin hükmü izah edilirken bu hususa temas edilmiştir. Dolayısıyla araştırmamızda en çok başvurduğumuz eserler fıkıh usulü eserleri olmuştur. Bunun yanında konunun örneklendirilmesinde verilen hükümlerde fūrû' fıkıh kitaplarından da faydalanılmıştır. Ayrıca konumuzla doğrudan ilgisi olmasa da içerisinde bu konuyla ilgili bilgiler içeren çeşitli ilim dallarında yazılmış eserler de istifade edilen kaynaklar arasındadır.

Başta ilk dönem fıkıh usûlü eserlerinden Ebû Bekir el-Cessâs (370/980)'ın *el-Füsûl fî'l-usûl*'ü, Ebû Zeyd ed-Debûsî (430/1038)'nin *Takvîmü'l-edille*'si, Ebü'l-Hüseyin el-Basrî (463/1070)'nin *el-Mu'temed*'i, Fahrü'l-İslâm el-Pezdevî (482/1089)'nin *Kenzü'l-vüsûl*'ü, Şemsü'l-eimme es-Serahsî (483/1090)'nin *Usûl*'ü, İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî (487/1094)'nin *el-Burhân*'ı, Ebü'l Muzaffer es-Sem'ânî (489/1095)'nin, *Kavâtü'l-edille*'si, İmam Gazâlî (505/1111)'nin *el-Mustasfâ*'sı, Alâüddin es-Semerkindî (533/1138)'nin *Mizânu'l-usûl fî netâici'l-ukûl*'ü, Alaüddin el-Üsmendî es-Semerkindî (552/1157)'nin *el-Mizân fî usûlü'l-fıkh*'ı olmak üzere, Fahrüddin er-Râzî (606/1209)'nin *el-Mahsûl*'ü, el-Âmidî (631/1233)'nin *el-İhkâm fî Usûli'l-ahkâm*'ı, el-Beydavî (685/1286)'nin *Minhacü'l-vüsûl fî ilmi'l-usûl*'ü, Ebû Hafs en-Nesefî (710/1310)'nin *Menâru'l-envâr*'ı, Hüsamüddin es-Siğnâkî (714/1314)'nin *el-Kâfî şerhu'l-Pezdevî*'si, Abdulaziz el-Buhârî (730/1329)'nin *Keşfü'l-esrâr*'ı, Takiyyüddin es-Sübkî (756/1355)'nin *el-İbhâc fî şerhi'l-Minhâc*'ı ve diğer klasik fıkıh usûlü eserleri yanında Abdülvahhab Hallâf, Ebû Zehra, Zekiyyüddin Şa'bân, Vehbe ez-Zühayli, Abdülkerim en-Nemle, Seyyid Bey ve Fahrettin Atar gibi muasır âlimlerin yazmış oldukları fıkıh usûlü eserlerinden de istifade edilmiştir.

Konumuzla ilgili olan “tekelif, mükellef, ehliyet ve hüküm” konuları da fıkıh usûlü eserlerinde genişçe ele alınan konulardandır. Bunlardan ehliyet konusu, mütekellimin metoduna göre yazılmış fıkıh usûlü eserlerinde mükellef/el-mahkûmu aleyh konusu incelenirken ele alınmış, fukaha metoduna göre yazılmış fıkıh usûlü eserlerinde genellikle usulün son bahsi olarak ayrı bir başlık altında konu bütünlüğü içinde ve daha ayrıntılı bir şekilde ele alındığı görülür.¹

Bazı durumlarda, konuyla ilgili tarafların delil olarak kullanmış oldukları âyetlerin tefsirinde et-Taberî, İbn Kesir, er-Râzî, İbn Âşûr gibi müelliflerin tefsir kitaplarına, hadisler için de temel hadis kaynaklarına müracaat edilmiştir. Bunların yanında konumuza katkısı olabileceğini düşündüğümüz çeşitli bilgiler için farklı kaynaklara da müracaat edilmiştir. Tezimizi hazırlarken faydalandığımız eserler bibliyografyada gösterilmiştir.

¹ Bardakoğlu, “*Ehliyet*”, DİA, X, 534. Örnek olarak bkz: Serahsî, *Usûl*, s. 531; Sadru's-şerîa, *et-Tavdîh*, II, 336; Abdulaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 335.

Konumuzla ilgili akademik bir çalışma tarafımızdan tespit edilememiştir. Suudlu âlim Abdülkerim en-Nemle'nin konuyla ilgili "*el-İlmâm fî mes'eleli teklîfi'l-küffâri bi fîrû'u'l-İslâm*" isminde müstakil bir çalışması vardır ve bu çalışmasına "*el-Mühezzeb fî ilmi usûli'l-fikhi'l-mukâren*" ve "*İthâfü zevi'l-besâir bi şerhi Ravdati'n-nâzir fî usûli'l-fikh*" isimli eserlerinde işaret etmektedir.² Müellifin "*el-İlmâm*" isimli eseri, internet üzerinde yaptığımız taramalarda, 1414/1993 yılında Mektebetü'r-rüşd tarafından Riyad'da 142 sayfa olarak matbu olduğu gözükmemektedir. Ancak biz bütün çabalarımıza rağmen bu çalışmayı elde edemedik. İnternet ortamında kitabın fihristine ulaştık.³ Kitabın fihristine göz atıldığında çalışmanın yaklaşık kırk sayfalık kısmını "hüküm ve kısımları, teklif, ehliyet, teklifi ve vad'î hükümler, kâfirler ve kâfirlerin sınıflandırılması" gibi konuya giriş mahiyetinde olan konuların oluşturduğu anlaşılmaktadır. Müellifin bu çalışmasının, özellikle "*el-Mühezzeb*" isimli çalışmasında yapmış olduğu izahların biraz daha açılımından ibaret olduğunu tahmin ediyoruz.

Teklif konusu, aslında Kelâm ilminin konuları arasındadır ve konu çerçevesinde çeşitli görüşler ortaya konmuştur. "*İnsan teklife ne zaman muhatap olur? Şeriatın vürûdundan önce insan mükellef midir değil midir? İnsanın gücü dışında olan şeyle (teklîf-i mâ lâ yutâk) mükellef tutulması câiz midir değil midir?*" gibi konular Kelâm ilminde geniş olarak tartışılmış ve konuyla ilgili olarak çeşitli mezhepler teşekkül etmiştir. Teklif konusu kelâm ilminin konusu gibi görünse de fıkıh usûlü ile de ilgili bir konudur.

Aslında "teklif, hüsn-kubh" ve benzeri konular bazı fıkıh usûlü müelliflerinin iddia ettiği gibi⁴ kelâm ilminin ana konuları arasında yer alsa da fıkıh usûlü de bu konularla doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilenmekte ya da etkilenmektedir. Alaüddin es-Semerkandî'nin de isabetle belirttiği gibi, "*fıkıh usûlü ilmi, kelâm ilminin bir dalıdır. Fer' (dal) asıldan (kökten) türer, ondan türemeyen onun neslinden olmaz. Bu bakımdan bu alanda (fıkıh usûlü alanında) yazılan eserin, kitabın müellifinin itikadına muvafık olması kaçınılmazdır.*"⁵ Biz, araştırmamız sırasında bazı fıkıh usûlü konularının müellifin itikadını doğrultusunda ele alındığını müşahade ettik. Tezimizin konusu olan gayr-i Müslimlerin fîrû' hükümlerle sorumlu olup olmadığı meselesinde de âlimlerin konuyu itikâdî görüşleri doğrultusunda ele aldıkları, en azından bunun etkisi olduğu kanaati oluştu. Dolayısıyla fıkıh usulünde teklif konusu ele alınırken, kelâmî görüşlerin göz ardı edilmemesi gerektiğini de düşünüyoruz. Bu itibarla da Kâdî Abdülcebâr'ın *el-Muğni'si*, İbnü'l-Hümâm'ın *el-Müsâyera'sı* gibi kelâm kitaplarına da müracaat edilmiştir.

² Nemle, *el-Mühezzeb fî ilmi usûli'l-fikhi'l-mukâren*, I, 346-366; *İthâfü zevi'l-besâir bi şerhi Ravdati'n-nâzir fî usûli'l-fikh*, II, 145-158.

³ http://www.dorar.net/book_index/8464 Erişim tarihi: 25.05.2012.

⁴ Zekiyyüddin Şa'bân, fıkıh usulüne dair yazmış olduğu eserde, "el-Hâkim" konusunu kitabına almamasının sebebini, "*konuyu incelemek usûl-ü fıkıh bilginlerinin değil, tevhid veya kelâm bilginlerinin görevidir*" şeklinde ifade etmektedir. Şa'bân, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 197. Ancak Kahire baskısında el-Hâkim konusu da ilave edilmiş, kitabın Türkçe tercümesinin son çıkan baskısında da ilgili yer Kahire baskısından tercüme edilerek eklenmiştir. Bkz: Şa'bân, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 273-277, Trc: İbrahim Kafi Dönmez, Ankara 2012.

⁵ Semerkandî, *Mizânü'l-usûl*, I, 1. Ayrıca bkz: Nesefî, *Şerhu'l-Müntehab*, s. 14.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNANÇ YÖNÜNDEN İNSANLAR VE ŞER'İ TEKLİFİN MAHİYETİ

Çeşitli ilim dallarında ve disiplinlerde insanlar farklı noktalardan gruplara ayrılmış, taksime tabi tutulmuştur. Irk, renk, bölge, dil, medenî seviye bu noktalardan bazılarıdır. İslâm'ın insanlara bakışında hâkim olan nokta ise inançtır, dindir. Bütün zamanlara, mekânlara ve bütün insanlara Allah'ın elçisi olarak gönderilen Muhammed Mustafa (s.a)'in davetine uyan ve onu peygamber bilip iman edenler insanlar Müslümandır; bu davete katılmayan, onun peygamberliğine iman etmeyen insanlar ise gayr-i müslimlerdir. İnsanların böyle Müslüman ve gayr-i müslim olarak ikiye ayrılması yalnızca tanıtma gayesi güden nazarî bir ayırım değildir. Bunun dünyada ve ebedî hayatta son derece önemli sonuçları vardır.⁶

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (sa)'i bütün insanlığa peygamber olarak göndermiş. “*De ki: Ey insanlar! Ben, sizin tamamınıza gönderilen Allah'ın elçisiyim*”⁷ “*Biz, seni, bütün insanlar için müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik*”⁸ âyet-i kerîmeleri bu gerçeği bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır. Hz. Muhammed'in peygamberliği, bölgeleri ve memleketleri farklı olsa da bütün insanlığa şamildir. Aynı şekilde onun peygamberliği bütün mekânları kapsadığı gibi, bütün zamanları da kapsamaktadır. Çünkü Hz. Muhammed (sa) nebîlerin ve rasûllerin sonuncusudur. Buna göre onun şerâtı da bütün mekânlar ve zamanlar için geçerlidir.

Kim İslâm davetine icabet eder ve Hz. Muhammed (sa)'in risâletine iman ederse o kimse Müslümandır. Kim de İslâm davetine icabet etmez ve onun risâletine iman etmezse o kimse de gayr-i müslimdir. İşte İslâm şeriatına göre insanlık, Müslümanlar ve gayr-i müslimler olmak üzere iki büyük gruba ayrılır. Kur'ân-ı Kerîm'de birçok âyet-i celîlede insanların iman edenler ve inkâr edenler şeklinde iki gruba ayrıldıkları ifade edilir.⁹ Ancak Müslümanların dışındaki insanlar tek bir inanca değil, farklı inanç türlerine sahiptirler.

Her toplumda olduğu gibi Mekke toplumu da tek bir inanca sahip olan insanlardan değil, çeşitli inançlara sahip insanlardan meydana gelmekteydi. Kur'ân-ı Kerîm'de inanmayanlarla ilgili pasajlar okunduğunda Mekke toplumundaki insanların farklı inançlara sahip oldukları anlaşılır. Mekke toplumu, Allah'ın varlığını kabul etmeyen ateistler, âhireti kabul etmeyenler, Allah'ın varlığını kabul etmekle birlikte başka ilahları Allah'a ortak koşanlar vb. farklı inanç gruplarından meydana gelen bir toplum idi. Ayrıca özellikle Medine'de Yahudi ve Hristiyanlar da bulunmakta idi. Ancak bütün bunların ortak noktası hazreti Muhammed'in risâletine karşı çıkışları ve iman etmemeleridir.

Biz bu bölümü “inanç yönünden insanlar” ve “teklif ve mahiyeti” olmak üzere iki alt başlık altında ele alacağız.

⁶ Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 229.

⁷ A'râf 7/158.

⁸ Sebe' 34/28.

⁹ Örnek olarak bkz: Câsiye 45/30, 31; Muhammed 47/1, 2; Teğâbün 64/2.

I- FIKHÎ AÇIDAN İNANÇ YÖNÜNDE İNSANLAR:

İslâm dini, insanları, Müslümanlar ve gayr-i müslimler olmak üzere iki ana kategoride değerlendirir. Gayr-i müslimler de çeşitli inançlara sahip olmakla beraber, ehl-i kitap olan gayr-i müslimler ve ehl-i kitap olmayan gayr-i müslimler şeklinde değerlendirilmektedir. Biz de çalışmamızda inanç yönünden insanları Müslümanlar, ehl-i kitap olan gayr-i müslimler ve ehl-i kitap olmayan gayr-i müslimler şeklinde ele alacağız.

A- Müslümanlar

Müslüman, Hz. Muhammed'in risâletini kabul ederek, başta Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği olmak üzere, Hz. Muhammed'in risâletine ve onun Allah Teâlâ'dan getirmiş olduğu dinin esaslarına inanan kimsedir.

Müslümanların şer'î teklife muhatap oldukları konusunda herhangi bir şüphe ve tereddüt yoktur. Her Müslüman, gerek ibadet alanında gerekse hukuk alanında Allah Teâlâ'nın bütün emir ve nehiyleriyle mükelleftir. Bu konuda farklı herhangi bir görüş yoktur.

B- Gayr-i Müslimler

Gayr-i müslim kavramı, Müslüman olmayan bütün insanları içine alan bir kavramdır. Hangi dine mensup olursa olsun, İslâm dinine mensup olmayan bütün insanlar gayr-i müslim kavramıyla ifade edilir. Gayr-i müslimler, İslâm âlimleri tarafından ehl-i kitap olanlar ve ehl-i kitap olmayanlar şeklinde iki ana grupta değerlendirilmektedir.

1- Ehl-i Kitap Olan Gayr-i Müslimler

Ehl-i kitap (Ehlü'l-kitâb) tamlaması "ilâhî bir kitaba inananlar" anlamına gelir.

İslâmî literatürde ehl-i kitap kavramı yaygın olarak Yahudiler ve Hıristiyanlar için kullanılan bir tabirdir. Kur'ân-ı Kerîm, birçok yerde Yahudiler ve Hıristiyanlardan, ehl-i kitap diye bahseder; hadislerde de bu tabir sık sık kullanılmıştır. Böylece vahiy yoluyla nazil olmuş Tevrat, Zebûr ve İncil'e sahip bulunan Yahudiler ve Hıristiyanlar, bu kitaplar tahrif edilmiş olmasına rağmen, müşriklerden ayırt edilmiş ve kendilerine farklı bir statü tanınmıştır.

Ehl-i kitap kapsamına kimlerin girdiği konusunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Hanefilere göre, semâvî bir dine ve Tevrat, İncil, Zebûr, İbrahim (a.s.) ve Şît (a.s.)'ın sayfeleri gibi Allah tarafından indirilmiş bir kitaba inanan herkes ehl-i kitaptır. Ehl-i kitap kavramı sadece Yahudi ve Hıristiyanlara hasredilemez, aksine bu kavram, bunların dışında da indirilmiş semâvî bir kitaba mensup olan herkesi kapsar.¹⁰

¹⁰ İbn Abidin, *Reddî'-muhtâr*, IV, 134; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 11.

Hanefîlerin dışındaki âlimlere göre ise ehl-i kitap kavramı sadece Yahudi ve Hıristiyanları ifade etmek üzere kullanılan bir kavramdır. Çünkü Kur'ân-ı Kerîm ehl-i kitap kavramını başkaları için değil sadece Yahudi ve Hıristiyanlar için kullanılmıştır.¹¹ Hanefîlerden Cassâs da bu görüştedir.¹²

2- Ehl-i Kitap Olmayan Gayr-i Müslimler

Kur'ân-ı Kerîm'de, ehl-i kitap olarak Yahudi ve Hıristiyanlardan bahsedildiği gibi, müşrikler, Sâbiîler, Mecûsîler ve Dehrîler gibi değişik inanç gruplarından da bahsedilmektedir.

Allah'a inanmakla beraber, herhangi bir şeyi ulûhiyet veya rubûbiyette Allah ile bir tutan, O'nun ortağı kabul eden kimselere müşrik denir. Araplardan putlara tapanlar, güneşe ve yıldızlara tapanlar müşriklerdendir.¹³

Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen inanç gruplarından bir tanesi olan Sâbiîler'in kim olduğu ve nerede yaşadıkları konusunda İslâm âlimleri arasında farklı rivâyetler bulunmaktadır.¹⁴

Allah Teâlâ, Sâbiîler'den, “Şüphesiz iman edenler, Yahudiler, Hıristiyanlar ve Sabiîler'den Allah'a, âhiret gününe iman edenler ve salih amel işleyenlerin Rableri katında mükafatları vardır”¹⁵ şeklinde bahsetmektedir.

Âyetlerde zikredilen Sâbiîler'in kimler olduğu hakkında müfessirler, onların herhangi bir dine mensup olup olmadıkları, bir peygambere ve bir kitaba bağlı olup olmadıkları konusunda çok farklı görüşler ileri sürmüşlerdir.¹⁶

Sâbiîler'in bir taraftan müşrik, diğer taraftan da ehl-i kitaba benzer bir görünüm ortaya koymaları, fakihler arasında bunlar hakkında verilecek, hüküm konusunda ihtilaf doğmasına sebep olmuştur. Bazı fakihler onları müşriklerden saymış ve kestiklerinin yenmeyeceği ve kadınlarıyla da evlenilemeyeceği görüşünü benimsemişler; diğer bazılarıysa, onların ehli kitapla aynı muameleye tabi tutulacağını söylemişlerdir. İmamı Azam, Hıristiyanlıktan doğan sâbiîliği ehl-i kitaptan kabul etmiştir ki, bunlar İncil okurlar. İmameyn ise Sâbiîler'in ehl-i kitap olmadıkları görüşünü benimsemişlerdir. Ancak, yıldızlara tapınan Harran Sâbiîler'inin ehl-i kitap olmadıkları hakkında fakihler görüş birliği içerisindeyler.¹⁷ Ebu Bekr er-Razi, “şu zamandaki Sâbiîler olarak bilinen topluluk içinde ehl-i kitap yoktur” demektedir.¹⁸

¹¹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, XIII, 203, 204.

¹² Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 327, IV, 198, 282; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 12-14.

¹³ İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 125; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 15.

¹⁴ Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 13, 14.

¹⁵ Bakara 2/62; Maide, 5/69; Hac 22/17.

¹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, II, 34-37; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, III, 112, 113; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 285-287.

¹⁷ İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 135.

¹⁸ Cassâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 328.

Aslında ehl-i kitap olarak isimlendirilen zümre, Yahudi ve Hıristiyanlardır. Bunların dışında ehl-i kitap olan bir topluluk yoktur. Âyette de Yahudi ve Hıristiyanlardan ayrı olarak zikredildiklerine göre onlarla aynı kategoride değillerdir. Onları ehl-i kitap sayan fakihler, mecûsîlerin ehl-i kitap sayılması nokta-i nazarından hareket etmiş olmalılar.¹⁹

Mecûsî ise, Mecûsî dinine mensup olan; Mecûsîlik ise Mecûsî dinine ait inanç ve akidelere dayalı tutum ve davranışların bütünü; temel akideleri Ateş (ışık)'e tapmak olan Zerdüştilik, Mithraîlik, Zurvaîlik, Manilik ve Mazdekîlik gibi çeşitli fırka ve mezheplerin ortak adıdır. Mecûsîler, ateşe tapan, nur ile zulmeti iki ayrı hayır ve şer kaynağı olarak kabul eden bir topluluktur.²⁰

Mecûsîlerin ehl-i kitap olup olmadıkları hakkında da ihtilaf vardır. Bazıları, onların kendilerini bir kitaba nispet etmeleri sebebiyle ehl-i kitap olduklarını söylerken, fukahânın cumhuru onların ehl-i kitap olmadıklarını söylemişlerdir. İsbetli olan görüş, onların ehl-i kitap olmadığıdır.²¹ “*Kitap, yalnız bizden önceki iki topluluğa (hıristiyanlara ve yahudilere) indirildi*”²² âyet-i kerimesi bu görüşün isabetli olduğunu desteklemektedir. Eğer mecûsîler ehl-i kitap olsalardı o zaman ehl-i kitap üç topluluk olmuş olurdu. Bu da âyetin delâletine aykırıdır.²³

“Dehrîler” veya “Dehriyye” ise, zamanı esas alıp, zamanın ve maddenin ebedîliğine inandıkları için, dünyadaki hadiselerin ancak tabiat kanunlarına uyarak meydana geldiğini kabul eden zümredir.²⁴

Dehrîler, âlemin ezelî olduğunu ve bir yaratıcısının bulunmadığını savunan materyalist bir zümredir. Zaman manasına gelen “dehr” kelimesine bağlı olarak kendilerine dehrî denilen kimseler, genellikle natüralist, pozitivist ve materyalist felsefeyi benimsemiş şahıslardır. Bunlara göre her şey tabiatın ve zamanın (dehrin) eseridir, varlıklar için bir yaratıcı aramak gereksizdir. Kur’ân, bunlardan, “*bütün hayat dünya hayatımızdan ibarettir, ölürüz ve yaşarız, bizi ancak zaman helâk eder derler. Onların bu hususta bir bilgisi yoktur, sadece böyle sanırlar*”²⁵ şeklinde bahsetmektedir.

Bu gruplardan başka bazı inanç gruplarından bahsetmek mümkün ise de, Kur’ân’da ve hadis-i şeriflerde doğrudan ya da dolaylı olarak bahsedilen gruplar bunlardır. Ayrıca Hinduizm, Budizm, Konfüçyanizm ve İslâm’ın dışındaki diğer bütün dinler ve bu dinlere mensup olan insanlar da gayr-i müslim sınıfindadırlar.

Biz tezimizde, İslâm dininin dışında kalan, Hz. Muhammed’in peygamberliğini kabul etmeyen bütün inanç gruplarının tamamını ifade etmek üzere “kâfirler” ve “gayr-i müslimler” ifadesini kullanacağız.

¹⁹ Geniş bilgi için bkz: Gündüz, “*Sâbülik*”, DİA, XXXV, 341-344; Tellioglu, “*Sâbüler*”, ŞİA, V, 301-303.

²⁰ Geniş bilgi için bkz: Gündüz, “*Mecûsîlik*”, DİA, XXVIII, 279-283; Çebi, “*Mecûsîlik*”, ŞİA, IV, 86-89.

²¹ Zeydan, *Ahkâmü’z-zimmiyyîn*, s. 14.

²² En’âm 6/156.

²³ Cassâs, *Ahkâmü’l-Kur’ân*, III, 327, IV, 198, 282; İbn Kudâme, *el-Muğni*, XIII, 204, 205; Zeydan, *Ahkâmü’z-zimmiyyîn*, s. 14.

²⁴ Güzel, “*Dehrîler*”, ŞİA, I, 380.

²⁵ Câsiye 45/24

II- TEKLİF ve MAHİYETİ

Allah Teâlâ insanoğlunu teklife/sorumluluğa ehil olarak yaratmıştır.²⁶ Göklerin ve yerin yüklenmekten imtina ettiği emaneti insanoğlu yüklenmiştir. “*Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok cahildir*”²⁷ âyet-i kerimesindeki “emânet” kelimesi, “teklif” olarak da tefsir edilmiştir.²⁸

İnsanoğlu, “zimmet” denilen bir vasıfla dünyaya gelir. Zimmet, “*insanda var olan manevî bir vasıftır ki, insan, leh ve aleyhine olan şeylere ancak bu vasıf sayesinde ehil olur.*”²⁹ Zimmet denilen bu vasıf insana has ve insanı diğer canlılardan ayıran bir özelliktir.³⁰ İnsan zimmetle dünyaya gelirse onun sorumluluğu ne zaman başlar? İnsan olarak dünyaya gelmesiyle o mükellef midir? İlâhî hitap karşısında çocuğun, mecnûnun durumları nedir? İnsanın ehliyetinin sınırları nelerdir? Varoluş sebebi Allah’a kulluk olan insanın bu kulluk göreviyle sorumlu olmasının şartları ve sınırları nelerdir?

Bütün İslâm bilginleri, akı, insanın her türlü dinî emir ve yasaklara uymakla mükellef tutulmasının temel şartı olarak görmüşler ve akıldan yoksun bulunanlara hiçbir sorumluluğun yüklenemeyeceği görüşünde birleşmişlerdir.³¹

Mu'tezile mezhebine göre, insan akı bir şeyin iyi/hasen ya da kötü/kabih olduğunu bilebilir. Mu'tezile mezhebi, akla büyük bir değer atfederek, onu insanın düşünce ve davranışlarına yön veren mutlak bir bilgi kaynağı saymışlar ve peygamberlerin iyi ve kötü davranışları tebliğ etmesine gerek kalmadan insanlar zaruri ve nazarî yolla bilebildikleri şeylerden sorumludurlar demiştir.³² İmam Mâtürîdî de aklın iyi/hasen ve kötüyü/kabihi bilebileceğini, ancak sevap ya da ceza terettüp edecek şekilde hüküm koyamayacağını söylemektedir. Eş'âriyye'ye göre ise, akıl hüsün ve kubhu bilemez ve peygamber tebliği olmadıkça insanın sorumluluğu yoktur görüşündedirler.³³

İnsan insan olarak dünyaya gelmesi hasebiyle aslında teklife muhataptır. Allah Teâlâ, “*Ben insanları ve cinleri ancak bana kulluk etsinler diye yarattım*”³⁴ âyet-i celîlesinde ifade edildiği gibi, insanoğlunun dünyaya geliş sebebinin kendisine kulluk olduğunu beyan etmektedir. Dolayısıyla insan, insan olarak dünyaya gelmekle Allah

²⁶ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 432; Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille*, V, 178.

²⁷ Ahzâb 33/72.

²⁸ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXV, 235; Beydavî, *Envâru't-tenzîl*, II, 254; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VI, 489.

²⁹ Neseî, *Şerhu'l-Müntehab*, s. 793; Pezdevî, *Kenzü'l-vüüsûl*, s. 324; Sadruşşeria, *et-Tavdih*, II, 337; Ali Haydar, *Dürrü'l-hükkâm*, I, 48 md: 8.

³⁰ Hallâf, *İlmü usûli'l-fikh*, s. 135.

³¹ İbnü'l-Hümâm, *el-Müsâyera*, s. 151-155; Yavuz, “*Akıl*”, DİA, II, 245; Hudarî, *Usûlü'l-fikh*, s. 94, 95.

³² Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, VI/I, 62; Yavuz, “*Akıl*”, DİA, II, 242, 245.

³³ Yavuz, “*Akıl*”, DİA, II, 245.

³⁴ Zâriyât 51/56.

Teâlâ'ya kulluk göreviyle mükelleftir. Kulluğun nasıl gerçekleştirileceği ise, Allah Teâlâ'nın çeşitli zamanlarda göndermiş olduğu peygamberler ve kitaplar vasıtasıyla beyan edilmiştir. Allah'a kulluk ise, başta Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği olmak üzere belli esaslara iman etmek ve Allah Teâlâ'nın emrettiği ve nehyettiği hususlara riayet etmekle gerçekleşir.

İnsan, Allah Teâlâ'nın hitabına muhatap olarak dünyaya gelir. Diğer bir ifade ile insan akıl ve zimmetle ve bu zimmeti Allah'a kulluk sorumluluğuyla meşgul olarak dünyaya gelir. Ancak bu sorumluluğu fiilen yerine getirmek ne zaman başlayacaktır? Çocuk, deli, ma'tuh, sefih gibi kısmen ya da tamamen akıldan yoksun olanların zimmetlerinde olan sorumlulukları ne olacaktır?

İslâm âlimleri, "avârizu'l-ehliye" konusunda, kısmen ya da tamamen insanın ehliyetini ortadan kaldıran durumlardan bahsederler. Bunun anlamı şudur: Bütün insanlar insan olarak dünyaya gelmekle Allah'ın hitabına muhatap ve teklife mahal olarak mükelleftirler. Ama insanlara arız olan bazı durumlar vardır ki, insanın teklife muhatap olmasına kısmen ya da tamamen engel teşkil ederler. Diğer bir ifade ile teklifi iskat edici/düşürücü durumlar vardır ve bu durumların bir insanda bulunması teklifi o insandan kaldırmaktadır. Aslında bu insanların zimmetleri sorumlulukla meşguldür fakat bu durumlar o sorumluluğu onların zimmetinden düşürmektedir.

A- Teklif

Teklif kelimesi, külfet kelimesinden alınmıştır ki, külfet de meşakkat demektir.³⁵ Buna göre "teklif": Emir ve nehiyle hitap etmek, kendisinde külfet ve meşakkat bulunan bir fiille yapmak veya terk etmekle sorumlu tutmaktır.³⁶

İmam Mâverdî (450/1058), teklifi, tâatla emir, masiyetten nehiy şeklinde tarif eder. Allah Teâlâ'nın va'di teşvik, va'di korkutmadır. Çünkü teşvik tâata sevk eder, korkutma masiyetten alıkoyar. Teklif, tâatla emri ve masiyetten nehiyi içerir. Bunun için teklif teşvik/rağbet ve korkutmaya/rahbet mukarin olmuştur. Allah Teâlâ, kitabını, öğüt ve ibret olsun diye önceki peygamberlerin ve geçmiş asırların kıssalarıyla süslemiştir ki, bunlarla rağbet kuvvetlenir rahbet/korku artar.³⁷

Allah Teâlâ'nın kullarını şer'î hükümlerle mükellef tutmasındaki maksat, Allah Teâlâ'nın kullarını imtihan etmesinin gerçekleşmesi için, emredilen şeye imtisal, nehyedilen şeyi terk etmeleridir.³⁸ Allah Teâlâ insanı şuurlu/akıllı bir varlık olarak kendisine kulluk etmesi için yaratmıştır. Buna binaen, insanın teklife muhatap olmasının temelinde yaratılış gayesi vardır dememiz mümkündür. Teklif, Allah Teâlâ'nın, kendisinde külfet ve meşakkat bulunan bir fiili yapması ya da yapmaması noktasında insandan talepte bulunmasıdır. Allah Teâlâ'nın bu talebi hüküm yoluyla olur. "Ahkâm-ı Teklîfiyye", "Ahkâm-ı Şer'îyye" diye isimlendirilen Vücûp, Nedb,

³⁵ Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 317.

³⁶ Tehânevî, *Keşşâfu ıstılahâti'l-fünûn*, I, 504; İbn Akîl, *el-Vâdih*, I, 68; Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 317.

³⁷ Mâverdî, *Edebü'd-dünya ve'd-din*, s. 98; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 341.

³⁸ Nesefî, *Şerhu'l-Müntehab*, s. 795; Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 326.

İbâha, Kerâhet ve Tahrim, Allah Teâlâ'nın, kullarından bir şeyi yapmasını ya da yapmamasını istediğini ifade eden kavramlardır.

Teklif ve mahiyeti konusunun daha iyi anlaşılabilmesi için mükellef, ehliyet ve hüküm meselelerinin izah edilmesinin gerektiğini düşünüyoruz. Zira teklif konusu bu meselelerle doğrudan alakalıdır.

B- Mükellef

Mükellef, teklife muhatap olan kişidir. Fıkıh bilginleri, mükellefin akıl ve kavrayış sahibi olması gerektiğinde ittifak etmişlerdir. Çünkü akıllı ve anlayışlı olmaya hitap etmek muhaldir.³⁹

İnsanın bir iş ile mükellef sayılması için o işe ehil olması gerekir. Mükellef tutulduğu işe ehil olması ise, kendisine yöneltilen hitabı anlayabilecek ve bu hitabın anlamını imtihanda esas alınacak ölçüde tasavvur edebilecek güçte bulunması ile mümkündür. Çünkü mükellef tutmaktaki gaye, fiilin mükellef tarafından imtihan şartları içinde meydana getirilmesidir. Kendisine yöneltilen hitabı anlama gücüne sahip olmayan kişinin ise imtihana tabi tutulması mümkün değildir. Açıktır ki, hitabı anlayabilmek ancak akıl ile gerçekleşir. Çünkü anlama ve kavrama vasıtası akıldır; akıl olmaksızın anlama mümkün değildir.⁴⁰

Fıkıh usûlü âlimleri, mükellef olmanın şartları olarak akıl/anlama kudreti ve bülûğ/tatbik kudretinin bulunmasını zikrederler.⁴¹

Mükellef, teklifin delilini anlama kudretine sahip olmalı. Çünkü teklif bir hitaptır. Akıllı ve idraki olmaya hitap etmek muhaldir. Anlama kudreti akıl ile olur. Çünkü akıl anlama ve idrak vasıtasıdır. Emre imtisal de bununla mümkün olur.⁴²

Teklifte en önemli nokta, mükellefin akıllı olması ve sorumlu tutulduğu şeyi/hitabı anlayabilmesidir. Bu sebeple mümeyyiz olmayan çocuk ve mecnûn mükellef tutulmamışlardır. Çünkü bunlar teklif hitabını muteber şekilde/tam olarak anlayamazlar.⁴³ Aynı şekilde bülûğdan önce teklifin kaldırıldığıyla ilgili delil varid olmuştur. “Üç kişiden kalem kaldırılmıştır; uyanıncaya kadar uyuyandan, bülûğa erinceye kadar çocuktan, iyileşene kadar mecnûndan.”⁴⁴

İnsanın bir iş ile mükellef sayılması için o işe ehil olması gerekir. Mükellef tutulduğu işe ehil olması ise, kendisine yöneltilen hitabı anlayabilecek ve bu hitabın anlamını imtihanda esas alınacak ölçüde tasavvur edebilecek güçte bulunması ile mümkündür. Çünkü mükellef tutmaktaki gaye, fiilin mükellef tarafından imtihan

³⁹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 277; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 201; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 350.

⁴⁰ Şa'bân, *Fıkıh Usûlü*, s. 247; Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 13.

⁴¹ Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl*, I, 92; Zühaylî, Vehbe, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, I, 158; Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 323.

⁴² Zühaylî, Vehbe, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, I, 158.

⁴³ Şevkânî, *İrşâdü'l-fühûl*, I, 92.

⁴⁴ Ebû Davud, “*Hudûd*” 16; Tirmizî, “*Hudûd*” 1; İbn Mâce, “*Talâk*” 15; Dârimî, “*Hudûd*” 1; İbn Hibbân, *es-Sahih*, I, 355, 356; İbn Huzeyme, *es-Sahih*, IV, 348.

şartları içinde meydana getirilmesidir. Kendisine yöneltilen hitabı anlama gücüne sahip olmayan kişinin ise imtihana tabi tutulması mümkün değildir. Açıktır ki, hitabı anlayabilme ancak akıl ile gerçekleşir. Çünkü anlama ve kavrama vasıtası akıldır; akıl olmaksızın anlama mümkün değildir.⁴⁵

Kâmil bir ehliyet, kâmil bir kudret üzerine mebnidir. Bu da ancak kâmil bir akıl ve kâmil bir bedenle olur.⁴⁶

C- Ehliyet

Ehliyet, kişinin dinî-hukukî hükümlere muhatap olmaya elverişliliği anlamında kullanılan bir fıkıh terimidir.⁴⁷

Ehliyet, Şâri'nin şahısta takdir ettiği, onu, din ve hukukun muhatabı olmaya uygun bir mahal haline getiren vasıf;⁴⁸ insanın kendisine hüküm taalluk edecek bir durumda olması;⁴⁹ kişinin dinî ve hukukî hükme muhatap olmaya elverişli oluşu demektir.

“İnsanın dinin hitabına ehil olması akıl denilen anlama, düşünme ve ona göre davranma kabiliyetine sahip bulunması sebebiyledir. İnsanın bu anlamdaki ehliyet ve sorumluluğuna İslâm âlimleri “*ehliyetü'l-hitab*” derler. Bundan maksat insanın dinin davetini anlayacak konum ve kıvamda olması demektir. İslâm hukukunda ehliyet kavramı, kişinin hak ve borçlarının sabit olması, dinî ödevlerle mükellef tutulması, hukukî işlem ve davranışlarının geçerliliği, toplumsal ve cezaî sorumluluk taşıyabilmesi gibi farklı kademelerdeki hak ve yükümlülükleri kapsadığından ehliyetin buna uygun bazı ayırım ve kademelendirmelere tâbi tutulması kaçınılmaz olmaktadır. Çünkü bu kademelerden her biri, farklı seviyede akî ve bedenî yetişkinliği gerektirir. Bunun için de ehliyet, kişinin anlama, düşünme ve yapabilme kabiliyetinin inkişaf seyrine bağlı olarak tedricen gelişme gösteren itibari bir sıfat olarak algılanmıştır. Diğer bir ifadeyle, ehliyetin belirlenmesinde kişinin konumu kadar karşılaşılan hak ve borcun, dinî ve hukukî fiil ve işlemin mahiyeti de önem arz eder. Bunun sonucu olarak İslâm hukukunda ehliyet “*vücûb ehliyeti*” ve “*edâ ehliyeti*” şeklinde iki ana safhaya, insan hayatı da cenin, çocukluk, temyiz, bulûğ ve rüşd şeklinde devrelere ayrılmıştır.”⁵⁰

Kur'ân'da, yerin ve göğün taşımaktan çekindiği emaneti insanın yüklendiği belirtilerek⁵¹ diğer bütün varlıklar arasında sadece insanın ehliyet ve sorumluluk taşıdığına işaret edilir.⁵² Hadislerde de bu konu çokça işlenir. Bir hadiste hayvan,

⁴⁵ Şa'bân, *Fıkıh Usûlü*, s. 247.

⁴⁶ Serahsî, *Usûl*, II, 340; Neseî, *Şerhu'l-Müntehab*, s. 797.

⁴⁷ Bardakoğlu, “*Ehliyet*”, DİA, X, 533.

⁴⁸ Zerkâ, *el-Medhal*, II, 783; Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak*, I, 20; Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 48.

⁴⁹ Ensârî, *Fevâtihu'r-rahâmât*, I, 125.

⁵⁰ Bardakoğlu, “*Fıkıh*”, DVI, I, 157.

⁵¹ Ahzâb 33/72

⁵² A'râf 7/172; İsrâ 17/13.

kuyu, maden gibi canlı ve cansız varlıklara sorumluluk yüklenmeyeceğinin belirtilmesi,⁵³ ancak insanın sorumluluk taşımaya elverişli olduğu anlamındadır. İnsanın ise şer'î hitaba ehil ve muhatap oluşu, kısaca akıl denilen anlama, düşünme ve ona göre davranma kabiliyetine sahip bulunması sebebiyledir.⁵⁴

Ehliyet, özellikle fukaha/hanefî metodunda, vücûp ehliyeti ve edâ ehliyeti olmak üzere iki kısımda değerlendirilir. Mütekellim usûlcüler ise, nefsü'l-vücûp ve vücûbü'l-edâ ayırımı yapmazlar. Vücûp kelimesi, fukaha/hanefî âlimler tarafından hükümlerin zimmette sabit olması manasına kullanılırken, mütekellimin âlimler tarafından edânın vacip olması/vücûbü'l-edâ manasında kullanılmaktadır. Bunlara göre, vücûbun, edânın vacip olmasından/vücûbü'l-edâdan başka bir anlamı yoktur. Bunun manası da, ele alınan fiilin edâ, kazâ veya iâde olarak yerine getirilmesinden ibarettir.⁵⁵

Biz, ehliyetin, vücûp ehliyeti ve edâ ehliyeti şeklinde bir ayırıma tâbi tutulmasının konunun daha iyi anlaşılmasında faydalı ve yol gösterici olacağı kanaatindeyiz.⁵⁶

1- Vücûp Ehliyeti

Usulcüler, vücûp ehliyetini “*dinî-hukukî hak ve borçların doğmasına kişinin elverişli olması*” şeklinde tanımlar. Diğer bir ifadeyle kişinin haklara sahip olabilme ve borç altına girebilme ehliyetidir.⁵⁷

Vücûp ehliyetinin sabit olması hayatın mevcut olmasıdır. Vücûp ehliyeti, ceninin başlangıcından ölüme kadar hayatın bütün devrelerinde insanın insan olması hasebiyle bütün insanlarda sabittir. Çünkü bu, insanda fitrî bir özellik üzerine mebnidir. Vücûp ehliyetinin var olmasının ya da yok olmasının illeti insanlık sıfatıdır.⁵⁸

Vücûp ehliyetinin temelini insan olma vasfı teşkil eder. Aklî ve bedenî gelişimi ne durumda olursa olsun yaşayan her insanın bu tür ehliyete sahip olduğu kabul edilir. Vücûp ehliyeti, İslâm hukukçuları tarafından “zimmet” kavramıyla açıklanır. Gazzâlî,

⁵³ Buhârî, “*Zekât*”, 66; Müslim, “*Hudûd*”, 45, 46.

⁵⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 417; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 335, 336; Bardakoğlu, “*Ehliyet*”, DİA, X, 534.

⁵⁵ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 178, 180. Detaylı bilgi için bkz: Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 60-83.

⁵⁶ İslâm hukukundaki vücûp ehliyeti edâ ehliyeti ayırımı, beşerî/medenî hukukta da bulunmaktadır. Vücûp ehliyeti karşılığında “*Hak Ehliyeti*”, edâ ehliyeti karşılığında da “*Fiil Ehliyeti*” ifadeleri kullanılmaktadır. Dural, *Türk Medenî Hukukunda Gerçek Kişiler*, s. 41, 49; Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, s. 232, 233.

⁵⁷ Neseî, *Keşfü'l-esrâr*, II, 460; Şerhu'l-Müthehab, s. 793; Molla Ciyûn, *Nûru'l-envâr*, II, 460; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 335; Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, s. 329; Bardakoğlu, “*Ehliyet*”, DİA, X, 534; Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 63.

⁵⁸ Senhûrî, *Mesâdiru'l-Hak*, I, 20, 21; Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, s. 329; Zuhaylî, Vehbe, *Usûl*, I, 163; Zuhaylî, Muhammed, *en-Nazariyyetü'l-fikhiyye*, s. 132.

vücûp ehliyetini, “*zimmette ahkâmun sabit olmasına elverişlilik*”⁵⁹ olarak tanımlar. Zimmet, her insanın doğumdan itibaren sahip olduğu var sayılan itibarî bir vasıf, vücûp ehliyetinin de dayandırıldığı mahaldir. Bir bakıma kişinin borçlanma ve borçlandırma kapasitesidir. Zimmet de insanın hayatta olması esasına dayandığından neticede vücûp ehliyeti için kişinin sırf hayatta bulunuşu yeterli olup bülûğ, akıl, temyiz gibi bedenî veya ruhî yetişkinlik aranmaz.⁶⁰

İnsan, insan olması hasebiyle, ceninlik döneminden itibaren vücûp ehliyetine sahiptir. Ancak ceninlik dönemi nâkis vücûp ehliyeti olarak nitelendirilmekte ve insan, dünyaya gelmekle tam vücûp ehliyetine sahip olmaktadır. Kişi çocukluğunda, temyiz yaşında, bülûğdan sonra, uykuda ve uyanıkken, iyi/akıllı ya da deli iken, raşid ya da sefih iken vücûp ehliyetine sahip bulunmakta, vücûp ehliyetini eksilten ya da tamamen ortadan kaldıran bir durum arız olmamaktadır.⁶¹ Fıkıh bilginleri tarafından ehliyet arızaları olarak zikredilen hususlar⁶² edâ ehliyeti ile alakalıdır. Arızalardan hiçbiri Vücûp ehliyetinde meydana gelmez ve vücûp ehliyetini nihaî olarak sonlandıran ve vücudunu ortadan kaldıran ölüm hariç hiçbir ârizanın etkisi olmaz.⁶³

Vücûp ehliyeti, hak ehliyeti demektir. Yani şer’î/hukukî yükümlülüklerle elverişlilik söz konusu değildir. fakat bu noktada Hanefî usûlcüler, bilhassa Debûsî, nefsü’l-vücûp ve vücûbü’l-edâ ayırımında bulunmakta, konuyu farklı tahlil etmektedir.

İnsanoğlu, ahd ve zimmeti olduğu halde, hür ve haklarına malik olarak yaratıldığı gibi, üzerine şer’î hakların vacip olmasına da ehil olarak yaratılır. Bu ikramlar onun zimmetine binaendir ve Allah hakları onun üzerine yüklenmiştir. İnsanoğluna yüklenen bu şer’î haklar İnsanoğlu bülûğa erdikten sonra onun ihtiyarı olmaksızın cebren vacip olur. Onun üzerine bir şeyin vacip olması onun ihtiyar ve temyizine bağlı değilse, bu vacip oluş onun akıl ve temyiz kudretine de muhtaç değildir.⁶⁴

Şer’î hükümler çocuk ve bâliğ için eşit derecede kaimdir, vücûbun sıhhatinde çocuk ile bâliğ arasını ayırmak gerekmez. Biz biliyoruz ki, çocuktan düşen yükümlülükler özür sebebiyledir. Benzeri özürlerle bize kolaylık olsun diye bülûğdan sonra da düşen yükümlülükler vardır, yoksa vücûba ehil olmadığından değil.⁶⁵

⁵⁹ "ثبوت الأحكام في الذمة" Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 278; Sübkî, *el-İbhâc*, II, 411; İbn Kudâme, *Ravdatü'n-nâzir*, s. 26. Beşerî/medenî hukukta da hak ehliyeti, kişilikle eş anlam taşımakta ve “*haklara ve borçlara sahip olabilme ehliyeti*” olarak tanımlanmaktadır. Dural, *Türk Medenî Hukukunda Gerçek Kişiler*, s. 41, 49; Belbez, *Medenî Haklardan İstifade Ehliyeti*, AÜHFD, VI/1, 72.

⁶⁰ Bardakoğlu, “*Ehliyet*”, DİA, X, 534; Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 63, 64.

⁶¹ Hallâf, *İlmu usûli'l-fikh*, s. 138-140.

⁶² Bkz: Hudaî, *Usûlü'l-fikh*, s. 93; Zuhaylî, Muhammed, *en-Nazariyyetü'l-fikhiyye*, s. 147; Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 115-192.

⁶³ Hallâf, *İlmu usûli'l-fikh*, s. 139; Zuhaylî, Muhammed, *en-Nazariyyetü'l-fikhiyye*, s. 132, 147; Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 21.

⁶⁴ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 417; Neseî, *Şerhu'l-Müntehab*, s. 795.

⁶⁵ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 418.

Debûsî'nin bu değerlendirmesinden hareket edildiğinde her insan, dinî inancına bakılmaksızın teklifin yönelmesine (nefsü'l-vücûp) ehildir ve teklife muhataptır.

Mümeyyiz olmayan çocuk için kâmil vücûp ehliyeti sabittir. Onun hakları sabit olduğu gibi üzerine sorumluluklar da terettüp eder. Fakat onun için edâ ehliyeti mutlak olarak sabit olmaz. Çünkü edâ ehliyetinin illeti akıl, temyiz ve idraktır. Bu sıfatlar mevcut olmadığı zaman edâ ehliyeti de yoktur.⁶⁶

2- Edâ Ehliyeti

Usulcüler edâ ehliyetini, “kişinin dinen ve hukuken muteber olacak tarzda davranmaya ve hukukî işlem yapmaya elverişliliği” olarak tanımlar.⁶⁷ Edâ ehliyetinin esası temyizdir. Edâ ehliyeti, sorumluluğun temelidir.⁶⁸

Bu ehliyetin esası akıldır. Akıl kemâle ererse, edâ ehliyeti kâmil olur. Akıl noksan olursa edâ ehliyeti nakıs olur. Akıl bulunmadığı zaman edâ ehliyeti sabit olmaz.⁶⁹

Edânın vacip olması, hitabın yöneltmesi kâmil edâ ehliyetine göredir.⁷⁰ Rabbinin yönelttiği emir ve nehiylerden şahsı sorumlu kılan teklifin alakalı olduğu, vaciplerin yerine getirilmesi, haramlardan uzak durulması, kâmil manada şer'î hükümlerle sorumlu olunması, amelinin hayırlı olanlarına hayırla karşılık, şer olanlarına ceza ile karşılık görmesi edâ ehliyeti ile alakalıdır.⁷¹

İslâm âlimlerine göre, edâ ehliyeti, vücûp ehliyetinin aksine bütün insanlarda eşit derecede mevcut değildir.⁷² Ehliyet arızaları da edâ ehliyeti ile ilgilidir. Vücûp ehliyetine arızalardan hiçbiri meydana gelmez ve vücûp ehliyetini nihaî olarak sonlandıran ve vücudunu ortadan kaldıran ölüm hariç hiçbir ârızanın etkisi olmaz.⁷³ Ehliyet arızaları sadece edâ ehliyetine münhasırdır.⁷⁴ Dolayısıyla bazı arızalar sebebiyle, o arızalara maruz kalan kişilerden kimi sorumlulukların yerine getirilmesi/edâ ehliyeti düşmektedir. Bu arızaların bir kısmı insanın ehliyetini tamamen ortadan kaldırır veya eksiltirken, sefeh, gaflet, borç/deyn gibi bazıları ise edâ ehliyetini ortadan kaldırma ve eksiltme yapmadan bazı hükümlerin değişmesine sebep olurlar.

⁶⁶ Zuhaylî, Muhammed, *en-Nazariyyetü'l-fikhiyye*, s. 139.

⁶⁷ Bardakoğlu, “Ehliyet”, DİA, X, 536; Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 78. Ayrıca bkz: Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, s. 333. Beşerî/medenî hukukta da fiil ehliyeti, kişinin hukukî bir sonuç meydana getirecek şekilde, bizzat hareket edebilme, kişinin kendi fiiliyle, kendi isteğiyle, kendisi için hak edinmesi ve borç yaratması şeklinde tarif edilmiştir. Bu ehliyete kişi doğuştan sahip olmadığı gibi, herkes de sahip değildir. Ancak kanunda belirtilen şartlara sahip olan kişiler fiil ehliyetine sahip sayılırlar. Dural, *Türk Medenî Hukukunda Gerçek Kişiler*, s. 50; Bilge, *Hukuk Başlangıcı*, s. 232, 233.

⁶⁸ Zuhaylî, Vehbe, *Usûl*, I, 164.

⁶⁹ Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, s. 333; Zuhaylî, Muhammed, *en-Nazariyyetü'l-fikhiyye*, s. 134, 135.

⁷⁰ Neseî, *Şerhu'l-Müntehab*, s. 792.

⁷¹ Zuhaylî, Muhammed, *en-Nazariyyetü'l-fikhiyye*, s. 136.

⁷² Çalış, *Ehliyet Teorisi*, s. 79.

⁷³ Zuhaylî, Muhammed, *en-Nazariyyetü'l-fikhiyye*, s. 132.

⁷⁴ Zuhaylî, Muhammed, *en-Nazariyyetü'l-fikhiyye*, s. 147.

Cünun/delilik gibi insanın aklını gideren veya ateh gibi insan aklını zayıflatan veya uyku ve bayılma gibi insanın aklını gidermeyip de anlayışını/fehmini kaldıran arızalar, edâ ehliyetinin ortadan kalkmasında veya eksilmesinde etkili olan arızalardır. İnsanın aklını gidermeyen veya zayıflatmayan ve anlayışını/fehmine engel olmayan arızaların ise, edâ ehliyetinin ortadan kalkmasında veya eksilmesinde bir etkileri yoktur. Ancak bir maslahata mebni bazı hükümlerin değişmesine sebep olurlar.⁷⁵

Burada “Nefsü’l-vücûp ve Vücûbü’l-edâ” arasındaki farka değinmemiz yerinde olacaktır.

Bir şeyin bizzat vacip olması (nefsü’l-vücûp) ile edânın vacip olması (vücûbü’l-edâ) arasındaki fark, nefsü’l-vücûbun mükellefin zimmetinin bir şeyle meşgul olması, vücûbü’l-edânın ise meşgul olan zimmetin bu şeyden boşaltılmasının gereğidir.⁷⁶

Bizzat vacip olmak (nefsü’l-vücûp) başka, edânın vacip olması (vücûbü’l-edâ) başkadır. Nefs-i vücûp cebrîdir, ihtiyar olmaksızın sabit olur ve kudrete tavakkuf etmez. Çünkü kudret ihtiyârî fiillerde şart koşulmuştur. Cebrî ve ızdırârî işlerde kudret şart değildir. Bunun için uyuyan ve baygın gibi aciz hakkında da nefs-i vücûp sabit olur. Sebeb-i vücûbda kulun ihtiyarı bulunmadığından nefs-i vücûp, hemen edâyı gerektirmez. Edâ, talep anında vacip olur.⁷⁷

Oruç ve namaz bir fiildir, aynı şekilde orucun ve namazın edâsı da bir fiildir, fakat bunlar aynı şey değildir. Bunun izahı şöyledir: Cisimlerden ve arazlardan her bir şeyin zihinde bir varlığı vardır. Bu akılla idrak edilir ve “mahiyet” olarak isimlendirilir. Bunların hariçte de bir varlıkları vardır ve hisle idrak edilir. İşte nefsü’l-vücûp, zihnî fiilin vacip oluşuyla zimmetin meşguliyetinden ibarettir. Vücûbü’l-edâ ise, bu fiilin yokluktan haricî varlığa çıkarılmasının vacip olmasıdır. Şüphe yok ki, bunun yokluktan varlığa çıkarılması, ona uygun olsa da, zihinde mevcut tasavvurdan başka bir şeydir.⁷⁸

Nefsü’l-vücûp, edânın hemen olmasını gerektirmez. Edâ talep anında vacip olur. Bunun izahı şöyledir: Kulun ihtiyarıyla meydana gelmeyen vücûp, edânın hemen olmasını gerektirmez. Mesela, bir rüzgâr bir elbiseyi bir insanın evine uçurup getirirse, ev sahibinin uhdesine/zimmetine girmiş olur ve elbise sahibinin o elbiseyi ondan talep etmesi sahih olur. Ancak elbise sahibinin istemesinden önce o elbiseyi teslim etmek ev sahibine vacip değildir. Öyle ki, elbise sahibi istemeden önce elbise kendiliğinden telef olsa, ev sahibinin üzerine tazmin gerekmez. Çünkü elbisenin onun eline geçmesi kendi fiiliyle değildir. Gasp ise bunun aksinedir. Çünkü gasbeden kişi tazmin sebebinin oluşmasında muhtardır ve teaddisi vardır. Dolayısıyla teaddiyi ortadan kaldırmak için mal sahibi istemeden önce onu teslim etmesi vacip olur. Fakat bununla edânın vacip olması sabit olmaz. Çünkü edânın hemen yapılmasının vacip olması,

⁷⁵ Hallâf, *İlmu usûli’l-fikh*, s. 139, 140; Hudarî, *Usûlü’l-fikh*, s. 93.

⁷⁶ Neseî, *Şerhu’l-Müntehab*, s. 413; Sadru’s-şerîa, *et-Tavdîh*, I, 382; Taftazânî, *et-Telvîh*, I, 381.

⁷⁷ "نفس الوجوب اشتغال الذمة بالواجب" Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, I, 318; Neseî, *Şerhu’l-Müntehab*, s. 414; Sem’ânî, *Kavâtu’l-edille*, V, 180; Seyyid Bey, *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, s. 90.

⁷⁸ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, I, 329.

nefs-i vücûbun zaruretinden değildir. Bu ondan ayrıdır. Buna bey’de semen, nikâhta mehir örnek olarak verilebilir. Yani, semen ve mehir, bey’ ve nikâhla sabit olur ve akdin meydana gelmesiyle vacip olur. Bunlarda edânın vacip olması ise talep edilmesine kadar geciktirilebilir. Öyle ki, bey’ vadeli ise, semen hemen vacip olur ve onu talep etmek sürenin bitimine kadar taahhur eder. Vade tamamlanmadan önce onu talep etmek sahih olmayacağı gibi, edâsı da vacip olmaz.⁷⁹

D- Hüküm

Usûlcüler ve fakihler, hüküm, farklı birer terim anlamını ifade etmek üzere kullanmışlardır. Şer’î hükmün sâdır olduğu bir kaynak vardır ki, o da Yüce Allah’tır. Bir de hükmün bağlandığı yer vardır ki, bu, mükelleflerden sâdır olan fiillerdir. Buna göre “hüküm” mükelleflerin fiillerine bağlanan şer’î vasıftır. Şâfîî usûlcüler, hüküm kavramını açıklarken, birinci noktadan yani hükmün Allah’tan sâdır olduğu ve O’nun fiilleri arasında bulunduğu noktasından hareket etmişlerdir. Bu yüzden Allah Teâlâ’yı “el-Hâkim” vasfı ile zikretmişlerdir. Hanefî usûlcüler ise, ikinci noktayı yani hükmün bağlandığı mahal olan mükelleflerin fiillerini esas almışlardır. Çünkü onların gayesi, bu fiillerin, mükellef tarafından yapıp yapılmaması açısından Şârî’nin takındığı tavra göre kazandığı nitelikleri açıklamaktır.⁸⁰

Usûlcülere göre hüküm, Şârî’nin hitabının kendisidir.⁸¹ Şârî’nin, mükelleften bir fiili yapmasını veya yapmamasını istemesi yahut onu yapıp yapmama arasında serbest bırakmasıdır.⁸² Fakihlere göre ise hüküm, şer’î hitapla sabit olan şeydir. Yani, şer’î nassın kendisi değil, mükellef üzerine terettüp eden sonuçtur.⁸³

İslâm âlimleri, İslâmî hükümleri, vad’î-teklîfî hükümler, dünyevî-uhrevî hükümler, Allah haklarıyla ilgili-kul haklarıyla ilgili hükümler, herhangi bir özürle sâkit olan-sâkit olmayan hükümler şeklinde farklı kategorilerde ele almışlardır.⁸⁴

Başka bir tasnifle hükümler, dünyevî hükümler (el-Ahkâmü’l-dünyeviyye) ve uhrevî hükümler (el-Ahkâmü’l-uhreviyye) şeklinde tasnif edilmektedir. Dünyevî hükümler, kendilerinde evvelen ve bizzat dünyevî maksatlar muteber olan hükümlerdir. Uhrevî hükümler ise, kendilerinde evvelen ve bizzat uhrevî maksatlar itibar olunan hükümlerdir. Vücûp, hürmet, ibâha gibi. Bu uhrevî hükümlerden işin başında kastedilen şey, sevap ve ikâb gibi uhrevî işlerdir. Onun için bunlara uhrevî hükümler denmiştir.⁸⁵

⁷⁹ Serahsî, *Usûl*, I, 33; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, I, 318-320; Nesefî, *Şerhu’l-Müntehab*, s. 414; Sığnâkî, *el-Kâfî*, I, 524, 526; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, I, 180.

⁸⁰ Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 199.

⁸¹ Nemle, *el-Câmi’*, s. 19.

⁸² Şa’bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 200.

⁸³ Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 125; *el-Câmi’*, s. 19.

⁸⁴ Ensârî, *Fevâtihu'r-rahamût*, I, 45; Nesefî, *Şerhu’l-Müntehab*, s. 797; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, IV, 194; Taftazânî, *et-Telvîh*, II, 315. Karafî, *el-Fürûk*, I, 256, III, 334, 335; Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 125; *el-Câmi’*, s. 19; Seyyid Bey, *İrade Kaza Kader*, s. 178, 179.

⁸⁵ Seyyid Bey, *İrade Kaza Kader*, s. 178, 179.

Diğer bir açıdan ise, Allah hakkıyla ilgili olanlar (Hukukullah), kul hakkıyla ilgili olanlar (hukuku'l-ibâd), hem Allah hakkı hem kul hakkıyla ilgili olanlar şeklinde düşünülmektedir.⁸⁶

Hakların Allah hakkı-kul hakkı şeklindeki ayırımı, ilk bakışta hakkın sahibine göre yapılmış bir ayırım gibi görünse de gerçekte hakkın mahiyeti ve sağladığı yararın özel veya genel oluşu ölçü alınarak yapılmış bir ayırımdır. Fıkıh bilginlerine göre her şey gibi haklar da esasında Allah'ın lütuf ve inayetinden kaynaklandığından kulların hak sahibi olmaları, onların fiillerine birtakım dünyevî ve uhrevî sonuçların bağlanması hep dinin takdir ve hükmüyledir. Bununla birlikte fıkıhta bir kısım hakların tamamen veya kısmen Allah'a, bir kısmının da fertlere izafe edilmesi daha çok fiillerin dünyevî hükümleri, ibadet anlamı taşıması, kamu yararını ve hukuk düzenini yakından ilgilendirmesi, hakların fertler tarafından ıskat ve tahvil edilebilirliği gibi değişik bakış açılarını yansıtan veya bu yöndeki sorulara cevap vermeyi amaçlayan bir ayırımdır.⁸⁷

Allah hakları/hukukullah denilince ilk planda iman ve ibadet gibi yalnızca Allah'a yöneltilebilen, sadece O'nun lâyük olduğu haklar, ayrıca belirli bir kişi ve zümreyi değil kamu yarar ve düzenini ilgilendiren haklar kastedilir. Meselâ Hanefî usulcülerinden Abdülazîz el-Buhârî, Allah haklarının belirli bir şahsın değil bütün âlemin genel yararıyla ilgili bulunduğunu, bu hakların Allah'a nispet edilmesinin sırf Allah'ı tazim için olduğunu ve Allah'ın bu haklardan yararlanmasının düşünülemeyeceğini vurgulamak, böylece bir şahsın herhangi bir şekilde bu hakları kendine ait görmesini ve keyfî tasarruflara yönelmesini önlemek için böyle adlandırıldığını belirtir.⁸⁸

Allah haklarının bu yönü modern hukuktaki kamu düzeni kavramıyla paralellik gösterir. Öte yandan bu hakların iki temel özelliği vardır. İlk olarak bu hakların af, sulh gibi bir yolla ıskatı caiz olmadığı gibi, bunları kaldırmak ve değiştirmek de kural olarak caiz görülmez. Taabbüdîlik, mukadderât-ı şer'iyye gibi kavramlar da bu değişmezliği ifadeye yöneliktir. İkinci olarak bu haklar toplumda bütün fertlerin ve onları temsilen kamu otoritesine sahip kişilerin koruma, kollama ve kovuşturma hak ve sorumluluğu vardır. Bu husus, İslâm'ın fert ve toplumlara bir ödev olarak yüklediği iyiliği emredip kötülükten vazgeçirme/emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker ilkesinin tabii bir sonucu olduğu gibi İslâm toplumlarında tarihî seyir içinde bu amaçla kurumlaşan hisbe teşkilâtı da temelde bu anlayışın ürünüdür.⁸⁹

Kul hakları/hukûk-ı ibâd, sonuçta kamu yararını ilgilendirse bile ilk planda ferde ait bir menfaatin korunmasını hedef alan ve ferdin söz hakkının bulunduğu haklar olup bunlar da genel kul hakları, özel kul hakları şeklinde iki grupta

⁸⁶ Neseffî, *Şerhu'l-Müntehab*, s. 797; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 194; Taftazânî, *et-Telvîh*, II, 315. Karafî, *el-Fürûk*, I, 256, III, 334, 335.

⁸⁷ Bardakoğlu, Ali, "Hak", DİA, XV, 142.

⁸⁸ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 195.

⁸⁹ Bardakoğlu, Ali, "Hak", DİA, XV, 142.

incelenebilir. Genel kul hakları, toplumda herkesi ilgilendiren ve fertlerin ortaklaşa sahip bulunduğu menfaat ve imkânlardan faydalanma haklarıdır. Meselâ fertlerin mubahlardan ve kamu hizmetlerinden yararlanma hakkı böyledir. Allah haklarından farklı olarak bu hakları kullanma tamamen fertlerin tercih ve ihtiyarına bağlı olup kamu otoritesini elinde bulunduranlar ancak kamu yararı gerekçesiyle bu haklardan istifadeyi engelleyebilir veya bu hakları ıskat edebilir. Öte yandan literatürde “mubah”, “velayet” veya “ruhsat” adı altında ele alınan bu haklarda hakkın belirli bir sahibi ve tanımda yer alan aidiyet özelliği bulunmadığından bunların teknik anlamda hak sayılmayıp daha çok yetki veya kamu hukuku alanıyla sınırlı bir hak ve özgürlük olarak anlaşılması gerekir. Özel kul hakları ise kamuya açık olmayıp ferdin şahsına ait olan, esasında kişilerin özel yararlarını korumayı hedef alan haklardır. Kişilere ait malî haklar, malî sonuçları bulunan haklar, meselâ haksız fiil neticesi doğan zararın tazminini isteme hakkı, alacaklının rehin mal üzerindeki hapis hakkı, kocanın talâk hakkı böyledir. Kişi bu haklarda kötüye kullanmamak kaydıyla dilediği gibi tasarruf edebilir.

Karma nitelikli/müşterek haklar, bir yönüyle Allah hakkı bir yönüyle de kul hakkı niteliği taşıyan haklar olup fakihler tarafından Allah hakkının galip olduğu haklar, kul hakkının galip olduğu haklar şeklinde ikili bir ayırım içinde ele alınmıştır. Bu ayırımın belki de en önemli sonucu, Allah hakkının galip sayıldığı haklarda fertlerin tasarruf imkânlarının daha sınırlı olmasıdır.

Meselâ insanın beden ve ruh sağlığını koruması, temel hak ve hürriyetlerine sahip çıkması, malını boş yere ve gayri meşru tarzda telef etmekten kaçınması, ilk bakışta kişinin ferdî hakkı gibi görülse de konunun hem Allah'a karşı sorumluluk içeren bir yönünün bulunması, hem de toplum huzur ve düzeninin korunmasının fertlerin teker teker bu haklara sahip çıkmasıyla mümkün olması sebebiyle bu haklarda Allah hakkının galip bulunduğu ifade edilmiştir. Bundan dolayı fertler kendiliklerinden bu hakları ıskat edemez, bunlarda diledikleri şekilde tasarrufta bulunamaz; meselâ hayatlarını ve sağlıklarını tehlikeye atamaz, mallarını boş yere sarfedemezler.⁹⁰

Ayrıca bazı hükümler vardır ki, bazı özürlerle/arızalarla vücûbiyeti kul üzerinden sakıt olmaktadır. Diğer bir ifade ile bazı hükümler, bazı sebeplerden dolayı kul üzerinden düşmektedir.

İslâm hukukunda hükümlerin sakıt olması ya da olmaması ehliyet arızaları ile ilgili bir konudur. Hangi arızî durumlarda hangi hükümlerin sakıt olacağı/sorumluluğunun kalkacağı ehliyet arızaları konusu ele alınırken incelenmiştir. Hiçbir durumda sakıt olmayan/sorumluluğu kalkmayan hükümler olduğu gibi, bazı durumlarda ya tamamen ortadan kalkan ya da hafifletilen hükümler vardır. Belli sebeplerle ortadan kalkan hükümler sükût kabul eden hükümler, ortadan kalkmayan hükümler de sükût kabul etmeyen hükümler olarak değerlendirilmektedir.

⁹⁰ Bardakoğlu, Ali, “Hak”, DİA, XV, 143.

İmanda bulunan Allah hakkı asla sükût kabul etmeyen bir hükümdür. Çünkü iman iki rükünden meydana gelmektedir. Bunlardan birisi kalben inanmaktır ki, asıl olan budur ve bunu zıddına çevirmenin haram oluşu Allah hakkıdır ve hiçbir şekilde sakıt olma ihtimali yoktur. Ayrıca bunda ruhsata da ihtimal yoktur. Çünkü ruhsatı gerektiren sebep/zaruret bunda gerçekleşmez. Çünkü hiçbir beşerin buna müdahale imkânı yoktur. İmanda ikinci rükün ise dil ile ikrardır. Bunu zıddına dönüştürmenin haram olmasının yine sakıt olma ihtimali yoktur, fakat ruhsata ihtimali vardır. Çünkü buna beşerin müdahale imkânı vardır. Bazı hükümler ise bizzat sakıt olabilir. Fakat zaruret halinde sakıt olacağına dair delil bulunmazsa hüküm baki kalır ve haramlık devam etmekle beraber ruhsat sabit olur. Bu hükümlere kul hakları ve namaz ve oruç gibi hayız halinde sakıt olan Allah hakları örnek verilebilir.⁹¹

Genel olarak Allah hakkı kategorisinde değerlendirilen hükümler sükût kabul ederken, kul hakkı kategorisinde değerlendirilen hükümler sükût kabul etmemektedir. Diğer bir ifade ile Allah hakkı olarak kabul edilen hükümler bazı arızalar sebebiyle kul üzerinden düşmekte, kul hakkı olarak kabul edilen hükümler ise kul üzerinden düşmemektedir. Kul hakları olarak kabul edilen hükümler ancak kulun/hak sahibinin izni ve rızasıyla sakıt olmaktadır.⁹²

Zaruret halinde domuz eti ve leş yemek, hayız ve nifas hallerinde namazın sakıt olması ve orucun te'hir edilmesi, çocukluk ve cünûn hallerinde şer'î tekliflerin kalkması, Allah haklarından sakıt olanlara örnek olarak verilebilir. Mecnunun ya da çocuğun bir başkasının malını telef etmesi durumunda tazminin gerekmesi de kul haklarından sakıt olmayanlara örnek olarak verilebilir.

Biz, bundan sonraki bölümlerde tezimizi ibâdât alanı ve hukuk/muâmelât alanı olma üzere iki ana bölüm üzerine bina edeceğiz. Hukuk alanında ise malî hak ve sorumluluklar, âile hukuku ve ceza hukuku şeklinde bir tasnifle ele alacak, son olarak da helâller ve haramlar konusunda gayr-i Müslimlerin sorumluluğunu inceleyeceğiz.

⁹¹ Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 568; Taftazânî, *et-Telvîh*, II, 365.

⁹² Karafî, *el-Fürûk*, III, 320, 334, 335. Bak: Pezdevî, *Kenzü'l-vüsûl*, s. 359; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 568, 569.

İKİNCİ BÖLÜM

İBÂDÂT ALANINDA GAYR-İ MÜSLİMLERİN SORUMLULUĞU

İbâdât alanı, Allah Teâlâ'ya takarrüb için yerine getirilen, niyete muhtaç, şerâi' olarak nitelenen ve bazı özürler/arızalar sebebiyle kul üzerinden sâkıt olan, âhirette de sevap elde edilen namaz, oruç, zekât, hac gibi fûrû' hükümlerdir.

Gayr-i Müslimlerin ibadetlerle sorumlu olup olmadıkları konusu İslâm âlimleri arasında ihtilaf konusu olmuştur. Gayr-i Müslim bir insan, namaz, oruç, zekât ve hacc gibi ibadetleri edâ etmekle sorumlu mudur değil midir? Bunun sonucu olarak gayr-i Müslimler, namaz, oruç, zekât ve hac ibadetini yerine getirmedikleri için, âhirette, küfür/inkâr azabına ek olarak cezalandırılacaklar mıdır?

İslâm âlimleri, kâfirlerin iman ile mükellef olduklarında ittifak etmişlerdir. Çünkü Hz. Peygamber, imana davet etmek için bütün insanlara gönderilmiştir.⁹³

﴿قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا﴾ “De ki, ey insanlar! Muhakkak ki ben, sizin hepimize gönderilmiş Allah'ın rasûlüyüm.”⁹⁴

﴿وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا كَافَّةً لِّلنَّاسِ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ﴾ “Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik; fakat insanların çoğu bunu bilmezler.”⁹⁵ âyet-i kerîmeleri, şüpheye mahal bırakmayacak şekilde bütün insanları içermekte ve Hz. Muhammed'in bütün insanları Allah Teâlâ'nın dinine davet için gönderildiğini ve onun çağrısına uymanın zorunluluğunu göstermektedir. Zaten bütün peygamberlerin gönderiliş gayesi, insanların Allah Teâlâ'nın birliğine iman etmeleri ve sadece Allah'a kulluk etmelerini sağlamaktır.⁹⁶ Herhangi bir zamanda gönderilen bir peygamberin davetine muhatap olan insanlar, öncelikle onun davetine (tevhide ve Allah'a kulluğa) iman etmekle mükelleftirler.

İslâm âlimleri arasında, ibadetlerin küfür halinde edânın câiz olmadığı ve Müslüman olduktan sonra da kazânın vacip olmadığı ihtilaf yoktur. Bu ihtilafın sonucu, “kâfirler âhirette ibadetleri terk etmeleri sebebiyle, imanı terk etmelerinden dolayı cezalandırıldıkları gibi küfür cezasının üzerine fazladan cezalandırılacaklar mıdır?” konusunda ortaya çıkmaktadır. Onların fûrû' hükümlerle mükellef olmaları demek, usûlü terk etmeleri sebebiyle azab olunacakları gibi fûrû'yu terk etmeleri sebebiyle de azab olunmaları demektir. Buradan ortaya çıkmaktadır ki ihtilaf mahalli, amellerin vacip olduğuna inanmayı terk sebebiyle muâhaze olunacakları üzerinde ittifak olmakla beraber amelleri terk etmeleri sebebiyle muâhaze olup olunmayacakları hakkındadır.⁹⁷

⁹³ Serahsî, *Usûl*, I, 73; Karafî, *Şerhu Tenkîh*, s. 129; Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 346; *İthaf*, II, 145.

⁹⁴ A'râf 7/158.

⁹⁵ Sebe' 34/28.

⁹⁶ “Andolsun ki biz, "Allah'a kulluk edin ve Tâğut'tan sakının" diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik.” Nahl 16/36.

⁹⁷ Taftazânî, *et-Telvîh*, I, 401.

İsnevî, kâfirlerin fûrû' hükümlerle mükellef olup olmadıkları meselesinin, fer'î bir mesele olduğunu ve usûlcülerin, bu konuyu, “*şer'î şartın meydana gelmiş olması teklifin sıhhatinde şart mıdır yoksa değil midir*” konusunda misal olarak düşünüldüğünü ifade etmektedir.⁹⁸

Hitap iki kısımdır, teklifi hitap ve vad'î hitap. Teklifî hitap, emir ve nehiyle hitaptır ki, ihtilaf mahalli budur. Vad'î hitap ise emir ve nehiy için sebep olan hitaptır.⁹⁹

Bu çerçevede konuyla ilgili olarak İslâm âlimleri arasında “*gayr-i müslimler/kâfirler İslâm'ın fûrû' hükümleriyle muhataptırlar*” ve “*gayr-i müslimler/kâfirler İslâm'ın fûrû' hükümleriyle muhatap değildirlere*” şeklinde iki ana görüş meydana gelmiştir. Gayr-i Müslimlerin muhatap olduğunu söyleyen âlimler de kendi aralarında “*mutlak olarak mükelleftirler*” ve “*sadece nehiylerle mükelleftirler*” şeklinde iki görüş ortaya koymuşlardır. Şimdi biz bu görüşleri delilleriyle birlikte ele alacağız.

⁹⁸ İsnevî, *Nihâyetü's-sûl*, I, 155.

⁹⁹ Sübkî, *el-İbhâc*, II, 454, 455.

I- GAYR-İ MÜSLİMLERİN MÜKELLEF OLDUĞU GÖRÜŞÜ VE DELİLLERİ

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu, gayr-i Müslimlerin hem iman hem de edâ bakımından İslâm'ın fûrû' hüküleriyle mükellef olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşte olan âlimler, teklifin sıhhatinde şer'î şartın meydana gelmesinin şart olmadığını ve teklifin buna bağlı bulunmadığını, şer'î şartın, teklifin sıhhatinde değil fûrû'nun edâsının sıhhatinde şart olduğunu söylemişlerdir.¹⁰⁰

Zaten meseledeki ihtilafın, bir şeyin zimmette vacip oluşunda değil, edâsının vacip oluşunda olduğunu görürüz. Yani, gayr-i müslimler şer'î/teklîfî hükümleri edâ etmekle mükellef midir değil midir konusunda ihtilaf edilmiştir.

Gayr-i Müslimlerin mükellef olduğunu söyleyen İslâm âlimleri de birbirinden farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Biz bu bölümde gayr-i müslimler muhataptır diyen görüşleri, “mutlak olarak mükelleftir”, “sadece nehiyelerle mükelleftir” ve “diğer görüşler” alt başlıkları altında ele alacağız.

A- Gayr-i Müslimler Mutlak Olarak Mükelleftir Görüşü

İslâm âlimlerinin büyük çoğunluğu kâfirlerin İslâm'ın fûrû' hükümleriyle mutlak olarak mükellef olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşe sahip olan âlimlere göre, şeriatın fûrû' hükümleriyle emir, imanın meydana gelmiş olmasına bağlı değildir.¹⁰¹

İslâm âlimlerinin çoğu şeriatın fûrû' hükümleriyle emir, imanın meydana gelmiş olmasına bağlı olmadığını söylemişlerdir.¹⁰² Hitabı anlama/fehmü'l-hitâb ve güç yetirebilme/istitâat gibi akli şartın meydana gelmesi teklifin sıhhatinde şarttır. Fakat şer'î şartın meydana gelmiş olması, şart kılınan konuda teklifin sıhhatinde şart değildir.¹⁰³ Yani teklifin sıhhatinde şer'î şartın meydana gelmesi şart değildir ve teklif buna bağlı değildir. Şer'î şart, teklifin sıhhatinde değil fûrû'nun edâsının sıhhatinde şarttır.¹⁰⁴

İmam Mâlik,¹⁰⁵ İmam Şâfiî ve bir rivayette İmam Ahmed'in bu görüşte olduğu nakledilmektedir.¹⁰⁶ Şâfiîlerden İmamü'l-Haremeyn, İmam Gazzâlî, Fahrüddin er-Râzî, Mâlikîlerden Karâfî, İbnü'l-Arabî ve İbnü'l-Hâcib, Hanbelîlerden İbn Kudâme

¹⁰⁰ Râzî, *el-Mahsûl*, II, 237; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, I, 206; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 397.

¹⁰¹ Râzî, *el-Mahsûl*, II, 237.

¹⁰² Râzî, *el-Mahsûl*, II, 238; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 192; Karafî, *Nefâis*, IV, 1576; Sübkî, *el-İbhâc*, II, 452.

¹⁰³ Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 397.

¹⁰⁴ Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, I, 206.

¹⁰⁵ İmam Mâlik'ten, “gayr-i Müslimlerin mutlak olarak muhatap olduğu” ve “gayr-i Müslimlerin sadece nehiyelerle muhatap oldukları” şeklinde iki rivayet nakledilmekte ve gayr-i Müslimlerin mutlak olarak muhatap/sorumlu oldukları görüşünün daha sahih olduğu belirtilmektedir. Karafî, *Şerhu Tenkîh*, s. 129; *ez-Zehîra*, I, 85, III, 457; Bâcî, *Kitabü'l-işârât*, s. 174; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, I, 205; Desûkî, *Hâşiye*, I, 201, 516, IV, 359; Sâvî, *Hâşiye*, I, 132, 260. Zerkeşî ise, el-Ebyârî'den, Mâlik'in mezhebinin zahirinin gayr-i Müslimlerin muhatap/sorumlu olmadıkları yönünde olduğunu nakletmekte ve İbn Huveyz Mindâd'ın da bu görüşü tercih ettiğini söylemektedir. Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 399.

¹⁰⁶ Şîrâzî, *et-Tabsıra*, s. 80; Beydavî, *Minhâc*, I, 152; Sübkî, *el-İbhâc*, II, 450; İsnevî, *et-Temhîd*, s. 127; Zencânî, *Tahrîcü'l-fürû'*, s. 99; İbn Akîl, *el-Vâdih*, III, 132; Merdâvî, *et-Tahbîr*, III, 1144.

de bu görüştedir.¹⁰⁷ Hanefîlerin Irâk ekolü¹⁰⁸ el-Kerhî ve el-Cessâs¹⁰⁹ ve Mu'tezile'nin çoğu ile İbn Hazm¹¹⁰ da bu görüştedir.¹¹¹

Gayr-i Müslimlerin de İslâm'ın fûrû' hükümleriyle mükellef olduğu görüşünde olan âlimlerin delillerini ve istidlâl vecihlerini şu şekilde zikredebiliriz:

Deliller:

Gayr-i Müslimlerin mükellef olduğunu söyleyen İslâm âlimleri, görüşlerini çeşitli delillerle temellendirmişlerdir. Biz onların kullandığı delilleri âyetler, hadisler ve aklî deliller şeklinde kategorize ederek ele alacağız.

A- Âyetler

1- Talep İçeren ve Umûm İfade Eden Âyetler

Kâfirlerin de İslâm'ın fûrû' hükümleriyle mükellef olduklarını söyleyen İslâm âlimleri, Kur'ân'da geçen umum ifade eden âyetleri delil göstererek, görüşlerini destekleme yoluna gitmişlerdir.

Âmm lafzın hükmü, tahsis olunmadıkça delalet ettiği fertlerin hepsi hakkında birden sabit olmasıdır. Yâni âmm, bunların hepsine birden şamil olur ve tahsis eden bir delil bulunmadıkça delâlet ettiği bütün fertleri kapsar.¹¹² Dolayısıyla kâfirler de bu âmm lafızların şumûlüne dâhil olurlar.

Ayrıca yine Hanefîlere göre âmm lafızlar mütekellimin maksadı esas alınarak tahsis edilemezler.¹¹³

﴿وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ﴾ “Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki, Allah bütün âlemlerden müstağnîdir.”¹¹⁴

﴿وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ﴾ “Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin.”¹¹⁵

¹⁰⁷ Cüveynî, *el-Burhân*, I, 108; et-Telhîs, I, 388; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 304; Râzî, *el-Mahsûl*, II, 237; Karafî, *Nefâis*, IV, 1576; Şerhu Tenkîh, s. 131; İbnü'l-Arabî, *el-Mahsûl*, s. 27; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar*, II, 46; İbn Kudâme, *Ravdatü'n-nâzir*, s. 27; Merdâvî, *et-Tahbîr*, III, 1144.

¹⁰⁸ Usûl kitaplarında “Hanefîlerin Irak ekolü” şeklinde mutlak olarak zikredilse de bundan kastedilenin daha çok Kerhî ve Cessâs olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁰⁹ Cessâs, *el-Füsûl*, II, 158; el-Üsmendî, *el-Mîzân*, s. 131; Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, II, 360; İbn Akîl, *el-Vâdih*, III, 133; Merdâvî, *et-Tahbîr*, III, 1144.

¹¹⁰ Kâdî Abdülcebbar, *el-Muğnî*, XVII, 118; Basrî, *el-Mu'temed*, I, 294; Bâkılânî, *et-Takrîb*, I, 186; İbn Hazm, *el-İhkâm*, V, 108; *el-Muhallâ*, V, 209.

¹¹¹ Cessâs, *el-Füsûl*, II, 158; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 437; Serahsî, *Usûl*, I, 73; Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, I, 272; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 343; Taftazânî, *et-Telvîh*, I, 401; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhîr*, I, 399; Sem'ânî, *Kavâtu'l-edille*, I, 186; Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 348.

¹¹² Zeydan, *el-Vecîz*, s. 317; Ebû Zehre, *Usûlü'l-fikh*, s. 158; Zühaylî, *Vehbe, Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî*, I, 251; Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, s. 190.

¹¹³ Atar, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, s. 199.

¹¹⁴ Âl-i İmrân 3/97.

¹¹⁵ Bakara 2/43, 83, 110; Nisâ 4/77; Nûr 24/56.

﴿يَا بَنِي آدَمَ خُذُوا زِينَتَكُمْ عِنْدَ كُلِّ مَسْجِدٍ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لَا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ﴾ “Ey Âdemoğulları! Her mescide gidişinizde güzel giysilerinizi giyin ve yiyin, için, fakat israf etmeyin, Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”¹¹⁶

﴿يَا عِبَادِ فَاتَّقُونِ﴾ “Ey kullarım! Yalnızca benden korkun.”¹¹⁷

﴿فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ﴾ “Ey akıl sahipleri! İbret alın.”¹¹⁸

Kâfirlerin fûrû’ hükümlerle sorumlu oldukları görüşünde olan âlimlere göre, bu âyet-i kerîmelerdeki âmm lafızlar bütün insanları içine almakta, usûl ve fûrû’u ile şeriatın hükümlerini edâyı bütün insanlara emretmektedirler. Bu konuda Müslüman ile kâfir arasında fark yoktur ve kâfirler de bu hitaba dâhildirler.¹¹⁹

Bu âyet-i kerîmelerdeki "الناس، يا بني آدم، يا عباد، أولي الأبصار" lafızları âmm lafızlardır ve bütün insanları içine almaktadır. İstiğrak ve şümûl/kapsamlılık ifade eden "ال" ile muarref (belirli) hale getirilmiş müfred/tekil ve cemi'/çoğul lafızlar, ism-i mevsûller, şart isimleri, soru isimleri gibi lafızlar umum ifade eden lafızlardır ve manasının kendisinde gerçekleştiği bütün fertleri içine alırlar.¹²⁰

﴿وَاللَّهُ عَلَى النَّاسِ﴾ Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır”¹²¹ âyet-i kerîmesindeki "الناس" lafzı, istiğrak "ال" takısıyla marife olan cins isimdir ve bütün insanlara şamildir. Kâfirler de insanlar cümlesindedir ve bu hitaba dâhildirler. Onların bu hitaba dâhil olmalarına aklî veya şer’î bir mani yoktur.¹²²

Gayr-i Müslimlerin fûrû’ hükümlerle sorumlu olduğu görüşünde olan âlimler, “küfür halinde bu hükümler yerine getirilemez, küfür hâli buna engel teşkil eder” şeklinde yapılacak bir itiraza değişik şekillerde cevap vermişlerdir.

Küfür hali buna mani olmaz. Çünkü kâfirler öncelikle iman edebilir ve bu imana binaen namaz ve zekâtı da yerine getirilebilirler. Tıpkı muhdisten namazın talep edilmesi ve hades halindeyken bu hades durumunu kaldırıp hitabın ona yöneltilmesi

¹¹⁶ A’râf 7/31.

¹¹⁷ Zümer 39/16.

¹¹⁸ Haşr 59/2.

¹¹⁹ Basrî, *el-Mu’temed*, I, 295; Râzî, *el-Mahsûl*, II, 238; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 195; Karâfî, *Şerhu Tenkîhi’l-füsûl*, s. 131.

¹²⁰ "العام: لَفْظٌ يَسْتَعْرِقُ جَمِيعَ مَا يَصْلُحُ لَهُ بِوَضْعِ وَاحِدٍ" ¹²⁰ **Âmm:** Tek vaz' ile tek bir mana ifade etmek üzere konmuş bulunan ve belirli bir miktarla sınırlı olmaksızın bu mananın kendisinde gerçekleştiği bütün fertlere şâmil olan/kapsayan lafızdır. Basrî, *el-Mu’temed*, I, 189; Beydavî, *el-Minhâc*, II, 56; Zeydan, *el-Vecîz*, s. 305; Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 294.

¹²¹ Âl-i İmrân 3/97.

¹²² Basrî, *el-Mu’temed*, I, 295; Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 350.

gibi maninin/küfür halinin izalesi mümkündür.¹²³ Ayrıca şart, bülûğda olduğu gibi bazen bir şeyin vacip olması için olur, bazen de abdestte olduğu gibi sıhhati için olur. İman da, bu ibadetlerin vacip olması için değil edâsının sıhhati için şarttır. Bu durum, hades halinde namazın vacip olması gibidir. Hadesi gidermek namazın vacip olması için değil namazın yerine getirilebilmesi/edâsı için şarttır.¹²⁴

Küfür zamanı, teklif olunan şeyin yerine getirilmesi/edâsı için değil teklif için zarftır. Tıpkı muhdisin durumunda olduğu gibi. Muhdis, icmâ' ile namazla emredilmiştir. Bunun manası, hades zamanının namazın yerine getirilmesi için değil namazla hitap için ve onunla teklif için zarf olmasıdır. Biz muhdise, “*abdestsiz olduğun halde namaz kıl*” demiyoruz. Bilakis “*hadesi gidermek ve namaz kılmak sana vaciptir, sen şimdi onunla mükellefsin*” diyoruz. Aynı şekilde kâfire de, “*küfür halinde de olsan fûrû' hükümleri yerine getirmekle mükellefsin*” demiyoruz, “*öncelikle küfrü izâle etmekle sonra da fûrû' hükümleri yerine getirmekle mükellefsin*” diyoruz. Küfür zamanı, teklif edilen şeyin yerine getirilmesi için değil teklif için zarftır.¹²⁵

Allah Teâlâ, kişiyi iman ve namazla birlikte mükellef kıldı, namaz fiilini küfre birleştirmekle mükellef kılmadı. Buna göre şart teklifte dâhil değil, fiilde şarttır. Ona deniyor ki, “*şu ikisini yani iman ve namazı yerine getir.*” O ikisini yerine getirmediği zaman iki maslahatı da ihlal etmiş olur ve onu ihlali sebebiyle cezaya müstahak olur.¹²⁶

İnsan zimmetle sorumluluğa, akıl ile de edâya hitaba ehil olur. Kâfirin ise Müslüman gibi hem zimmeti hem de akılı vardır. Ancak onlar Müslüman oldukları zaman kazâ ile sorumlu değildirler. Çünkü Allah Teâlâ, onları imana teşvik için mağfiret va'd etmiştir. “*Kâfirlere de ki, eğer küfürden vazgeçerlerse önceki yaptıkları mağfiret edilir.*”¹²⁷ Bu âyet-i kerîmedeki “*önceki yaptıkları mağfiret edilir*” ifadesi, onların sorumlu olduklarına delildir.¹²⁸

2- Bazı Amelleri Terk ve Yasakları/Haramları İhlal Sebebiyle Tehdit İçeren ve Umum İfade Eden Âyetler

﴿وَالَّذِينَ لَا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَلَا يَزْنُونَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ يَلْقَ﴾
 “*Yine onlar ki, Allah ile beraber (tuttukları) başka bir tanrıya yalvarmazlar, Allah'ın haram kıldığı cana haksız yere kıymazlar ve zina etmezler. Bunları yapan, günahı (nın cezasını) bulur. Kıyamet günü azabı kat kat arttırılır ve onda (azapta) alçaltılmış olarak devamlı kalır.*”¹²⁹

¹²³ Râzî, *el-Mahsûl*, II, 238; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 195; İbn Hazm, *el-İhkâm*, V, 108.

¹²⁴ Karâfî, *Nefâis*, IV, 1587.

¹²⁵ Karâfî, *Şerhu Tehkîhi'l-füsûl*, s. 131.

¹²⁶ Basrî, *el-Mu'temed*, I, 151.

¹²⁷ Enfâl 7/38.

¹²⁸ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 437, 438.

¹²⁹ Furkan 25/68, 69.

Bu âyet-i kerimede Allah Teâlâ, Allah'a ortak koşmak/şirk, haksız yere cana kıyma/katl ve zina günahını işleyenlerin bunların cezasını göreceğini ve azaplarının da artırılacağını haber vermektedir. Eğer kâfirler şeriatın fûrû' hükümleriyle mükellef olmasalardı Allah Teâlâ bunu terk etmekten dolayı onlara azap va'd etmezdi. Fakat terk sebebiyle onlara azap va'd eden âyetler çoktur. Allah Teâlâ, bu konularda da onların cezalandırılacaklarından bahsetmektedir ki, bu da onların bu hükümlerle mükellef olduklarını göstermektedir.¹³⁰

Bu âyette ifade edilen azabın katlanması, müşrik bir kimsenin şirkle beraber masiyetleri yapmasından dolayıdır. Mişrik, hem şirkten dolayı hem masiyetlerden dolayı azap olunmaktadır. Cezanın artması, ceza gerektiren şeylerin artmasıylaadır. Bu da kâfirlerin şeriatın fûrû' hükümleriyle muhatap olduklarına delalet eder.¹³¹

Klasik tefsirlerde, bu âyet-i kerimenin tefsiri sadedinde, “azabın kat kat olmasının sebebi, müşrik şirkle birlikte masiyetleri işler ve hem şirkinden dolayı hem de masiyetlerden dolayı birlikte azap olunur. Onların azabı, azab edilecek şeylerin artmasıyla artar. Bu, kâfirlerin şeriatın fûrû hükümleriyle muhatap olduklarına delâlet eder” şeklinde tefsirler bulunmaktadır.¹³²

Ancak burada bir hususun göz ardı edilmemesi gerektiğini düşünüyoruz. Bu âyet-i kerimenin içinde yer aldığı pasaj (63-77 âyetler), “Rahmân'ın kullarının” vasıflarından bahsetmektedir. Bu pasaj içinde zikredilen bu günahları işleyenlerin azaplarının artırılacağından bahsedilmektedir. Küfür ve şirk dışındaki günahlar cehennemde sonsuza kadar kalmayı gerektirmez. Oysaki burada azapta devamlı kalmaktan bahsedilmektedir. Buradaki sonsuz azabın sebebinin şirk olduğu anlaşılmaktadır.

Ayrıca bütün Müslümanların bu pasajda zikredilen vasıfların hepsini aynı anda taşıması söz konusu değildir. Bu âyetlerde zikredilen günahların tamamını işleyenler bulunabileceği gibi, bunlardan sadece birini yapanlar da bulunabilir ve bunların azabı eşit olmayacaktır. Birçok günah işleyen insanın azabı, bir günah işleyen kişinin azabıyla eşit olmayacak, arttırılacaktır. Azabın artırılması, şiddetinin veya süresinin artırılması olarak da düşünülebilir.¹³³

﴿فَلَا صَدَقَ وَلَا صَلَّى * وَلَكِنْ كَذَّبَ وَتَوَلَّى * ثُمَّ ذَهَبَ إِلَىٰ أَهْلِهِ يَتَمَطَّى * أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ * ثُمَّ أُولَىٰ لَكَ فَأُولَىٰ﴾

“İşte o, (Peygamber'in getirdiğini) doğru kabul etmemiş, namaz da kılmamıştı. Aksine yalan saymış ve yüz çevirmişti. Sonra da çalım sata sata yürüyerek kendi ehline (taraftarlarına) gitmişti. Lâyıktır (o azap) sana, lâyıktır! Evet, lâyıktır sana (o azap) lâyıktır!”¹³⁴

¹³⁰ Basrî, *el-Mu'temed*, I, 296.

¹³¹ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 308; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 194.

¹³² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, IV, 372; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXIV, 111; Beydavî, *Envâru't-tenzîl*, II, 147; İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XIX, 74, 75.

¹³³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XIX, 74.

¹³⁴ Kıyâme 75/31-35.

Bu âyet-i kerimelerde, kâfirlerden bahsedilmekte ve peygamberi tasdik etmeyip yalanlamaları, namaz kılmayıp yüz çevirmeleri ve çalım sata sata kibirlenmelerinden dolayı onlara azaptan söz edilmekte ve davranışları sebebiyle yerilmektedirler. Eğer kâfirler bu âyette zikredilip mükellef tutulan insanlardan sayılmasaydı Allah onlara azap vaat etmezdi ve bundan dolayı onları kınamazdı.¹³⁵

Allah Teâlâ bu kimsenin, hem dünyasıyla hem de usûl ve de fûrû'u ile alakalı davranışlarını açıklamıştır. Dinin usulüyle ilgili olarak, o, din namına hiçbir şeyi tasdik etmemiş, aksine dini yalanlamıştır. Dinin fûrû'u açısından ise o, namaz kılmamış, aksine sırtını dönmüş ve yüz çevirmiştir. Dünyasıyla ilgili olarak da bu kimse ailesine, böhürlenerek, çalım satarak gider gelir. Bu âyet-i kerîme, kâfir kimsenin, iman etmemesi yüzünden ilâhî cezayı hak ettiği gibi, namazını terk etmesi yüzünden de cezalandırılmayı hak ettiğine delâlet eder.¹³⁶

﴿وَوَيْلٌ لِّلْمُشْرِكِينَ * الَّذِينَ لَا يُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ﴾ “Ortak koşanların vay haline! Onlar zekâtı vermezler; ahireti inkâr edenler de onlardır.”¹³⁷

Allah Teâlâ, bu âyet-i kerimede, şirklerinden dolayı ve zekât vermemelerinden dolayı müşriklere vaîdde bulunuyor. Bu da onların iman ve zekât vermekle mükellef olduklarına delâlet eder. Çünkü Allah Teâlâ insana vacip kılmadığı ve onu sorumlu tutmadığı bir şeyden dolayı vaîdde bulunmaz.¹³⁸

Fahrüddin er-Râzî (606/1209), bu âyetin tefsirinde şöyle demektedir: Alimlerimiz, kâfirlerin de İslâmiyetin fûrû' hükümleriyle mükellef ve muhatap oldukları hususunda bu ayeti delil getirerek şöyle demişlerdir: Allah Teâlâ, müşrik olmalarına ve zekât vermemelerine mukabil, müşriklere şiddetli bir tehditte bulunmuştur. Binâenaleyh bu iki şeyin, böylesi bir tehdidin gerçekleşmesinde mutlaka bir tesirinin olması gerekir ki bu, müşriklerin zekât vermeyişlerinin, bu tehdidin artmasında büyük bir tesiri olduğunu gösterir. Ulaşmak istediğimiz netice de budur.¹³⁹

Âyet-i kerimede “zekât vermezler” ifadesindeki “zekât” kelimesi, hem bilinen manada “malın zekâtını vermek” şeklinde,¹⁴⁰ hem de “nefis tezkiyesi” şeklinde¹⁴¹ te’vil edildiği gibi, “vacip olduğunu kabul etmemek”¹⁴² şeklinde de te’vil ve tefsir edilmiştir.

¹³⁵ Âmidî, *el-İhkâm*, I, 194; İsnvî, *Nihâyetü's-sûl*, I, 156; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 205.

¹³⁶ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXX, 232.

¹³⁷ Fussilet 41/6, 7.

¹³⁸ Basrî, *el-Mu'temed*, I, 296; Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, II, 360, 361; Râzî, *el-Mahsûl*, II, 243; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 195.

¹³⁹ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII, 101.

¹⁴⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 380.

¹⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, IX, 61; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 379; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII, 100; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 164; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII, 392; Alûsî, *Râhu'l-meânî*, XXIV, 98.

¹⁴² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 380; Kinnevcî, *Fethu'l-beyân*, XII, 226.

İmam et-Taberî (310/922), ve Tâhir b. Aşûr (1879-1973), “zekât vermezler” ifadesindeki zekâtın, “yü’tüne” kelimesinin delâletiyle bilinen anlamıyla mallardan verilen zekât olduğu görüşünü tercih etmişlerdir.¹⁴³

﴿خُدُوهُ فَعَلُوهُ * ثُمَّ الْجَحِيمَ صَلُّوهُ * ثُمَّ فِي سِلْسِلَةٍ ذَرْعُهَا سَبْعُونَ ذِرَاعًا فَاسْلُكُوهُ * إِنَّهُ كَانَ لَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ الْعَظِيمِ﴾
 “Onu yakalayın da, (ellerini boynuna) bağlayın; Sonra alevli ateşe atın onu! Sonra da onu yetmiş arşın uzunluğunda bir zincir içinde oraya sokun! Çünkü o, yüce Allah'a iman etmezdi, Yoksulu doyurmaya teşvik etmezdi.”¹⁴⁴

Bu âyet-i kerimede, Allah Teâlâ'ya iman etmemenin yanında yoksulları doyurmaya teşvik etmemekten dolayı da kâfirlerin azap göreceği belirtilmektedir.

﴿الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ﴾ “İnkâr edip de (insanları) Allah yolundan alıkoyanlar var ya, işte onlara, yapmakta oldukları bozgunculuklar sebebiyle, azaplarını kat kat artırdık.”¹⁴⁵

İmam Sübkî (771/1369), bu âyetle ilgili olarak, “kâfirlerin mutlak olarak fûrû hükümlerden sorumlu olduklarına dair en açık delillerden olduğu halde kimse zikretmemiştir” dedikten sonra, “bu âyette zikredilen azabın artırılması, ifsad sebebiyledir. Bu ifsad da küfürden başka bir şeydir. Bu da Allah yolundan alıkoymak şeklinde olduğu gibi başka şekilde de olur” diye yorumlamaktadır.¹⁴⁶

Bu âyette, kâfirlerin azaplarının farklı olacağına delil vardır.¹⁴⁷

Bu âyetle kâfirlerin bazı emirlerle bazı nehiylerden sorumlu oldukları sabit olmuştur. Diğerleri de buna kıyasla böyledir. Aralarında fark olduğunu söyleyen yoktur.¹⁴⁸

﴿لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِّينَ حَتَّى تَأْتِيَهُمُ الْبَيِّنَةُ * رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً * فِيهَا كُتُبٌ قَيِّمَةٌ * وَمَا تَفَرَّقَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَةُ * وَمَا أُمُرُوا إِلَّا لِيعْبُدُوا اللَّهَ﴾
 “Apaçık delil kendilerine gelinceye kadar ehl-i kitaptan ve müşriklerden inkârcılar (küfürden) ayrılacak değillerdi. (İşte o apaçık delil,) Allah tarafından gönderilen ve tertemiz sayfeleri okuyan bir elçidir. En doğru hükümler vardır şu sahifelerde. Kendilerine kitap verilenler ancak o açık delil (Peygamber) kendilerine geldikten sonra ayrılığa düştüler. Halbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emrolunmuştu. Sağlam din de budur.”¹⁴⁹

¹⁴³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 380; Tâhir b. Aşûr, *et-Tahir*, XXIV, 240.

¹⁴⁴ Hâkka 69/30-34.

¹⁴⁵ Nahl 16/88.

¹⁴⁶ Sübkî, *el-İbhâc*, II, 468.

¹⁴⁷ İbn Kesîr, *Tefsîr*, IV, 594.

¹⁴⁸ İsnevî, *Nihâyetü's-sûl*, I, 156.

¹⁴⁹ Beyyine 98/1-5.

Bu âyetin delâlet vechi açıktır. "أمروا" kelimesindeki zamir bütün ehl-i kitap ve müşriklere râcidir. Allah Teâlâ tevhidî, namaz kılmayı ve zekât vermeyi emretmiştir. Âyet, kâfirlerin şeriatın fûrû hükümleriyle sorumlu olduklarına emir üslûbuyla delâlet etmektedir.¹⁵⁰

﴿مَا سَأَلَكُمْ فِي سَقَرٍ * قَالُوا لَمْ نَكُ مِنَ الْمُصَلِّينَ * وَلَمْ نَكُ نُطْعِمُ الْمِسْكِينَ * وَكُنَّا نَحُوضُ مَعَ﴾
 ﴿الْخَائِضِينَ * وَكُنَّا نَكْذِبُ يَوْمَ الدِّينِ * حَتَّىٰ آتَانَا الْيَقِينَ﴾
 “Sizi şu yakıcı ateşe sokan nedir? Onlar şöyle cevap verirler: Biz namaz kılanlardan değildik, Yoksulu doyurmuyorduk, (Bâtıla) dalanlarla birlikte dalyorduk, Ceza gününü de yalan sayıyorduk, Sonunda bize ölüm geldi çattı.”¹⁵¹ Bu âyet-i kerimede, onları ateşe girdiren şeyin namazın ve zekâtın terki olduğu ifade edilmektedir. Bu da kâfirlerin dünyada iken namaz ve zekâtla sorumlu olduklarını gösterir. Aksi takdirde bunların terkinden dolayı azaba müstahak olmazlardı. Gayr-i Müslimlerin bazı fûrû’ hükümlerle sorumlu oldukları sabit olursa diğerlerinden de sorumlu oldukları sabit olur.¹⁵²

Ayrıca âyetteki “namaz kılanlardan değildik” ifadesininin, “biz Müslümanlardan değildik” şeklinde te’vil edilmesinin isabetli olmadığını söyleyen bu âlimler, “böyle bir te’vil, delil olmaksızın zahirin terk edilmesidir. “Namaz kılanlardan değildik” ifadesini te’vil etmek mümkün olsa bile, “miskinleri doyurmazdık” ifadesi neyle te’vil edilecek” demektedirler.¹⁵³

B- Hadisler:

Abdullah ibn Mes’ûd (rh) şöyle demiştir: Bir adam Rasûlullah (sa)’e:

- Yâ Rasûlallah! Câhiliyye zamanında (müslümân olmadan önce) işlediğimiz günâhlardan dolayı hesaba çekilecek miyiz? diye sordu.

Rasûlullah (sa) şöyle cevâb verdi:

- “Her kim müslümânlıkta güzel hareket ederse/güzel amel işlerse, câhiliyye hayâtında işlediği günâh ile hesaba çekilmez. Fakat her kim müslümânlıkta kötülük ederse o, hem evvelce câhiliyyedeki ameliyle, hem de sonra müslümânlıktaki yaptıklarıyla hesaba çekilir.”¹⁵⁴

Bu hadis, Müslüman olduktan sonra güzel davranmayan kimselerin, cahiliyye döneminde yapmış oldukları kötülüklerden de hesaba çekileceklerine delâlet etmektedir.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Âmidî, *el-ihkâm*, I, 194, Şevkânî, *İrşâdü’l-fühûl*, I, 89.

¹⁵¹ Müddessir 74/42-47.

¹⁵² Serahsî, *Usûl*, I, 74; Cüveynî, *et-Telhîs*, I, 391; Basrî, *el-Mu’temed*, I, 296; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 305; Râzî, *el-Mahsûl*, II, 239; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 195; İbn Hazm, *el-İhkâm*, V, 108; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, I, 398.

¹⁵³ Âmidî, *el-İhkâm*, I, 196.

¹⁵⁴ Buhârî, “*İstîtâbe*” 1; Müslim, “*İmân*” 190; İbn Mâce, “*Zühd*” 29; Dârimî, “*Mukaddime*” 1; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, II, 121.

¹⁵⁵ Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, I, 399.

Nevevî (676/1277) şöyle demiştir: Doğrusu muhakkiklerin belirttiği görüş olup bazıları bu konuda icmâ' nakletmişlerdir. Kâfir, sadaka ve sıla-i rahim gibi güzel fiiller yapıp sonra Müslüman olsa ve Müslüman olarak ölse, ona bunların sevabı yazılır.¹⁵⁶

Hattâbî (388/998) ise şöyle demektedir: Bu hadisin zâhiri, ümmetin icmâ' ettiği “İslâm kendinden öncesini yok eder” görüşüne muhaliftir. Allah Teâlâ “kâfirlere de ki, eğer onlar vazgeçerlerse önceki yaptıkları mağfiret olunur”¹⁵⁷ buyurmuştur.¹⁵⁸

Bunun te'vili şudur: Sen küfür halinde şöyle şöyle yaptın, Müslüman olduktan sonra da senin Müslümanlığın bu günahlara dönmene mani olmadı mı? diye ayıplanır. Sonra da Müslüman olduğu dönemde kazanmış olduğu günahlardan dolayı cezalandırılır.¹⁵⁹

Kirmânî (786/1385) ise şöyle demiştir: “İslâm'da kötülük etmesi” ifadesinin anlamı, onun Müslümanlığının sahih olmaması veya münafık olması hasebiyle onun imanının halis olmaması muhtemeldir.¹⁶⁰

“Kim İslâm'da kötülük ederse” ifadesinin anlamı, Allah'a küfrederek İslam ve tevhid inancında kötülük ederse, hem Müslüman olduğu dönemden hem cahiliye döneminden hesaba çekilir demektir. Bazı âlimlere bu söz arz edildi de şöyle dediler: “Buradaki kötülük ancak küfürdür. Çünkü ümmetin icmâ'sı ile mü'minler câhiliyye döneminde yaptıklarından hesaba çekilmeyeceklerdir.”¹⁶¹

Gayr-i Müslimlerin şer'î hükümlere muhatap olduğunu söyleyen âlimlerin delil olarak kullandıkları hadislerden bir tanesi de «الإسلام يَجِبُ ما قبله» “İslâm kendinden öncekileri yok eder” hadisidir.¹⁶² Çünkü “yok eder” ifadesi, daha önce teklifin olduğunun göstergesidir.¹⁶³

C- Aklî Deliller

Gayr-i Müslimlerin sorumlu olduklarını söyleyen İslâm âlimleri, görüşlerini temellendirmek için şu şekilde aklî istidlâlde de bulunmuşlardır:

¹⁵⁶ Nevevî, *el-Mecmû'*, III, 6; *Minhâc*, II, 141; Şevkânî, *Neylü'l-evtâr*, III, 60.

¹⁵⁷ *Enfâl* 8/38.

¹⁵⁸ Hattâbî, *A'lâmü's-sünen*, IV, 2311.

¹⁵⁹ Aynî, *Umde*, XXIV, 116; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, XVI, 137.

¹⁶⁰ Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî*, XXIV, 43; Aynî, *Umde*, XXIV, 116; Suyûtî, *ed-Dîbâc*, I, 136.

¹⁶¹ İbn Battâl, *Şerhu'l-Buhârî*, VIII, 570.

¹⁶² «إِنَّ الْإِسْلَامَ يَجِبُ ما قبله» Müslim, “*İmân*” 192; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 167. «إِنَّ الْإِسْلَامَ يَجِبُ ما قبله» Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 198, 204; Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 206; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, IX, 586. «أَنَّ الْإِسْلَامَ يَجِبُ ما قبله مِنَ الذُّنُوبِ» Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 205.

¹⁶³ Sübkî, *el-İbhâc*, II, 468.

Âlimlerin büyük çoğunluğu gayr-i müslim bir kimsenin zina etmesi durumunda had cezasıyla cezalandırılacakları görüşündedirler. Bu da onların nehiylerle mükellef olduklarını göstermektedir. Teklif, emir ve nehiylerdeki maslahatları bünyesinde topladığından, emirlerle mükellef olmaları, nehiylerle mükellef olmalarına kıyas edilerek emirlerle de sorumlu oldukları anlaşılır. Çünkü teklif, bazen fiilin yerine getirilmesi, bazen de fiilin terk edilmesinin talep edilmesiyle olur.¹⁶⁴

Kâfirler bu ibadetlerin şartı olan iman ile mükellef olduklarına göre, namazla mükellef tutulan kimsenin taharetle de mükellef olması gibi, meşrû ile de mükelleftirler.¹⁶⁵

Bu meselenin, imanın tanımıyla ilgili olarak, imanın “söz ve amel” veya “amelsiz sadece söz” olup olmaması meselesinin bir uzantısı olmasına göre, “iman söz ve ameldir” görüşünde olup söz ve amelin hepsini imandan sayanlara göre, kâfirler imanla muhatap oldukları gibi aynı şekilde ibadetlerle de muhataptırlar. “İman amel değil sözdür” görüşünde olanlara göre ise kâfirler amelle muhatap değildirler.¹⁶⁶

B- Gayr-i Müslimler Sadece Nehiylerle Mükelleftir Görüşü

Bazı İslâm âlimleri ise, gayr-i müslimerin şer’î hükümlerle mükellef olup olmadıkları noktasında emirlerle nehiyler arasında bir ayırımı gitmişlerdir.

İmam Karâfî (684/1285), “gayr-i Müslimlerin sorumlu olup olmadıkları meselesinin müşkil/zor bir mesele olduğunu, bu sebeple bazılarının emir ve nehiy ayırımı yaparak sadece nehiylerden sorumlu oldukları yönünde bir görüş benimsediklerini” söylemektedir.¹⁶⁷

Kâfirlerin emirlerle değil de nehiylerle mükellef olduğu görüşü, Ahmed b. Hanbel (241/855)’den rivayet edilen bir görüştür.¹⁶⁸ İbn Kudâme (620/1223), bu görüşü ehl-i re’yin çoğunluğuna nispet etmektedir.¹⁶⁹

Ayrıca bu görüş, Hanbelîlerden Kâdî Ebû Ya’lâ (458/1065), Hanefîlerden el-Cürçânî (816/1413)’ye nispet edilmektedir.¹⁷⁰

¹⁶⁴ Râzi, *el-Mahsûl*, II, 243; Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, II, 363; Karâfî, *Nefâis*, IV, 1586; İsnevî, *Nihâyetü’s-sûl*, I, 156.

¹⁶⁵ Cessâs, *el-Füsûl*, II, 160; Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 304; Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, II, 364; Âmidî, *el-İhkâm*, I, 193; en-Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 348.

¹⁶⁶ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, s. 438; Sadru’ş-şerîa, *et-Tavdîh*, I, 403. Serahsî, bu şekildeki bir yaklaşımı zayıf görür. Serahsî, *Usûl*, I, 75.

¹⁶⁷ Karâfî, *Nefâis*, IV, 1578.

¹⁶⁸ Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, II, 359; İbn Akîl, *el-Vâdîh*, III, 133; Merdâvî, *et-Tahbîr*, III, 1149.

¹⁶⁹ Semerkandî, *Mîzânü’l-usûl*, I, 273; İbn Kudame, *Ravdatü’n-nâzır*, s. 27; Tûfî, *Şerhu Muhtasari’r-ravda*, I, 205; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhîr*, I, 401.

¹⁷⁰ İbn Akîl, *el-Vâdîh*, III, 133; Merdâvî, *et-Tahbîr*, III, 1150. Her ne kadar bu görüş Ebû Ya’lâ’ya nispet edilse de, Ebû Ya’lâ, *el-Udde* isimli usûl kitabında, konu ile ilgili İmam Ahmed b. Hanbel’den “gayr-i Müslimlerin mutlak olarak muhatap olduğu” ve “sadece nehiylerle muhatap olduğu” şeklinde

Bu görüş sahiplerinin delilleri şunlardır: Namaz gibi emirler onlar üzerine vacip olsaydı bu onlardan talep edilirdi. Çünkü talep ifayı gerektirir, bu da bu hâllerinde mümkün değildir. Bunların kazası, “*kâfirlere de ki, eğer küfürden vazgeçerlerse önceki yaptıkları mağfiret edilir*”¹⁷¹ âyeti ve “*İslâm kendinden öncekileri yok eder*” hadisi gereği onlar iman ettikten sonra da onlardan istenmez. Çünkü İslâm öncekileri ıskat eder.¹⁷² O bunlardan istenmediğine göre, onların buna imtisalleri mümkün değildir ve bununla onları mükellef tutmanın da bir faydası yoktur.¹⁷³

Rasûlullah (sa), “*sizi bir şeyden nehyedersem ondan sakının, size bir şey emrettiğim zaman gücünüz yettiği kadarını yapın*” buyurmuştur.¹⁷⁴ Bu hadiste emirle nehyin farklı olduğuna işaret vardır. Çünkü nehiyle ilgili mutlak olarak sakının derken, emirle ilgili “gücünüz yettiği kadarını” kaydı getirilmiştir.¹⁷⁵

Kâfirlerin küfür hallerinde nehiylere imtisalleri mümkündür. Çünkü bu nefsi alıkoymaktan ibarettir, nefsi alıkoymak ise küfür halinde mümkündür. Çünkü bir şeyi yapmanın aksine bu niyete muhtaç değildir.¹⁷⁶

İslâm âlimleri bu görüşe fazla itibar etmemişlerdir. Zira İslâm bilginlerinin çoğunluğu, gayr-i Müslimlerin mutlak olarak sorumlu oldukları görüşünde olup, nasıl ki muhdis bir kimsenin abdest alıp ya da gusledip namaz kılmakla mükellefse, kâfirin de küfrünü izâle edip emir ve nehiyleri yerine getirmekle mükelleftir demektedirler.

“*Kâfirlere de ki, eğer küfürden vazgeçerlerse önceki yaptıkları mağfiret edilir*” âyeti ve “*İslâm kendinden öncekileri yok eder*” hadisine gelince, bunlar, mutlak olarak kâfirlerin mükellef olduğunu söyleyen cumhurun delilidir. Çünkü eğer küfür halinde teklif mevcut olmasaydı, mağfiretin olmasının bir anlamı olmazdı. Hadisteki “*يَجِبُ*” ifadesi daha öncesinde teklifin olmasını gerektirir. Çünkü “*جَب*” kelimesi, sabit olan bir şeyle mümkün olur. Hadisin ifade ettiği nihai anlam İslâm’a özendirmek/tergîb için onlardan kazanın sakıt olmasıdır. Yaşlı bir kâfir Müslüman olmak istediği zaman ömrü boyunca kılmadığı namaz, oruç ve zekât gibi ibadetleri kaza edeceğini düşünürse bundan nefret eder ve İslâm’ı seçmez ve inanmaz.¹⁷⁷

C- Diğer Görüşler

Gayr-i Müslimlerin mükellef olduğu yönünde yukarıdaki iki görüşten başka çeşitli görüşler de ortaya konmuştur. Gayr-i Müslimlerin “sadece emirlerle sorumlu oldukları,” “sadece mürtedin sorumlu olduğu,” “cihad dışındaki hükümlerden sorumlu

iki rivayet bulunduğunu, “mutlak olarak muhataptırlar” görüşünün “esah” görüş olduğunu nakletmekte, kendi tercihini belirtmemektedir. Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, II, 358, 360.

¹⁷¹ Enfâl 7/38.

¹⁷² Ebû Ya’lâ, *el-Udde*, II, 363.

¹⁷³ İsnevî, *Nihâyetü’s-sûl*, I, 157.

¹⁷⁴ Buhârî, “*’tisâm*” 2; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsneid*, II, 313, 428, 447, 467; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 199.

¹⁷⁵ Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, I, 396.

¹⁷⁶ Râzî, *el-Mahsûl*, II, 237; İsnevî, *Nihâyetü’s-sûl*, I, 157; Zerkeşî, *el-Bahru’l-muhît*, I, 401.

¹⁷⁷ İsnevî, *Nihâyetü’s-sûl*, I, 157.

oldukları,” “bu konuda hüküm vermeyip tavakkuf etmek gerektiği,” “harbî olanlar hariç diğerlerinin sorumlu olduğu” şeklindeki bu görüşleri ez-Zerkeşî (794/1391) nakletmekte ve “harbîlerin dışındaki gayr-i müslimler sorumludur” görüşünün, mezhep imamlarının görüşlerinden çıkarıldığını söylemektedir.¹⁷⁸

Kâfirlerin sadece emirlerle mükellef olduğu görüşüyle ilgili olarak Zerkeşî (794/1391), “*bu görüşü, el-Eşbâh ve'n-Nezâir'de İbn Murahhal anlatmıştır*” demektedir. Bu, gay-i Müslimlerin sadece nehiylerle mükelleftir şeklindeki görüşün zıddıdır. Bu görüş kâfirlerin nehiylerle mükellef oldukları görüşündeki icmâ' ile reddedilir.¹⁷⁹

Mürtedler ise, hiç Müslüman olmamış kâfirin aksine İslâm'ın hükümlerini iltizam ettikleri için mükelleftirler. Bu görüşü, Kadı Abdülvehhâb *Mulahhas'ta*, Tartuşî *el-Umed'de* anlatmışlardır. Bu ayrıntının bir anlamı yoktur. Çünkü nefyin kaynağı ikisinde de aynıdır.¹⁸⁰

“Kâfirler kendilerini öldürmekten imtina edeceklerinden dolayı cihadın dışındakilerden sorumludurlar, cihadla değil” görüşüne gelince, Karâfî (684/1285), “bu görüşü nerede gördüğümü bilmiyorum” demektedir.¹⁸¹ İmamü'l-Harameyn el-Cüveynî (478/1085), *en-Nihâye'de*, “*zimmi kâfirler savaşmakla mükellef değildir*” demektedir.¹⁸²

Bu istisnanın bir faydası yoktur. Çünkü cihâd kâfirden tasavvur edilemez. İmandan sonra meydana gelirse o zaman da konumuz dışıdır.¹⁸³

Harbî olan gayr-i müslimle harbî olmayan gayr-i Müslimleri/zimmîleri sorumlu olup olmama noktasında ayrı düşünen görüşe göre ise, harbîlerin dışındaki gayr-i müslimler mükelleftir. Zerkeşî (794/1391), bu görüşün, Şâfiîler'in fûrû' hükümlerinden ve kısas, sirkat, şûrb konularında harbiye had cezası verilmeyeceğini, çünkü zimminin hilafına onların hükümlerle bağlı olmadıklarını söyleyenlerin görüşlerinden tahric edilebilecek bir görüş olduğunu söylemektedir.¹⁸⁴

Tevakkuf görüşüne göre ise, onların sorumlu olup olmadıklarıyla hükmedilmez. Bu görüşü Şeyh Ebû Hamid el-İsferâyînî (408/1017), el-Eş'arî (324/935)'nin kendisinden nakletmiştir.¹⁸⁵

II- GAYR-İ MÜSLİMLERİN MÜKELLEF OLMADIĞI GÖRÜŞÜ VE DELİLLERİ

İslâm âlimlerinden bazıları gayr-i Müslimlerin şer'î/teklîfî hükümlerle mükellef olmadıkları görüşündedirler. Bunlara göre, kâfirler sadece iman ile mükelleftirler.

¹⁷⁸ Sübkî, *el-İbhâc*, II, 452; Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 402, 403; Karâfî, *Nefâis*, IV, 1583.

¹⁷⁹ Zerkeşî, *el-Bahrul muhit*, I, 402; Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 361.

¹⁸⁰ Zerkeşî, *el-Bahrul muhit*, I, 402; Merdâvî, *et-Tahbîr*, III, 1152; Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 362.

¹⁸¹ Karâfî, *Şerhu Tenkîh*, s. 132.

¹⁸² Zerkeşî, *el-Bahrul muhit*, I, 402. Karşılaştır: Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab*, XVII, 428.

¹⁸³ Merdâvî, *et-Tahbîr*, III, 1151; Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 362.

¹⁸⁴ Zerkeşî, *el-Bahrul muhit*, I, 403; Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 363.

¹⁸⁵ Zerkeşî, *el-Bahrul muhit*, I, 402; Merdâvî, *et-Tahbîr*, III, 1155; Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 363.

Onların füru' hükümlerin edâsıyla sorumlu olmaları ancak onların iman etmelerinden sonra olur. Hanefîlerin Semerkand ekolü bu görüşe sahiptir.¹⁸⁶

Taftazânî (796/1393), İbn Emir el-Hâc (879/1474) ve es-Sem'ânî (489/1095), Kâdî Ebû Zeyd ed-Debûsî (430/1038)'nin, İmam Serahsî (483/1090) ve Fâhru'l-İslâm el-Pezdevî (482/1089)'nin bu görüşte olduğunu ve müteahhirine göre de muhtar olan görüşün bu olduğunu söylemektedirler.¹⁸⁷ Ahmed b. Hanbel'den bir rivayet de böyledir.¹⁸⁸

Şâfiîlerden Ebû Hâmid el-İsferâyînî (408/1017)¹⁸⁹ ve Mâlikîlerden Muhammed b. Huveyz Mindâd (390/999)¹⁹⁰ da bu görüşte olan âlimlerdendir.¹⁹¹

Tâat/ibadet nevinden olan şer'î hükümlerle kâfirlerin âhirette muâhaze olunacağı konusunda ihtilaf yoktur. Yani onlar, itikadı terk ettiklerinden dolayı muâhaze olunacaklardır. Çünkü emrin gereği, lazım/vacip olduğuna itikad ve edâdır. Onlar itikadî olarak vücûbiyetini inkâr ediyorlar. Bu da tevhîdî inkâr konumunda bir küfürdür. Zira tevhîdî tasdik ve ikrâr, şer'î hükümlerden bir şeyi inkâr etmekle birlikte bulunmaz. Böylece küfrün aslından cezalandırılacağı gibi âhirette bununla da cezalandırılırlar.¹⁹²

Hanefîlerin Semarkand ekolü, herhangi bir özürle ortadan kalkan şer'î hükümlerde küfrün düşürücü bir etki olduğunu söylemişlerdir. Bu konuda mezhep imamlarından açık bir rivâyet bulunmayıp, daha sonra gelen mezhep âlimleri, bu meselenin hükmünü, “mürted Müslüman olduğu zaman, vücûbiyetin düşmesi

¹⁸⁶ Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, I, 274; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 438; Serahsî, *Usûl*, I, 75; Neseî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 138; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 343.

¹⁸⁷ Taftazânî, *et-Telvîh*, I, 401; İbn Emir el-Hâc, *et-Takrîr*, II, 117; Sem'ânî, *Kaâtu'l-edille*, I, 187; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 342.

¹⁸⁸ Merdâvî, *et-Tahbîr*, III, 1152; *el-İnsâf*, I, 390.

¹⁸⁹ Âmidî, *el-İhkâm*, I, 193. Zerkeşî, “ashabımızdan Ebû Hâmid İsferâyînî de, kitabında gördüğüm gibi, bu görüştedir. Onun ifadeleri, “bana göre sahih olan görüş budur” şeklindedir” dedikten sonra, *el-Müntehâb*'da, bu görüşün Ebû İshak İsferâyînî'ye nisbet edilmesinin yanlış olduğunu, Râfî'nin *Kitâbü'l-cirâh*'m başlarında naklettiği gibi Ebû İshak İsferâyînî'nin gayr-i Müslimlerin mükellef olduğu görüşünde olduğunu, onun usulle ilgili kitabında da böylece mevcut olduğunu zikretmektedir. Zerkeşî, *el-Bahru'l-muhît*, I, 399. Râfî de, *eş-Şerhu'l-Kebîr* olarak bilinen *el-Azîz şerhu'l-Vecîz* isimli kitabının *kitâbü'l-cirâh*'ında, “Şeyh Ebû'l-Hasen el-Abbâdî, Ebû İshak el-İsferâyînî'nin nefse ve mala yönelik suçlarda harbî üzerine tazminin vacip olduğu görüşünde olduğunu ve bu görüşünü kâfirlerin şerâî' ile muhatap oldukları görüşünden tahric ettiğini nakletmiştir” demektedir. Râfî, *el-Azîz*, X, 159; İsnevî, *et-Temhîd*, s. 130. Râfî ve Zerkeşî'nin yapmış olduğu bu nakillerden anlaşılacaktır ki, gayr-i Müslimlerin muhatap olmadığı görüşünde olan kişi, Ebû İshak el-İsferâyînî (418/1027) değil, Ebû Hâmid el-İsferâyînî (406/1016)'dir.

¹⁹⁰ Hayatı hakkında bkz: Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, II, 217; İbn Ferhûn, *ed-Dîbâc*, .

¹⁹¹ Bâcî, *Kitübü'l-işârâ*, s. 175.

¹⁹² Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 342.

sebebiyle, irtidat zamanında geçirmiş olduğu namazları kazâ etmez” gibi meselelerden istidlâl etmişlerdir.¹⁹³

Bir Müslüman i'tikaf nezretse, sonra Allah korusun irtidat etse sonra da tekrar Müslüman olsa i'tikaf borcu onun üzerinden düşer. Allah Teâlâ'nın vacip kıldığı şeylerden ve sırf Allah hakkı olan ibadetler, riddetten sonra üzerinde vacip olarak kalmaz. Çünkü o riddetle ibadete ehil olmaktan çıkmıştır.¹⁹⁴

İmam Serahsî (483/1090), mürtedin Müslüman olduktan sonra irtidat halindeyken geçirmiş olduğu namazları kaza etmemesini, küfür halinde edâ ile muhatap olmadıklarına delil olarak kullanılmasının zayıf olduğunu söyler ve şöyle der: Mürted ve aslî kâfirden Müslüman olduktan sonra kazanın düşmesi, onu düşüren delilin mevcut olmasındandır. Bu delil de Allah Teâlâ'nın, “Eğer onlar küfürden vazgeçerlerse daha önce yaptıkları mağfiret olunur”¹⁹⁵ kavli ve Rasûlullah (sallallahü aleyhi ve sellem)'in, “İslâm kendinden öncekileri siler”¹⁹⁶ hadis-i şerifidir. Bir sorumluluğun düşmesi ancak ıskat hakkı olan kişinin düşürmesiyle olur. Bu da vücûbiyyetin aslının olmadığına bir delil olamaz.¹⁹⁷

Bu konuda Sadru'sh-Şeria (719/1319) şöyle diyor: Bizim mezhebimize göre doğru istidlâl şudur: Bir kimse bir ay oruç nezreder, sonra irtidat eder, sonra da tekrar Müslüman olursa onun üzerine nezrettiği orucu tutması vacip olmaz. Bundan da riddetin ibadetlerin edâsının vücûbiyyetini iptal ettiği anlaşılır.¹⁹⁸

Cahiliyye döneminde nezirde bulunan veya yemin eden bir kimse Müslüman olduktan sonra bunları yerine getirmesi gerekir mi gerekmez mi konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. İmam Şâfî bunun vacip olduğunu söylerken, İmam Mâlik ve Kûfeliler bu kimse üzerine bir şey gerekmeyeceğini söylemişlerdir. Nevevî ise, ashabımızın çoğuna göre sahih olmaz demektedir.¹⁹⁹

Gayr-i Müslimlerin sorumlu olmadıklarını söyleyen âlimlere göre, gayr-i Müslimlerin muhatap olduklarını söylemek müstahil bir iştir ve bu da “mâ lâ yutâk” cinsinden olur.²⁰⁰

İmam Karâfî kâfirleri çeşitli açılardan gruplara ayırdıktan sonra şu görüşleri ortaya koymaktadır: “Bir şeyin sıhhatine inanmayan kimseye o şeyi yapmak/itaat zor

¹⁹³ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 438; Serahsî, *Usûl*, I, 74, 75; Sadru'sh-Şeria, *et-Tavdîh*, I, 403; İbn Emir el-Hâc, *et-Takrîr*, II, 118. Örnekler için bkz: İsnvî, *et-Temhîd*, s. 127-132; Zencânî, *Tahrîcü'l-fürû'*, s. 99, 100.

¹⁹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, III, 125

¹⁹⁵ Enfâl 7/38.

¹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 198, 204, 205; Heysemî, *Mecmeu'z-zevâid*, I, 180, IX, 586. أن "الإسلام يهدم ما كان قبله" Müslim, *“İman”* 192; İbn Huzeyme, *es-Sahih*, IV, 131.

¹⁹⁷ Serahsî, *Usûl*, I, 75; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 343.

¹⁹⁸ Sadru'sh-Şeria, *et-Tavdîh*, I, 403; Serahsî, *Usûl*, I, 75.

¹⁹⁹ Haskefî, *Dürrü'l-muhtâr*, s. 283; Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 333; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 80; Nevevî, *el-Mecmû'*, VI, 504.

²⁰⁰ Cüveynî, *el-Bürhân*, I, 116; Karâfî, *Nefâis*, IV, 1578.

gelir. Külliyyât-ı hamse gibi şeriatların ortaklaşa emrettikleri hususlar vardır ki, hiçbir şeriat bunları ihmâl etmemiştir. Bunlar nefsi, aklı, ırzı, nesli, malı korumaktır. Allah Teâlâ hiçbir şeriatla bunlardan hiçbir şeyi mübah kılmamıştır. Bütün şeriatlarda sarhoş edici şeyler haramdır. Zina da, hırsızlık ve iftira da, adam öldürmek de bütün kitap ehli ümmetlerde icmâ' ile haramdır. O zaman zâhir ve bâtında küfredenler, bu beş hususta ve boğulanı kurtarmak, çıplakları giydirmek, açları doyurmak ve kendilerine göre emredilen ihsân çeşitleri gibi şeriatların ittifak ettikleri emirlerde itaat etmeleri mümkündür. Onlar bunlara itaat ederler ve inançları olmama cihetinden onlara zor olmaz. Çünkü onlar bunlara inanmaktadırlar.”²⁰¹ İmam Karâfî de “Bir şeyin sıhhatine inanmayan kimseye o şeyi yapmak zor gelir” ifadeleriyle gayr-i Müslimlerin teklîfî hükümlerden sorumlu tutulmalarının onlara zor geleceğini, bir nevi “teklif-i mâ lâ yutâk” olacağını ifade etmiş olmaktadır.

Gayr-i Müslimlerin sorumlu olmadıkları görüşünde olan fıkıh bilginleri, bazı hadislerden ve aklî istidlâlden yola çıkarak görüşlerini temellendirme yoluna gitmişlerdir. Bu delilleri “hadisler” ve “aklî deliller” şeklinde iki başlık altında ortaya koyacağız.

Deliller:

1- Hadisler

Rasûlullah (sa), Muâz'ı Yemen'e gönderirken ona şöyle buyurdu: “*Şüphesiz sen, ehl-i kitap olan bir kavme gidiyorsun. Onları Allah'tan başka ilâh olmadığına ve benim de Allah'ın Rasûlü olduğuma şehâdet etmeye davet et. Eğer onlar bunda sana itaat ederlerse, Allah'ın onlara her gün ve gecede beş vakit namaz farz kıldığını kendilerine bildir. Eğer onlar bunda da sana itaat ederlerse, Allah'ın onlara mallarında zenginlerinden alınıp da fakirlerine verilen zekâtı farz kıldığını kendilerine bildir. Şayet onlar bunda da sana itaat ederlerse, mallarının iyilerini almaktan sakın. Mazlumun bedduasından da korun. Çünkü onunla Allah arasında hiçbir perde yoktur.*”²⁰²

Hadis-i şerif, mantûku ile namazın farz olmasının imana icabete bağlı olduğuna delâlet etmektedir. Diğer ibadetler de namaz gibi değerlendirilir. Şartın mefhumu ile, imana icabetin olmaması durumunda namazın farz olmadığına delâlet eder. Çünkü şart ile talik, şartın olmaması durumunda hükmünde yokluğuna delâlet eder. Mefhûmü'l-muhalifi kabul edenlere göre bu açıktır. Mefhûmü'l-muhalifi kabul etmeyen Hanefîlere göre ise, iman olmadan namazın farz olduğuna dair delil bulunmadığı için, bu durumda ancak iman şartının yerine getirilmesiyle namaz da farz olur.²⁰³

Rasûlullah (sa), kiswa ve kaysere davet mektupları göndermiş, onları tevhide davet etmiştir. Fakat onlara göndermiş olduğu mektuplarda şer'î hükümlerle ilgili bir

²⁰¹ Karâfî, *Şerhu Tenkîhi'l-füsûl*, s. 131; *Nefâis*, IV, 1576-1578.

²⁰² Buhârî, “*Zekât*” 1; Müslim, “*İman*” 29; Ebû Davud, “*Zekât*” 5; Tirmizî, “*Zekât*” 6; Nesâî, “*Zekât*” 46; İbn Mâce, “*Zekât*” 1; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 233.

²⁰³ Serahsî, *Usûl*, I, 76; Molla Cîyûn, *Nûru'l-envâr*, I, 138; İbn Nuceym, *Fethu'l-Ğaffâr*, s. 92; Sadru's-şerîa, *et-Tavdîh*, I, 402; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 344.

şey zikretmemiştir. Eğer onlar şer'î hükümlere muhatap olsalardı, Allah Rasûlü (sa), davet mektuplarında şer'î hükümleri de zikrederdi.²⁰⁴

«هَذِهِ فَرِيضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ» “Bu, Rasûlullah (sa)'in Müslümanlar üzerine farz kıldığı sadakadır.”²⁰⁵

Bu hadiste de ifade edildiği gibi zekât Müslümanlar üzerine farz kılınmıştır. Eğer gayr-i müslimler zekât ile mükellef olsalardı, Müslümanlarla sınırlandırılmazdı.

2. Akfî Deliller

İbadetle emir sevap içindir, kâfir ise buna ehil değildir.²⁰⁶ İbadetin onlardan sakıt olması tahfif değil, bilakis tağlizdir. Bunun benzeri şudur: Doktor yeis halindeki hastasına ilaç içmesini emretmez, çünkü ilaç ona fayda vermeyecektir, bu da böyledir.²⁰⁷

Gayr-i Müslimlerin muhatap olduğu görüşünde olan âlimler, gayr-i müslimin durumunu muhdis/abdestsiz Müslümanın durumuna benzetmektedirler. “Nasıl ki, muhdis abdest alıp hades durumunu izale edip namaz kılmakla mükellef ise, kâfir de küfür durumunu izale edip namaz kılmakla mükelleftir” demektedirler. Ancak kâfirin durumunun muhdis kimsenin durumuna benzetilmesinin çok da isabetli olduğu kanaatinde değiliz. Zira muhdis bir Müslüman, hades halini giderse de giderme de namazla mükelleftir. Muhdis bir Müslüman, Müslüman olmakla İslâm'ın bütün hükümlerini ilzam etmiş bulunmaktadır. Kâfir ise baştan İslâm'a inanmamaktadır. Muhdis bir Müslüman bu halde geçirmiş olduğu namazları kaza etmekle mükelleftir. Kâfir ise küfür halinde geçirmiş olduğu namazları kaza etmekle mükellef değildir. Hades hali, namazın vacip olmasına değil sıhhatine engeldir. Yani hadesten taharet namazın vücûp değil sıhhat şartıdır.²⁰⁸ İmam Karâfî de, “şart bazen bülüğda olduğu gibi vücûpta olur, bazen de abdestte olduğu gibi sıhhatte olur. Eğer imanın takdim edilmesinin vücûpta şart olduğu murad ediliyorsa bu, kâfirlerin muhatap oluşunda uygun olmaz, eğer ibadetin yerine getirilmesi için şart kabul edilirse uygun olur” diyerek bu gerçeği ifade etmektedir.²⁰⁹

Gayr-i Müslimlerin şer'î hükümlerle mükellef olmadığı görüşünde olan âlimler, ibadetlerin kâfirler üzerine vacip kılınmasını “teklif-i mâ lâ yutâk” olarak değerlendirmektedirler. Çünkü bu durumda ya küfür halinde edâ edecek ya da Müslüman olduktan sonra edâ edecek. Birincisinin bir anlamı yoktur. Çünkü küfür hali ibadetlerin edâsının sıhhatine manidir. İkincisinin de bir anlamı yoktur. Çünkü

²⁰⁴ Ebû Ya'lâ, *el-Udde*, II, 366.

²⁰⁵ Buhârî, “Zekât” 37; Ebû Davud, “Zekât” 4; İbn Mâce, “Zekât” 10; İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VIII, 57.

²⁰⁶ Neseî, *Keşfü'l-esrâr*, I, 139; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 344.

²⁰⁷ Serahsî, *Usûl*, I, 78; Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 440; Sadru's-şerîa, *et-Tavdîh*, I, 402; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 344, 345.

²⁰⁸ Üsmendî, *el-Mizân*, s. 133.

²⁰⁹ Karâfî, *en-Nefâis*, IV, 1587.

Müslüman olduktan sonra ibadetleri kazâ etmesi vacip değildir. Gücü dâhilinde olmayan bir şeyle teklifte bulunmak da hem sem'an hem aklen câiz değildir.²¹⁰

Ebû Zeyd ed-Debûsî (430/1038), bu görüşle ilgili olarak, “*Ben bu görüşün dayandığı bir delile rastlamadım. Bu konuda tefekkür ettim ve bir gerekçeye ulaşabildim. O da şudur: Kâfir, ibadetleri edâya ehil değildir. Çünkü ibadetleri edâ etmek, Allah Teâlâ'nın hükmüyle âhirette sevabı hak etmek içindir. Kâfir ise sevaba ehil değildir. Kâfir bu amele ehil olmayınca, amelle hitaba da ehil değildir. Tıpkı köle gibi... Köle keffâret ve diğer malî ibadetlerle muhatap değildir*” demektedir.²¹¹

İmam Mâtürîdî (333/944), namaz, oruç gibi ibadetlerin gayr-i Müslimlere de farz olduğu, diğer bir ifade ile gayr-i Müslimlerin de namaz, oruç gibi ibadetlerden sorumlu oldukları, Müslüman oldukları zaman bunların onlardan sakıt olacağı görüşüne şiddetle karşı çıkar. İmam Mâtürîdî, “bu görüş, bize göre, Allah'ın dininde oyun oynamak ve abesle meşgul olmaktır. Eedâsı sahih olmayan bir halde bir şeyin farz olması câiz değildir” der.²¹²

İmam Mâtürîdî (333/944), gayr-i Müslimlerin dinin fûrû'u ile mükellef oldukları görüşünde olan âlimlerin delil olarak kullandıkları umum ifade eden âyetlerle ve bazı fûrû' amelleri terk etmeleri sebebiyle azaba uğrayacaklarını ifade eden âyetlerle ilgili olarak, “sahih olması imana bağlı olan fiiller iman ehli olmayanlara/gayr-i müslimlere izafe edildiği zaman bununla “*kabul etmek*” murad edilir. İman ehline/müslümanlara izafe edildiği zaman ise bu fiillerin “*kendileri*” murad edilir. Kâfir din gününü yalanladığı zaman bununla cehennem yoluna girmiş olur. O, namaz kılsa da, miskinleri doyursa da, onda iman bulunmadığı sürece bu amelleri ona fayda vermez. Bununla sabit olmuştur ki, bu fiillerin zikredilmesiyle onları yerine getirmek değil, onların kabul ve ikrar edilmesi murad edilmiştir” şeklinde görüş belirtir.²¹³

Tahir b. Aşûr (1879-1973) da, biz namaz kılanlardan değildik, yoksulu doyurmazdık gibi ifadelerin “iman yokluğundan kinaye” olduğunu, kaçırılmış oldukları şeylere üzüntü ve hasret ortaya koyma makamına münasip olarak itnâb yolunu seçtiklerini, sanki onların, “çünkü biz mü'minlerden değildik. Zira iman ehli namaz ehli, mallarında fakirlerin hakkı olan insanlar, âhirete ve ceza gününe inanan insanlar olarak meşhur olmuşlardır” dediklerini ifade etmekte ve “âyette, kâfirlerin fûrû' hükümlere muhatap olduklarına delâlet eden bir delil yoktur” demektedir.²¹⁴

Yine Tâhir b. Aşûr (1879-1973), “azabın kat kat olması” ifadesinin “azabın kuvvetli olması” manasında kullanılmış olmasının câiz olduğunu, bunun, belli

²¹⁰ Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, I, 276, 277; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, IV, 344; Sadru's-şerîa, *et-Tavdîh*, I, 402.

²¹¹ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 439.

²¹² Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 436.

²¹³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, X, 325.

²¹⁴ Tâhir b. Aşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, XXIX, 327.

ölçüdeki azabın tekrar edilmesi değil şiddetli bir azapla azap edilmesi anlamına geldiğini söylemektir.²¹⁵

Yine İmam Mâtürîdî (333/944), haccın farz olduğunu ifade eden âyet-i kerimenin tefsirinde, “*kim (haccı) inkâr ederse, Allah âlemlerden müstağnidir*” ifadesinde haccın mü’minlere has bir farz olduğuna delâlet vardır şeklinde görüş belirtir ve “eğer o, müslümana farz olduğu gibi kâfire de farz olsaydı bu ifadenin bir anlamı olmazdı, bu da onun/kâfirin sorumlu olmadığına delâlet etmektedir. Allah Teâlâ, ibadetleri mü’minlere nispet ederek emretmiştir” diye ekler.²¹⁶

İmam Mâtürîdî, “müşrik bir kimsenin zekât versin ya da vermesin, âhirete ister inansın ister inanmasın zaten azaba dücâr olacağını, dolayısıyla âyet-i kerimede “*veyl olsun*” ifadesi, niçin zekât vermeyen ve âhireti inkâr eden müşrike tahsis edilmiştir” şeklinde bir problem ortaya koyar ve buna şöyle cevap verir: “Bunun manası “zekât vermeye inanmayan ve âhirete inanmayan müşriklere veyl olsun” demektir. Onların zekât ve âhireti inkâr etmeleriyle zikredilmesi, müşriklerin inkâr sebeplerinin farklı olmasından dolayıdır. Onlardan bazılarının inkârı malda olan cimrilikleri sebebiyledir. Dolayısıyla bunların inkârı zekâtı inkâr etmek ve onu vermektan kaçınmaya hamledilir. Bazılarının inkârı da amellerin karşılığının olacağını inkâr etmeleri sebebiyledir. Bunun inkârı da âhireti inkâra hamledilir. Bazılarının inkârı da kendi dengi veya kedinden daha alt statüde olanlara boyun eğmek istememesi sebebiyledir. Bunun inkârı da peygamberliği inkâra hamledilir. Ve bunların dışında onları inkâr ve dalâlete sevk eden muhtelif sebepler vardır.”²¹⁷

İmam Mâtürîdî, Fussilet sûresinin yedinci âyetinde geçen “zekât vermezler” ifadesi ile ilgili olarak, “*bunun, malların zekâtı değil nefislerin tezkiyesi anlamında olması da muhtemeldir*” yorumunu yapmakta ve “*bu iki yorumun, âyetin zâhirini kâfirlerin de şer’î hükümlere muhatap olduklarını söyleyenlere bir cevap teşkil ettiğini*” söylemektedir.²¹⁸

Rasûlullah (sa)’ın “*Ben namaz kılanları öldürmekten nehy olundum*”²¹⁹ hadisi de bu yorumu desteklemektedir. Burada namaz kılanlardan maksat Müslümanlardır. Yani, “*biz namaz kılanlardan değildik*” demek, “*biz Müslümanlardan değildik*” demektir. Sanki onlar şöyle demiş oluyorlar: “Biz mü’minlerden değildik. Çünkü iman ehli, namaz ehli olarak, mallarında dilenci ve mahrum olanlar için hak olanlar, âhirete ve din gününe iman edenler ve peygamberleri tasdik edenler olarak meşhur olmuştur.”²²⁰

²¹⁵ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XIX, 74.

²¹⁶ Mâtürîdî, *Te’vilât*, II, 436.

²¹⁷ Mâtürîdî, *Te’vilât*, IX, 61.

²¹⁸ Mâtürîdî, *Te’vilât*, IX, 61.

²¹⁹ Ebû Davud, “*Edeb*” 61; Taberânî, *el-Kebîr*, XVIII, 26; *el-Evsat*, V, 194.

²²⁰ Tâhir b. Aşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*, XXIX, 327; Kinnevcî, *Fethu’l-beyân*, XIV, 420.

Ayrıca İbn Abbas (ra), İbn Ebî Talha ve İkrime'nin “zekât vermezler” ifadesini, “*onlar, lâ ilâhe illallah demezler*” şeklinde te'vil etmeleri,²²¹ Katâde'nin ise, “*onun vacip olduğunu kabul etmezler*” şeklinde tefsir etmesi,²²² âyetteki “zekât vermezler” ifadesinin, “*kendilerini arındırmazlar*” şeklinde de tefsir edilmesi,²²³ İmam Mâtürîdî ve onun görüşünde olan âlimleri desteklemektedir.

Taberî (310/922), malların zekâtı olarak verilen mananın daha doğru olduğu görüşündedir.²²⁴ Tâhir b. Aşûr (1879-1973) da, “yü'tüne” kelimesinin delâletiyle buradaki zekâtın malî sorumluluk anlamında olduğu görüşündedir.²²⁵

Ayrıca İslâm âlimlerinin, gayr-i Müslimlerin içki içmeleri durumunda içki cezasıyla cezalandırılmayacakları yönündeki görüşlerinden,²²⁶ gayr-i Müslimlerin sorumlu olmadıkları hükmü çıkartılabilir. Zira bunların içki cezasıyla cezalandırılmamalarının sebebi, içkinin haram olduğuna inanmamalarıdır. Nasıl ki, inanmadıkları için içki cezasıyla sorumlu tutulmuyorlarsa, inanmadıkları ibadetlerin edâsıyla da sorumlu olmamalıdır.

²²¹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 379; İbn Kesîr, *Tefsîr*, VII, 164.

²²² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 380; Kirmânî, *Fethu'l-beyân*, XII, 226.

²²³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 379; Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XXVII, 100; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII, 392; Alûsî, *Rûhu'l-meânî*, XXIV, 98.

²²⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, XX, 380.

²²⁵ Tâhir b. Aşûr, *et-Tahir*, XXIV, 240.

²²⁶ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 31; Kâsânî, *Bedâi'*, IX, 214; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 55; Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, VII, 376, 515; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, IV, 246; Merdavî, *el-İnsâf*, X, 232; Behûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, VI, 220; Cündî, *et-Tavdîh*, VIII, 245.

III- İHTİLAFIN PRATİK KARŞILIĞI

Alaüddin es-Semerkandî ve Fahrüddin er-Râzî, gayr-i Müslimlerin teklife muhatap olup olmamaları meselesinin farazî bir mesele olduğunu, dünyevî bir yönünün bulunmadığını söylemektedir. Râzî'ye göre, "bu ihtilafın dünyevî hükümlerle alakalı bir sonucu yoktur. Çünkü kâfir kâfir olarak kaldığı müddetçe onun namaz kılması mümtenedir, Müslüman olduktan sonra da kaza etmek ona vacip değildir. Bu ihtilafın etkisi ancak âhiret hükümleriyle alakalıdır. Muhakkak ki, kâfir küfrü üzere öldüğünde cezaya çarptırılacaktır. Bununla beraber namaz, zekât vb. ibadetleri terk ettiğinden dolayı cezaya çarptırılacak mı, çarptırılmayacak mı? Burada, onlar bu ibadetlerle mükellefler dememizin anlamı, ancak onlar imanı terk ettiklerinden dolayı cezalandırılacakları gibi bu ibadetleri terk etmelerinden dolayı da fazladan cezalandırılacaklardır demektir. Onlar muhatap değildir diyenler ise, sadece imanı terk ettiklerinden dolayı cezalandırılacaklardır demektir. Bu bilinmesi gereken dakik bir meseledir."²²⁷

Bununla birlikte bazı âlimler, bu ihtilafın dünyevî ve uhrevî sonuçlarından bahsetmektedirler.²²⁸ Ancak ihtilafın sonuçlarından bahseden âlimlerin verdikleri örneklere baktığımız zaman bunların ibadet alanıyla/teklîfi hükümlerle ilgili olmadıklarını, vad'î hükümlerle ilgili olduklarını görürüz.²²⁹ Abdülkerim en-Nemle'nin de ifade ettiği gibi, ihtilaf teoriktir. Çünkü kâfirlerin hukukî hükümlerle/muâmelat ve ukûbât konularında muhatap olduklarında ihtilaf yoktur. Küfür hallerinde namaz ve oruç gibi ibadetlerin yerine getirilmesinin onlardan talep edilmeyeceğinde ve Müslüman olduktan sonra da bu gibi ibadetlerin kaza etmelerinin istenmeyeceğinde de ihtilaf yoktur. Ayrıca onların bu ibadetlerin vacip olduğuna iman etmeleri gerektiğinde ve bu itikadı terk etmeleri sebebiyle azap olunacaklarında da ihtilaf yoktur. İhtilaf konusu sadece onların âhiretteki azaplarının miktarıyla ilgilidir. Onlar sadece küfür sebebiyle mi cezalandırılacaklar yoksa hem küfür hem de fûrû' hükümleri terk etmeleri sebebiyle mi cezalandırılacaklardır? Böylece ortaya çıkmaktadır ki, bu meselede ihtilaf teoriktir ve dünyadaki teklif hakkında pratik bir karşılığı yoktur. Biz kâfirlerin teklife muhatap olduğunu söylesek de söylemesek de kâfirin dünyadaki durumu değişmemektedir. Kâfirlerin mükellef olduğunu söyleyen görüşe göre onların fûrû' hükümleri terk etmeleri sebebiyle küfür azabına ek olarak âhiretteki azaplarının artması ise Allah Teâlâ'ya kalmıştır ve bunu en iyi O bilir.²³⁰

²²⁷ Semerkandî, *Mîzânü'l-usûl*, I, 273, 274; Râzî, *el-Mahsûl*, II, 237, 238. Râzî'nin, "muhatap değildir diyenler, sadece imanı terk ettiklerinden dolayı cezalandırılacaklarını söylemektedir" şeklindeki ifadeleri, kâfirlerin muhatap olmadığını söyleyenlerin görüşlerini tam olarak yansıtmamaktadır. Onlar, kâfirler muhatap değildir derken, ibadetlerin edâsının onlar üzerine vacip olmadığını, fakat âhirette küfür azabına ek olarak bu ibadetlerden de muâheze olunacaklarını söylemektedirler. Serahsî, "kâfirlerin âhirette şerâi'den muâheze olunacaklarında ihtilaf yoktur" diyerek bu gerçeği ifade etmektedir. Serahsî, *Usûl*, I, 73.

²²⁸ Karâfî, *Nefâis*, IV, 1580; Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, I, 213, 214; Merdâvî, *et-Tahbîr*, III, 1160; Zühaylî, *Usûl*, I, 151; Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 364.

²²⁹ Merdâvî, *et-Tahbîr*, III, 1156.

²³⁰ Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 365, 366.

Ayrıca Rasûlullah (sa) ve sahabe döneminde gayr-i Müslimlerin şer'î/teklîfî hükümlerle sorumlu oldukları yönünde bir açıklamaya rastlanmamaktadır. Rasûlullah (sa), gayr-i Müslimleri imana davet etmiş ama onların iman etmemiş olsalar bile namaz kılmak, oruç tutmak vs. ile sorumlu oldukları yönünde bir beyanda bulunmamıştır. Sahabe-i kiramdan da böyle bir açıklama gelmemiştir. Gayr-i Müslimlerin şer'î/teklîfî hükümlerle sorumlu olup olmadıkları konusu, daha sonraki dönemlerde teklifin sıhhati için gereken şartlar ele alınırken, İbnü'l-Hâcib (646/1248) ve İsnevî (772/1370)'nin de dediği gibi,²³¹ farazî olarak düşünülmüş bir meseledir. Teklifin sıhhati için şer'î şartın meydana gelmiş olmasının şart olmadığı görüşünde olan, bunun sonucunda da gayr-i Müslimlerin de teklîfî hükümlerle sorumlu olduklarını söyleyen İslâm âlimlerinin bu görüşe sahip olmalarında, eğer teklifin meydana gelmesi için şer'î şartın meydana gelmesinin şart olduğu kabul edilecek olursa, abdestsiz bir kimsenin abdest almadığı sürece teklife muhatap olmayacağı ve namazla sorumlu tutulmayacağı düşüncesine yol açacağı kaygısını taşıdıkları da hissedilmektedir.²³² Öyle ki, İmam el-Cüveynî (478/1085), Ebû Hâşim el-Cübbâî (321/933)'nin, “*Muhdis bir kimsenin ölünceye kadar hades hali devam etse ömründe geçirdiği namazlarla muhatap değildir*” dediğini nakletmektedir.²³³

Ayrıca fûrû' fıkıh kitaplarına baktığımız zaman, gayr-i Müslimlerin fûrû' hükümlerle mükellef olduğu görüşünde olan âlimlerin mezhep kitaplarında, gayr-i Müslimlerin bu teklîfî hükümlerden sorumlu tutulmadıklarını, namaz, oruç, zekât ve haccın kâfirler üzerine vacip olmadığı görüşünde olduklarını görüyoruz. Diğer bir ifade ile namaz, oruç, zekât, hac gibi ibadetlerin vacip olması için “*Müslüman olmak*” şartı zikredilmektedir.

Usûl kitaplarındaki görüşlerle fûrû' kitaplarındaki görüşler kıyaslandığı zaman en tutarlı mezhebin Hanefî ve Mâlikî mezhepleri olduğunu görürüz. Her ne kadar Hanefî mezhebinin Irak ekolü gayr-i Müslimlerin muhatap olduğunu söylese de Semerkand ekolü sorumlu olmadıklarını söylemektedir. Hanefî mezhebinin fûrû' kitapları da Semerkand ekolünün görüşleriyle paralellik arz etmektedir. Bu tutarlılık sadece ibadet alanı ile ilgili değil, hukuk alanı ile ilgili meselelerde de göze çarpmaktadır.

Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinin fûrû' kitaplarında ise namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerin vacip olma şartları zikredilirken ilk sırada “*Müslüman olmak*” şartı zikredilmektedir.²³⁴

Bu gerçeği İmam Nevevî (676/1277) de, “aslî kâfir konusunda ashabımız fûrû' kitaplarında, namazın, zekâtın, orucun ve bunların dışındaki İslâm'ın fûrû'

²³¹ İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar*, II, 45; İsnevî, *Nihâyetü's-sûl*, I, 155.

²³² Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, I, 305; İbnü'l-Hâcib, *Muhtasar*, II, 46, 47; Tüfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, I, 207.

²³³ Cüveynî, *el-Burhân*, I, 109.

²³⁴ Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, I, 298, II, 3, 231, 276; Hisnî, *Kifâyetü'l-ahyâr*, s. 153, 258, 293, 309; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, I, 202, 601, 632, 674; İbn Kudâme, *Umdetü'l-fıkh*, s. 21, 35, 41, 45; Merdâvî, *el-İnsâf*, I, 389, II, 5, 280, 387; Behûtî, *Keşşâfü'l-ginâ*, I, 294, III, 805, 963; *Şerhu Münthehe'l-irâdât*, I, 247, II, 170, 347, 413; İbn Müflih, *el-Mübdî*, I, 263, II, 293, III, 81.

hükümlerinin kâfirler üzerine vacip olmadığına ittifak etmişlerdir. Fakat usûl kitaplarında ise onların çoğunluğu, kâfirlerin imanın aslından sorumlu oldukları gibi fûrû' hükümlerle de sorumlu olduklarını söylemişlerdir” sözleriyle ifade eder. Fakat Nevevî, bu ifadelerin peşinden, “kâfirlerin muhatap oldukları görüşünün sahih görüş olduğunu, bunun, fûrû' kitaplarındaki görüşlere muhalif olmadığını, zira orada kastedilenle burada kastedilenin farklı şeyler olduğunu, fûrû' kitaplarında kastedilenin, kâfir oldukları halde bu ibadetlerin onlardan bu dünyada talep edilmeyeceğini, Müslüman olduktan sonra da kazâ etmeleri gerekmediğini, usûl kitaplarında kastedilenin ise, onların âhirette küfür azabına ek olarak azap edileceklerini, usûl kitaplarında meselenin bir yönü fûrû' kitaplarında da diğer bir yönü zikredilmiştir” diyerek usûl ile fûrû' kitapları arasındaki farklılığı uzlaştırmaya çalışır.²³⁵ Nevevî'nin bu uzlaştırma çabaları benzer şekilde *Kifâyetü'l-ahyâr* müellifi el-Hısnî (729/1328)'de de görülmektedir.²³⁶

“Gayr-i müslimler şer'î hükümlere muhatap değildir görüşü” ile gayr-i müslimler şer'î hükümlere muhataptır görüşü” arasında netice itibariyle önemli bir fark olmadığı kanaatindeyiz. Her iki görüşe göre de gayr-i müslimlerin küfür hallerinde yapacakları ibadetler sahih değildir. Zaten gayr-i Müslimlerin muhatap olduğunu söyleyen âlimler de, küfür hallerinde bu ibadetlerin onlardan talep edilmeyeceğini, onların öncelikle iman etmekle sonra da bu ibadetleri yerine getirmekle mükellef olduklarını ve Müslüman olduktan sonra da küfür hallerinde geçirmiş oldukları ibadetleri kaza etmeyeceklerini söylemektedirler.²³⁷

Kâfirlerin şer'î hükümlere muhatap olup olmamaları yönünden âhiretteki azaplarının ziyadeleşmesi hafiflik ve şiddet yönündendir. Zira küfrün cezası ebedî olarak cehennemde kalıştır. Onların cezalarının artması ya da eksilmesi rakamsal olarak söz konusu olamaz. Zira sonsuzluk matematiksel olarak artma ya da eksilme kabul etmez. Sonsuza bir eklendiğinde de sonsuzdan bir çıkartıldığında da sonuç yine sonsuzdur. Cezası sonsuz olan kâfirin azabının artması ya da eksilmesi, hafiflik ya da şiddetli oluş yönündendir.²³⁸ Allah ve Elçisi (sa), cennetin derecelerinden bahsettiği gibi cehennemde de derekelerinden bahsetmiştir. Yani, cennette farklı dereceler, makamlar ve mekânlar olduğu gibi, cehennemde de farklı dereceler, azaplar ve mekânlar vardır. Cennete giren mü'minlerin amellerine göre farklı cennetlere konulacağı gibi, cehenneme giren insanlar da farklı mekânlara konulacaklardır. Kâfirler ise, sonsuz olarak cehennemde kalmakla beraber, dünyadaki konumlarına göre azapları da farklı olacaktır. Onların azaplarının farklı oluşu, ibadetleri terk etmeleri sebebiyle değil, dünyadaki inkâr derecelerinin farklı oluşuna göredir. Peygambere karşı çıkan, ona karşı en büyük düşmanlığı ortaya koyan, peygamberin tebliğine ve insanların iman etmesine engel olan, bunun için elindeki bütün imkânları

²³⁵ Nevevî, *el-Mecmû*, III, 5.

²³⁶ Hısnî, *Kifâyetü'l-ahyâr*, s. 153.

²³⁷ Basrî, *el-Mu'temed*, I, 194.

²³⁸ Karşılaştır: Karâfi, *Nefâis*, IV, 1581, 1582.

kullanan bir kâfirle, peygambere inanmamakla birlikte ona karşı bir düşmanlık da göstermeyen kâfirin âhiretteki azap dereceleri farklı olacaktır.

Bunun en güzel örneği Ebû Tâlib'dir. Rasûlullah (sa) onun hakkında, “*Ebû Tâlib cehennemden en sığ yerindedir*” buyurmaktadır.²³⁹ Ancak onların azaplarının hafif ya da şiddetli oluşu, sırf Allah hakları olarak kabul edilen hükümleri yerine getirip getirmeme yönüyle değil, daha çok kul haklarını ihlâl, insanların Allah yolundan alıkoymak, zulüm ve haksızlık gibi konular sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Tâlib'in azabının hafif olmasının en önemli sebebi ise, Allah Rasûlü (sa)'e destek olmasıdır. Ayrıca rivayetlere baktığımız zaman onun cezasının hafifletilmesinin sebebi Allah Rasûlü'nün ona şefaattir. Zira rivayetler, “*Yâ Rasûlallah! Amcan seni kollayıp gözetlerdi, sana yardım ederdi. Acaba ona faydan dokunur mu?*” sorusuna karşılık, “*o cehennemden en sığ yerindedir, eğer ben olmasaydım, o cehennemden en dip yerinde olacaktı*” şeklindedir.²⁴⁰ Bir rivayette de, “*umarım kıyamet günü benim şefaetim ona fayda verir de cehennemden sığ yerine konur. Ateş onun topuklarına kadar erişir, ondan da beyni kaynar*” şeklindedir.²⁴¹

Ayrıca cehennemde sonsuz kalış cezası, şer'î hükümlerin yerine getirilmemesiyle ilgili değildir. Cehennemde sonsuz kalmaya sebep olan tek suç inkâr ve şirk suçudur.²⁴² Bir gayr-i müslim, fakirlere sahip çıkmak, onları gözetmek, iyi komşuluk yapmak, yalan söylememek vs. gibi insanlar nazarında iyi ameller yapsa da bu amellerin âhirette ona faydası olmayacak, o kimse küfrü sebebiyle cehennemde sonsuz olarak kalacaktır. Çünkü onların dünyada yapmış oldukları ameller yok hükmündedir ve boşa gidecektir.²⁴³ Buna mukabil bir Müslüman bazı yanlışlar yapsa da, namaz, oruç gibi ibadetlerini aksatsa da cehennemde sonsuz olarak kalmayacaktır. Cehennemden şiddetli azabı, “Allah'ın âyetlerini inkâr edenler”,²⁴⁴ “inanmayı hile kuranlar”,²⁴⁵ “inkâr edenler”,²⁴⁶ “hesap gününü unutup Allah yolundan sapanlar/saptıranlar”,²⁴⁷ “Allah hakkında tartışmaya girenler”²⁴⁸ içindir. Elemlî azap da yine, “yalanlayanlar”,²⁴⁹ “kâfirler”,²⁵⁰ “Allah'ın âyetlerini inkâr eden, peygamberleri ve adaleti emredenleri öldürenler”,²⁵¹ “Allah Rasûlü'ne eziyet

²³⁹ Buhârî, “*Fedâil*” 69, “*Edeb*” 115; Müslim, “*İmân*” 209.

²⁴⁰ Buhârî, “*Fedâil*” 69, “*Edeb*” 115; Müslim, “*İmân*” 209.

²⁴¹ Buhârî, “*Fedâil*” 69; Müslim, “*İmân*” 210; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, III, 9.

²⁴² Nisâ 4/169; Tevbe 9/68; Nahl 16/29; Ahzâb 33/65; Zümer 39/72; Cin 72/23.

²⁴³ Bakara 2/217; Âl-i İmrân 3/22; A'râf 7/147; Tevbe 9/17, 69; Kehf 18/105; Muhammed 47/1, 8.

²⁴⁴ Âl-i İmrân 3/4.

²⁴⁵ En'âm 6/124; Fâtır 35/10.

²⁴⁶ İbrahim 14/2; Fâtır 35/7; Şûrâ 42/26.

²⁴⁷ Sad 38/26.

²⁴⁸ Şûrâ 42/16.

²⁴⁹ Bakara 2/10.

²⁵⁰ Bakara 2/104; Âl-i İmrân 3/91; Mâide 5/36; Yûnus 10/4; Ankebût 29/23.

²⁵¹ Âl-i İmrân 3/21.

eden”,²⁵² “zalimler”,²⁵³ “Allah’ın âyetlerine karşı kibirlenenler”²⁵⁴ içindir. Dolayısıyla ebedî olarak cehennemde kalmanın sebebi küfürdür.

Burada günümüzde gündeme getirilen Yahudi ve Hıristiyanların da cennete gireceği görüşünün yersiz ve yanlış olduğu da anlaşılmaktadır. Zira Hz. Muhammed’in risaletine ve Kur’ân’ın Allah’ın göndermiş olduğu kitap olduğuna inanmayan kimseler, ister Yahudi ister Hıristiyan olsun, kâfir hükmündedir ve küfrün cezası da ebedî olarak cehennemde kalmaktır. Onların yapmış oldukları güzel amellerin de onlara bir faydası olmayacaktır. Çünkü küfür halinde yapılan güzel ameller yok hükmündedir ve boşa gidecektir.²⁵⁵

²⁵² Tevbe 9/61.

²⁵³ Şûrâ 42/21, 42.

²⁵⁴ Câsiye 45/8.

²⁵⁵ Bakara 2/217; Âl-i İmrân 3/22; A’râf 7/147; Tevbe 9/17, 69; Kehf 18/105; Muhammed 47/1, 8.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HUKUK ALANINDA GAYR-İ MÜSLİMLERİN SORUMLULUĞU

İslâm âlimleri, İslâm ahkâmını genel olarak itikad, ibadet, muâmelât ve ukûbât şeklinde dört kategoride değerlendirirler. İslâm hukukunu tasnif ederlerken taharet/temizlik, abdest, gusül, teyemmüm, namaz, oruç, zekât ve hac olmak üzere önce ibadet konularını, sonra da nikâh, talak, alış veriş, icâre, kefâle gibi medenî hukuku, daha sonra da cinayetler, kısas, hadler, gibi ceza hukuku şeklinde tasnife tabi tutarlar. Bazı İslâm hukuku eserlerinde ufak bazı farklılıklar bulunsa da genelde ortak tasnif ibadetler, muâmelât ve ukûbât şeklindedir.

Burada şunu belirtelim ki, ibadet alanı dışında kalan hukuk alanındaki konularda gayr-i Müslimlerin sorumluluğundan maksat, medenî-cezâî sorumluluklarıdır. Onların yapmış oldukları tasarruflar geçerli midir? Onların irade açıklamalarına hüküm bina edilir mi? Suç teşkil eden fiilleri sebebiyle kanunda belirlenen cezalar onlara da uygulanır mı? Hukuk alanıyla ilgili sınırlandırıcı kurallara diğer bir ifadeyle yasaklara uymak zorunda mıdır?

Bu bölümde gayr-i Müslimlerin İslâm'ın fûrû' hükümleriyle mükellef olup olmaması konusunun hukuk alanına giren yönleri tahlil edilecektir. İbadât alanı dışında kalan konuları, “malî hak ve sorumluluklar”, “âile hukuku”, “ceza hukuku” ve “helâller ve haramlar” alt başlıkları altında ele alacağız.

I- Malî Hak ve Sorumluluklar

Fıkıh bilginleri, genel olarak gayr-i müslimlerin vücûp/hak ehliyeti ve edâ/fiil ehliyetine sahip olduklarını, bunun neticesi olarak haklardan istifade edebildiklerini ve yapmış oldukları tasarrufların İslâm hukuku açısından geçerli olduğunu bir ilke olarak benimsemişlerdir. İbadet alanı dışında kalan konularda gayr-i Müslimlerin sorumlulukları, onların yapmış oldukları tasarrufların geçerli olması manasındadır. Zaten ibadet alanı dışında kalan hükümler, sadece Allah rızası için yapılması gereken konular olmayıp, Allah Teâlâ'ya takarrüb kastı yanında, dünyevî hayatın belli bir nizam dâhilinde işleyişi, kamu düzeninin sağlanması, dünyevî maslahatların elde edilmesi ve zararların ortadan kaldırılmasına yönelik hükümlerdir. İslâm âlimlerinin ibadet alanı dışında kalan konularda gayr-i müslimler muhataptır demelerinin anlamı, onların bu alanlarda vücûp/hak ehliyetine ve edâ/fiil ehliyetine sahip oldukları ve yapmış oldukları tasarrufların hukuken geçerli olduğudur.

Malî hak ve sorumluluklar ile ilgili hükümler, hükümlerin dünyevî hükümler-uhrevî hükümler ayırımında dünyevî hükümler, Allah hakları-kul hakları ayırımında kul hakları kategorisine giren hükümlerdir. Konuyla ilgili meseleler, dünyevî sonuçlar doğuran, kamu düzenini temine yönelik, üzerine hukukî neticeler bağlanan meselelerdir.

İslâm hukukunda vücûp/hak ehliyetinin esası insan olmaktır. Her insan, insan olması hasebiyle vücûp/hak ehliyetine sahiptir.²⁵⁶ Vücûp/hak ehliyeti konusunda Müslüman gayr-i müslim farkı gözetilmemekte, bütün insanlar eşit şekilde vücûp/hak ehliyetine sahip olmaktadır. Edâ/fiil ehliyeti konusunda ise, ibadet alanı dışındaki konularda gayr-i Müslimlerin de edâ/fiil ehliyeti kabul edilmektedir.

İslâm âlimleri, muâmelât diye ifade ettikleri hukuk sahasının bilhassa eşya ve borçlar hukuku ile ilgili bölümünde, gerek zimmî gerekse müste'men gayr-i müslimler ile Müslümanlar arasında bir fark bulunmadığını, kâide olarak zikretmişlerdir.²⁵⁷ Bunun anlamı, gayr-i Müslimlerin tasarruflarının hukuken geçerli olduğu, malî hak ve sorumluluklara sahip olduklarıdır.

Malî hak ve sorumluluklarda gayr-i Müslimler, Müslümanlardan farklı olarak istisnâ bazı hükümlere tâbidirler. Şarap/alkol ve domuz, Müslümanlar için ekonomik değeri olan/mütekavvim bir mal sayılmamıştır ve bunlar üzerinde yapılan akit ve tasarruflar Müslümanlar için câiz değildir. Aynı maddeler gayr-i Müslimlerin inançlarına göre helâl ve değerli mal olduğu için, gayr-i Müslimlerin şarap ve domuz alıp satmaları ve bunlarda tasarruf yapmaları câiz görülmüştür.²⁵⁸ Bunun yanında Müslümanla gayr-i müslimin şirket kurması, gayr-i müslim bir kimsenin Mushaf satın alması,²⁵⁹ şuf'a hakkı,²⁶⁰ ölü arazilerin ihyâ edilerek mülk edinilmesi²⁶¹ gibi bazı meselelerde, gerek işin dinî boyutu olması gerekse Müslümanların izzet ve üstünlüklerinin söz konusu olduğu mesele ve durumlarda gayr-i müslimler farklı hükümlere tâbi tutulmakta, hak ya da fiil ehliyetinden mahrum kılınmaktadırlar.²⁶²

Malî hak ve sorumluluk alanındaki bazı konularda gayr-i Müslimlerin Müslümanlardan farklı hükümlere tâbi tutulmasından, onların şer'î teklife muhatap olmadıkları, teklifî hükümlere muhatap olmak için öncelikle Müslüman olmanın şart olduğu sonucunu çıkarmamız mümkündür.

II- Âile Hukuku

Gayr-i Müslimlerin nikâh, boşanma, nafaka, nesep ve miras gibi evlilik hukukunu ilgilendiren konularda muhatap olup olmadıklarının şer'î teklife dönük yönü ve hukuken geçerli olup olmaması şeklinde iki yönü vardır. Gayr-i Müslimlerin kendi aralarında yapmış oldukları evliliklerin hukuken geçerli olması, onların evliliklerinin muteber olması ve mehir, nafaka, nesep gibi evlilikten doğan hakların

²⁵⁶ Debûsî, *Takvîmü'l-edille*, s. 437, 438.

²⁵⁷ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*, IV, 236; Haskefî, *ed-Dürri'l-muhtâr*, s. 441; Kâsânî, *Bedâi'*, X, 485, 486; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, VII, 481; İbn Kayyım, *Ahkâmü ehli'z-zimme*, I, 551; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 443.

²⁵⁸ Serahsî, *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*, IV, 236; Kâsânî, *Bedâi'*, VI, 512, 556; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 408.

²⁵⁹ Nevevî, *el-Mecmû'*, IX, 433; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XIII, 251; Behûtî, *Keşşâfü'l-gınâ'*, IV, 1385.

²⁶⁰ Desûkî, *Hâşiye*, III, 473; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, VII, 524.

²⁶¹ Desûkî, *Hâşiye*, IV, 69.

²⁶² Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 408-410.

sabit olması demektir. Şer'î teklife dönük yönü ise, özellikle muharremat konusunda onların bu hükümlere bağlı olup olmadıklarıdır.

Gayr-i Müslimlerin kendi aralarında yapmış oldukları evlilikler, İslâm hukukunca muteber kabul edilmiştir. Yani gayr-i Müslimlerin kendi aralarında yapmış oldukları evlilikler üzerine hukukî sonuçlar bağlanır ve hukuken onların evlilikleri muteber kabul edilir.²⁶³ Erkek kadına mehri borçlanmış olur, yani kadın mehri hak eder.²⁶⁴ Gayr-i müslim bir erkeğin karısını boşaması, Müslüman bir erkeğin karısını boşaması gibi hukukî sonuç doğurur ve evliliği sona erdirir.²⁶⁵ Gayr-i müslim bir kadın, boşanma, ölüm gibi sebeplerle kocasından ayrılınca Müslüman kadının iddeti kadar iddet bekleyecektir.²⁶⁶ Gayr-i Müslimlerin evliliklerinden doğan çocuğun nesebinin sabit olduğu bütün müçtehitlerce kabul edilmiştir.²⁶⁷

Gayr-i Müslimlerin kendi aralarında yaptıkları evliliklerin iki yönü vardır. Bunlardan birincisi, yapılan evliliğin hem kendi dinlerine göre hem de İslâm'a göre geçerli olması, ikincisi ise, yapılan evliliğin kendi dinlerine göre geçerli olması, İslâm'a göre ise geçerli olmaması durumudur.

Birinci durumda yani onların yapmış oldukları evliliklerin hem kendi dinlerine göre hem de İslâm'a göre geçerli olması durumunda bu evliliğin geçerli oluşu ittifaka yakın bir ekseriyet tarafından kabul edilmiştir. Zira bu evlilik akdi, karşılaştırılan iki dinî hukuka göre de muteber bulunmakta, peygamberliği bütün insanlığa şamil bulunan Rasûlullah (sa)'in getirdiği evlilik düzenine de uymaktadır. Malikîlerin "gayr-i Müslimelerin evlilikleri muteber değildir" şeklindeki ictihadları zayıf bulunmuştur.²⁶⁸

Şahitsiz evlenme, kadının iddet içerisinde evlenmesi, belli derecedeki akraba evliliği gibi İslâm hukukunda geçersiz/batıl kabul edilen şekillerde gayr-i Müslimlerin kendi aralarında yapmış oldukları evliliklerin hukukî durumu/hükmü konusunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf meydana gelmiştir. Genel olarak kabul edilen görüş, bunların kendi inançlarına göre muteber olan evlilikleri İslâm hukukuna göre de muteber kabul edilir ve bunların evliliklerine dokunulmaz. Ancak tarafların Müslüman olmaları

²⁶³ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 38; Haskefî, *Dürri'l-muhtâr*, s. 198; İbn Mâze, *el-Muhîtu'l-bürhânî*, III, 138; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, III, 390; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X, 5; Behûtî, *Keşşâfü'l-gınâ'*, VII, 2470; Merdâvî, *el-İnsâf*, VIII, 206; Ebû Zehre, *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, s. 259.

²⁶⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 41; Kâsânî, *Bedâi'*, III, 563-565; Şâfî, *el-Ümm*, VI, 146; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 257; Behûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, V, 214; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 306.

²⁶⁵ Mâverdî, *el-Hâvî*, XI, 285; Behûtî, *Keşşâfü'l-gınâ'*, VII, 2470; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 314; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 382.

²⁶⁶ Mâverdî, *el-Hâvî*, XI, 285; Desûkî, *Hâşiye*, II, 469; Behûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, V, 214; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 355; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 389.

²⁶⁷ İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, IV, 347; İbn Kayyım, *Ahkâmü ehli'z-zimme*, II, 614; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 360; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 391.

²⁶⁸ Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 293; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 375. Mâlikîler'in görüşü için bkz: Karâfî, *ez-Zahîra*, IV, 325; Derdîr, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, II, 267; Desûkî, *Hâşiye*, II, 267; Haraşî, *Şerhu Muhtasar*, III, 227.

halinde veya İslâm mahkemelerine başvurmaları durumunda, İslâm âlimlerinin çoğunluğuna göre, evli olan çiftin birbirlerine helâl olup olmadıklarına göre hüküm verilir. Eğer çiftler arasında İslâm hukukuna göre bir evlenme engeli yoksa daha önce yapmış oldukları evlenme akdinin İslâm hukukuna göre bazı şartlarının eksik olmasına bakılmaksızın evliliklerinin geçerli olduğu kabul edilir. Yani Müslüman olmadan veya İslâm mahkemesine başvurmadan önceki tasarrufları bakımından kendi dinî hukukları geçerlidir. İslâm mahkemesine başvurunca evlilik engelleri bakımından İslâm hukukuna, evliliğin diğer şartları bakımından kendi hukuklarına tâbi olurlar.²⁶⁹

İslâm âlimlerinin ortaya koymuş olduğu bu görüşler meselenin hukukî yönüyle ilgili olup, toplum nizamının sağlanması ve maslahatların teminine yöneliktir. İslâm bilginlerinin, gerek gayr-i Müslimlerin aralarında gerçekleştirdikleri iki kız kardeşle evlenmek gibi İslâm hukukuna göre geçerli olmayan evliliklerin, İslâm mahkemelerinde dava edilmedikçe veya taraflardan biri Müslüman olmadıkça hukuken geçerli kabul edilmesi ve bu evliliklerden meydana gelen çocukların neseplerinin sabit olduğu yönündeki içtihadları,²⁷⁰ gerekse Müslümanlar için mütekavvim mal olarak kabul edilmeyen ve mehir olarak belirlenemeyen domuz ve içki gibi malların gayr-i Müslimlerin nikâhlarında mehir olarak belirlenmesinin geçerli olduğu yönündeki içtihadları,²⁷¹ gayr-i Müslimlerin şer'î teklife muhatap olmadıklarını ortaya koyan görüşlerdir.

III- Ceza Hukuku

İslâm hukukunda cezâî müeyyideler çeşitli açılardan ayırımlara tâbi tutulur. Bunlardan en bilineni cezaların had, kısas-diyet ve ta'zir şeklinde üç gruba ayrılarak ele alınmasıdır. Bu ayırım, cezanın infazında hâkim olan hakkın mahiyeti ve cezanın Şâri' tarafından belirlenmiş olması ölçüleri birlikte gözetilerek yapıldığından suçların tasnifinden kanunlaştırma, yargılama ve infaz prosedürüne kadar İslâm ceza hukukunun birçok alanında geçerliliğini korumuş, klasik doktrin de, hemen hemen bu ayırım üzerine oturmuştur. Cezaların, bazı müelliflerce yapıldığı gibi Şâri' tarafından belirlenenler ve kulların/yetkili mercilerin takdirine bırakılanlar şeklinde ikiye ayrılıp birinci kısmın kendi arasında had-kisas şeklinde tekrar ikiye ayrılması da mümkün olup bu ayırım yukarıdaki tasnifin bir başka görünümüdür. Fıkıh mezheplerine ve bazı fakihlere göre ayrıntıda görüş farklılıkları bulunsa da İslâm hukuk literatüründe had ile genelde Allah hakkı yani toplum hakkı olarak yerine getirilmesi gerekli olan, miktar ve keyfiyeti Şâri'/nass tarafından belirlenmiş cezaî müeyyideler kastedilir.²⁷²

²⁶⁹ Kâsânî, *Bedâi'*, 559-562; Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 145, 146; Mâverdî, *el-Hâvi*, IX, 303; İbn Kudâme, *el-Muğni*, X, 36, 37; Merdâvî, *el-İnsâf*, VIII, 217; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 295-301.

²⁷⁰ İbn Abidin, *Reddül-muhtâr*, IV, 347; İbn Kayyım, *Ahkâmü ehli'z-zimme*, II, 614; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 360; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 391.

²⁷¹ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 41; Kâsânî, *Bedâi'*, III, 563-565; Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 146; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 257; Merdâvî, *el-İnsâf*, VIII, 209; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 306.

²⁷² Bardakoğlu, Ali, "Had", DİA, XIV, 547, 548.

İslâm hukukunda suç, genel olarak, “Allah Teâlâ’nın had ve ta’zirle sakındırdığı şer’î yasaklardır” şeklinde²⁷³ veya “İslâm şeriatının haram kıldığı ve kendisine ceza tayin ettiği bir fiili yapmak veya terk etmek” şeklinde tarif edilmiştir.²⁷⁴

İslâm ceza hukukunun uygulanacağı şahıslar açısından kabul edilen genel görüş, İslâm ceza hukukunun İslâm ülkesinde yaşayan bütün Müslüman ve gayr-i Müslimlere uygulanacağı yönündedir. Gayr-i Müslimlerin şer’î hükümlere muhatap olup olmadığı konusunda görüş bildiren usûl âlimleri, onların muâmelât ve ukûbat alanında muhatap olduklarında ihtilaf olmadığını belirtmektedirler.²⁷⁵ Ancak buradaki muhatap olmaktan maksat, şer’î teklife muhatap olmaktan ziyade, karşılıklı anlaşmaya dayalı, kamu maslahatı ve hukuk nizamının sağlanmasına yönelik bir muhatap oluşturmaktır.

Zimmet/vatandaşlık anlaşmasıyla, İslâm ülkesinde yaşayan gayr-i müslimler/zimmîler, esas itibarıyla İslâm hukukunun hükümlerine uymayı ve askerlik yapmama karşılığında bununla yükümlü olabilecek kimseler tarafından ödenmek üzere “cizye” denilen bir baş vergisi vermeyi taahhüt ederler. Buna mukabil İslâm devleti de, zimmîlere mal ve can güvenliğini taahhüt etmekte, kendi dinleri üzere yaşamalarına izin vermektedir.²⁷⁶

Cezai sorumluluğun sebebi yasakları işlemektir. Yani, hukuken yasaklanmış bulunan fiilleri işlemek ve hukuken yapılması istenen görevleri yapmamaktır.²⁷⁷

Ceza ehliyeti/sorumluluğu, hukukun belirlediği cezaların uygulanabilmesi için suçu işleyen kişilerde bulunması gereken ehliyettir. İslâm hukukçuları, ceza ehliyetinin aslının akıl ve irade olduğunu söylemişlerdir. Ceza hukukunda kişilerin dinine, ırkına, statüsüne, makam ve servetine bakılmaz. Suçu işleyen kim olursa olsun, statüsü ne olursa olsun, suçun unsurları olduğu zaman o kişiye işlediği suçun cezası verilir. Bu noktadan baktığımızda gayr-i Müslimlerin de cezâ ehliyetleri vardır ve onların kamu düzenini bozucu, insanların can, ırz ve mallarına yönelik suç teşkil eden davranışlarına da cezâ müeyyideler uygulanacaktır. Ceza ehliyetinde Müslüman olma şartının aranmaması, meselenin karşılıklı anlaşmaya dayalı ve hukuk nizamının, toplum güvenliği ve maslahatının temin edilmesine yönelik olmasıdır.

²⁷³ Mâverdi, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye*, s. 285.

²⁷⁴ Udeh, *et-Teşrîu’l-cinâî*, I, 66; Zeydan, *Ahkâmü’z-zimmiyyîn*, s. 176.

²⁷⁵ Serahsî, *Usûl*, I, 73; İsnevî, *Nihâyetü’s-sûl*, I, 152; Abdülaziz el-Buhârî, *Keşfü’l-esrâr*, IV, 342; Taftazânî, *et-Telvîh*, I, 401; en-Nemle, *el-Mühezzeb*, I, 346; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 148; Udeh, *et-Teşrîu’l-cinâî*, I, 280..

²⁷⁶ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 145; Udeh, *et-Teşrîu’l-cinâî*, I, 276.

²⁷⁷ Udeh, *et-Teşrîu’l-cinâî*, I, 402.

A- Kısas Suçları

Kasten yaralama, sakat bırakma ve öldürme olaylarında suçlunun, işlediği fiile denk bir ceza ile cezalandırılması ilkesine kısas denir. Kısas canda (kısas fi'n-nefs) ve uzuvda (kısas mâ düne'n-nefs/kısas fi'l-etrâf) olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.²⁷⁸

Kısas cezası, insan hayatına karşı işlenen suçun karşılığıdır. İnsan hayatını sona erdiren, ölüm sonucu doğuran fiil ve davranışlar, İslâm hukukunda kasten öldürme, kasta benzer öldürme ve hata ile öldürme, hataya benzer öldürme, sebebiyet yoluyla öldürme şeklinde tespit edilmiştir.²⁷⁹ Bunlara verilen cezalar, kısas, diyet ve keffarettir.

Kısas cezasında öldüren ve öldürülen kişinin Müslüman olup olmaması, İslâm ülkesinin vatandaşı olup olmaması yönüyle İslâm âlimleri arasında ihtilaf meydana gelmiştir.

Bir zimmînin, bir Müslümanı veya bir zimmîyi öldürmesi durumunda kâtile kısas uygulanır. Bir zimmînin bir müste'meni öldürmesi durumunda ise, Ebû Hanife'ye göre kâtil zimmî kısas olarak öldürülmez, tazir cezası ile cezalandırılır. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelîlere ve Hanefîlerden Ebû Yusuf'a göre bu durumda da kısas uygulanır. Kâtil müste'men olursa, öldürülen ister Müslüman, ister zimmî veya müste'men olsun kısas yoluyla cezalandırılır. Bir Müslümanın bir zimmîyi ya da bir müste'meni öldürmesi durumunda ise, gayr-i müslimi öldüren Müslümana kısas uygulanıp uygulanmayacağı ihtilafıdır. Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre, bir gayr-i müslime karşılık Müslüman bir kimseye kısas cezası uygulanmaz. Hanefî mezhebine göre ise, bu durumda da kısas cezası uygulanır.²⁸⁰

Kasten adam öldürme cezası olan kısasın dışındaki öldürmelerde ödenen diyet cezasının ise, ister Müslüman ister gayr-i müslim herkes için geçerli olduğunda ittifak vardır.²⁸¹

Öldürme suçunun cezalarından biri olan mü'min bir köle azad etmek veya köle bulamazsa iki ay oruç tutmak şeklindeki keffaret cezasının gayr-i Müslimlere gerekli olup olmadığı İslâm âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Hanefî ve Mâlikîler keffaretin bir ibadet olduğunu, gayr-i Müslimlerin ise ibadetlerden sorumlu olmadıklarını söyleyerek gayr-i Müslimlere keffaretin gerekmediğini söylemişlerdir. Şâfiîler ve

²⁷⁸ Ebû Zehre, *el-Cerîme*, s. 78; *el-Ukûbe*, s. 72; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 177; Bardakoğlu, Ali, "Ceza", DİA, VII, 473.

²⁷⁹ Mavsîlî, *el-İhtiyâr*, IV, 271.

²⁸⁰ Haskefî, *Dürrü'l-muhtâr*, s. 698, 699; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, X, 165; Mâverdî, *el-Hâvî*, XII, 25; Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, VII, 30, 34; Desûkî, *Hâşîye*, IV, 237, 238; Kâdî Ebû Muhammed, *el-İsrâf*, IV, 81; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, XI, 465; Behûtî, *Şerhu Münthe'l-irâdât*, VI, 28; Dafrî, *el-Vâdih*, IV, 245.

²⁸¹ Şâfiî, *el-Ümm*, IX, 127; Kâsânî, *Bedâi'*, X, 301; Mâverdî, *el-Hâvî*, XIII, 63; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 71; Behûtî, *Keşşâfü'l-kınâ'*, VIII, 2913; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 222.

Hanbelîler ise köle azad etmekle sorumlu olduklarını, zira bu durumda keffaretin malî bir hak olduğunu söylemişlerdir.²⁸²

Özellikle katl keffaretinin gayr-i müslim için gerekli olup olmadığındaki ihtilaf, gayr-i Müslimlerin şer'î teklife muhatap olup olmadıkları konusunda yol gösterici mahiyettedir. Meseleye ibadet yönüyle bakan Hanefî ve Mâlikîler, onların ibadetlerden sorumlu olmadığını, dolayısıyla onlara keffaretin gerekmediğini söylerlerken, meseleye malî bir hak açısından bakan Şâfiî ve Hanbelîler ise, sadece köle azad etmekle sorumlu olduklarını, fakat iki ay oruç tutmakla sorumlu olmadıklarını söylemişlerdir. Buradan yola çıkarak, Şâfiî ve Hanbelîlerin de ibadet yönü olan meselelerde gayr-i Müslimlerin muhatap olmadıkları görüşünde olduklarını söyleyebiliriz.

B- Had Suçları

Had, Allah hakkı yani toplumun hakkı olarak yerine getirilmesi gerekli, miktar ve keyfiyeti belirli ve sınırlı cezaî müeyyidedir.²⁸³

Fıkıh bilginleri tarafından, Allah hakkının daha baskın olduğunu ifade ettikleri her durum ve meselede fertlerin tek tek maslahatları ve menfaatleri gözetilmez. Burada asıl gözetilen toplumun himayesidir. Fertlerin menfaati ve maslahatı toplumun himayesine tabi olarak ikinci planda onu izler.²⁸⁴

İslâm hukukunda hadler, zina haddi, kazf/iftira haddi, hırsızlık haddi yol kesme/eşkıyalık haddi ve içki içme haddi olmak üzere beş çeşit olarak belirlenmiştir. Bunlardan ilk dört tanesi Kur'ân'da zikredilmekte olup, beşincisi/içki haddi ise Sünnet'le belirlenmiştir.²⁸⁵ Biz bu suç ve cezaları gayr-i Müslimlere hitap etmesi itibariyle ele alacağız.

1- Zina Haddi

İslâm âlimleri, zina suçunu işleyen bir gayr-i müslime had cezasının uygulanıp uygulanmayacağı konusunda, hem gayr-i müslimin vatandaşlık statüsü, hem zina haddinin Allah hakkı olup olmadığı hem de zina ettiği kişinin Müslüman olup olmaması açısından farklı görüşler ortaya koymuşlardır.²⁸⁶

Gayr-i müslim bir şahıs İslâm ülkesinde zina suçunu işlediği takdirde eğer zimmî statüsünde ise, müçtehidlerin çoğunluğuna göre zina haddiyle cezalandırılır.²⁸⁷

²⁸² Kâsânî, *Bedâi'*, X, 301; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 139; Haraşî, *Şerhu'l-Muhtasar*, VIII, 49; Behûtî, *Keşşâfü'l-kinâ'*, VIII, 2970; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 234.

²⁸³ Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 381; Hisnî, *Kifâyetü'l-ahyâr*, s. 615; Bardakoğlu, Ali, "Ceza", DİA, VII, 473; Ebû Zehre, *el-Ukûbe*, s. 83.

²⁸⁴ Ebû Zehre, *el-Ukûbe*, s. 84.

²⁸⁵ Bardakoğlu, Ali, "Ceza", DİA, VII, 473.

²⁸⁶ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 254.

²⁸⁷ Kâsânî, *Bedâi'*, IX, 189; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 256; Râfiî, *el-Azîz*, XI, 138; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, IV, 190; İbn Kudâme, *el-Muğni*, XII, 317, 318; Darîr, *el-Vâdih*, IV, 402, 421; Behûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, VI, 165; Merdavi, *el-İnsâf*, X, 172.

Bu görüşteki âlimlere göre, âkil, bâliğ, muhtâr bir kimse Müslüman olsun zimmî olsun ona had gerekir. Çünkü bütün dinler zinanın haram olduğunda ittifak halindedir ve zimmî zimmet akdiyle bizim hükümlerimizi kabul etmiş ve Müslümanlar gibi olmuştur.²⁸⁸

Özellikle Hanefîlerin, “Müslüman olmayı” muhsan olmanın şartlarından kabul ettikleri bilinmektedir. Müslüman olmayan zimmînin zina suçu işlediğinde had cezası ile cezalandırılmasında esas nokta, zinanın bütün dinlerde haram olması, Rasûlullah (sa)’in zina eden Yahudi erkeklerle Yahudi kadını recmetmiş olması²⁸⁹ ve zimmînin zimmet akdiyle İslâm hükümlerini kabul etmiş olmalarıyla açıklanabilir. Sa’d ibn Muâz olayında²⁹⁰ olduğu gibi, kendilerinin kabul ettikleri hukuka göre haklarında hüküm verilmektedir. Zimmîler de zimmet akdiyle İslâm hukukunu kabul etmiş olduklarından, onlara İslâm hukukunun hükümleri uygulanmaktadır. Diğer taraftan zina, taraflar arasında olup biten bir hukuk ihlali olmayıp, dinin temel değerleri çerçevesinde toplum düzenini sarsan bir suçtur. Nitekim zinanın had suçu olduğu hususunda İslâm âlimleri arasında görüş birliği oluşmuştur.

Mâlikî müçtehitlere göre ise, zina suçunu işleyen bir gayr-i müslime İslâm ceza hukuku uygulanmaz, kendi kanunlarını uygulamak üzere mensup bulunduğu topluluğa teslim edilir.²⁹¹

Zina suçunu işleyen müste’men ise Ebû Hanife, Şâfiî ve İmam Muhammed’e göre bunlara İslâm ceza hukuku uygulanmaz. Çünkü müste’menler, Allah hakkı olan hukukî konularda İslâm nizamına bağlı değildirler. İmam Mâlik ve Hanbelîlere göre, gayr-i müslim bir kadınla zina ederse had uygulanmaz. Ancak Müslüman bir kadınla zina ederse ahdi bozmuş olacağı için ölüm cezasıyla cezalandırılır. Ebû Yusuf ise, müste’men İslâm ülkesinde bulunduğu müddetçe İslâm hukukuna tabi olduğunu ve zina ederse İslâm ceza hukukuna göre cezalandırılacağını söylemiştir.²⁹²

²⁸⁸ Mâverdi, *el-Hâvî*, XIII, 196, 250, 252; Hisnî, *Kifâyetü’l-ahyâr*, s. 616; Nevevî, *Ravdatü’t-tâlibîn*, VII, 309; Zeydan, *Ahkâmü’z-zimmiyyîn*, s. 251.

²⁸⁹ Tirmizî, “*Hudûd*” 10; İbn Mâce, “*Hudûd*” 10; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 7, 61, 63, 76, 126, 279, IV, 300, 355, V, 91, 97, 104; İbn Hibbân, *es-Sahih*, X, 278.

²⁹⁰ Olay şöyledir: Ebû Saîd el-Hudrî (ra) şöyle demiştir: Kurayza oğulları, Sa’d ibn Muâz’ın hükmüne razı olup kalelerinden inince, Rasûlullah (*sallallahü aleyhi ve sellem*) Sa’d’a haberci gönderdi. Sa’d, Peygamber’e yakın bir yerde bulunuyordu. Akabinde bir eşek üzerinde geldi. Sa’d yaklaşınca Rasûlullah (sa):

- “*Seyyidiniz için ayağa kalkınız!*” buyurdu.

Sa’d geldi ve Rasûlullah’ın yanına oturdu. Rasûlullah, Sa’d’a:

- “*Bunlar senin hükmüne razı oldular*” buyurdu. Sa’d:

- “*Ben bunların harb eden taifesinin öldürülmesine, kadınlarının ve çocuklarının esir edilmesine hükmediyorum*” dedi.

Rasûlullah (sa):

- “*Yemîn ederim ki, sen onlar hakkında muhakkak Mutlak Melik olan Allah’ın hükmüne uygun hüküm verdin*” buyurdu. Buhârî, “*Cihad*” 168, “*Menakibi’l-Ensar*” 12; Müslim, “*Cihad*” 64, 65.

²⁹¹ Sahnûn, *el-Müdevvene*, IV, 530; Merdavî, *el-İnsâf*, X, 172; Haraşî, *Şerhu’l-Muhtasar*, VII, 75; Kâdî Ebû Muhammed, *el-İşrâf*, IV, 235; Zeydan, *Ahkâmü’z-zimmiyyîn*, s. 251.

²⁹² Mergînânî, *el-Hidâye*, II, 393; İbnü’l-Hümâm, *Fethu’l-Kadîr*, V, 256, 257; Şirbînî, *Muğni’l-muhtâc*, IV, 191; Sahnûn, *el-Müdevvene*, IV, 508; Behûtî, *Şerhu Münthe’l-irâdât*, VI, 165; Cündî, *et-Tavdîh*, VIII, 245; Zeydan, *Ahkâmü’z-zimmiyyîn*, s. 252, 253; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 350.

2- İçki İçme Haddi

İçki haddi de Allah hakkı olarak değerlendirilmiştir.²⁹³ İçkinin haram olduğuna inanmayan gayr-i müslim bir kimsenin içki içmesi durumunda ona içki haddi uygulanmayacağı konusunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf yoktur.²⁹⁴

Eğer bir gayr-i müslim kendi dinine göre içkinin haram olduğuna inanıyorsa Müslüman gibi olur ve ona had uygulanır şeklinde bir görüş de belirtilmiştir.²⁹⁵

Ayrıca, haram olan bir şey içtiğinden dolayı sarhoş olan bir gayr-i müslime, içki içmesi sebebiyle değil de sarhoşluğu sebebiyle had cezası verileceği de ifade edilmiştir.²⁹⁶ Bu ceza, içki içme cezasından ziyade kamu düzenini ihlal suçuna verilen bir ceza olarak ön plana çıkmaktadır.

Gayr-i müslim bir kimse içkinin haram olduğuna inanmadığından dolayı, içkinin, fıkıh bilgileri tarafından gayr-i müslim için mütekavim/ekonomik değer ifade eden bir mal olduğu, akde konu olacağı ve nikâhta mehir olarak verilebileceği söylenmiştir. Bütün bunların yanında içki içmekten dolayı gayr-i müslime ceza uygulanmayacağı yönündeki görüşler de, gayr-i Müslimlerin şer'î teklife muhatap olmadıkları yönünde değerlendirilebilir.

3- Kazf Haddi

Bir zimmî veya müste'men, bir Müslümanın zina ettiğini ileri sürerse, bunu ispat edemediği takdirde müçtehitlerin çoğunluğuna göre kazf cezası ile cezalandırılır. Çünkü bu cezanın uygulanması için suçlu işleyenin Müslüman olması şart değildir.

Zimmî veya müste'men bu suçu kendi dindaşlarına karşı işlemiş olursa yine çoğunluğun içtihadına göre kazf cezası uygulanmaz. Çünkü bu suçun oluşabilmesi için iftiraya uğrayanın Müslüman olması şarttır.²⁹⁷

Kazf suçunun oluşabilmesi için iftiraya uğrayan kimsenin Müslüman olmasının şart olarak ileri sürülmesi, Müslüman olmayan bir kimseye iftira eden kimsenin cezasız kalacağı anlamında değildir. Zira bir Müslümanın bir zimmîye sataşması durumunda ta'zir cezasıyla cezalandırılacağı ifade edilmiştir.²⁹⁸

²⁹³ İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 298.

²⁹⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 31; Kâsânî, *Bedâi'*, IX, 214; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 55; Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, VII, 376, 515; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, IV, 246; Merdavî, *el-İnsâf*, X, 232; Behûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, VI, 220; Cündî, *et-Tavdîh*, VIII, 245.

²⁹⁵ Haskefî, *Dürrü'l-muhtâr*, s. 315; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 54.

²⁹⁶ Hasan b. Ziyâd'dan, "zimmî içki içip sarhoş olursa içki içtiğinden dolayı değil de sarhoş olması sebebiyle had cezasına çarptırılır, çünkü sarhoşluk bütün dinlerde haram kılınmıştır" dediği rivayet edilmiştir. Kâsânî, *Bedâi'*, IX, 215; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 55. Haskefî, *Münyetü'l-müftî*'den naklen, "zimmî haram olan bir şeyden dolayı sarhoş olursa sarhoşluk bütün dinlerde haram kılındığından dolayı sahih görüşe göre had cezasına çarptırılır" demektedir. Haskefî, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, s. 312.

²⁹⁷ Haskefî, *Dürrü'l-muhtâr*, s. 315; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-Kadîr*, V, 323; Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, VII, 322; Hisnî, *Kifâyetü'l-ahyâr*, s. 621.

²⁹⁸ Haskefî, *Dürrü'l-muhtâr*, s. 319; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 127; Hisnî, *Kifâyetü'l-ahyâr*, s. 621.

4- Hırsızlık Haddi

Bir zimmî, bir Müslümanın veya zimmînin malını çalarsa kendisine İslâm hukukuna göre hırsızlık cezası uygulanır. Çünkü zimmî İslâm ülkesinin vatandaşıdır ve bazı istisnalar dışında İslâm hukuk nizamına tâbidir. Bir müste'menin hırsızlık yapması durumunda müçtehitlerin çoğuna göre müste'mene de had cezası uygulanır. Çünkü müste'men de İslâm ülkesinde bulunduğu sürece İslâm hukuk nizamına tâbidir.²⁹⁹

5- Yol Kesme Haddi

Yüce Allah'ın belirlemiş olduğu had cezalarından birisi de yol kesme suçudur. Aslında yol kesme suçunda üç adet suç bir arada bulunmaktadır. Bu üç suçun her biri diğerine bağlıdır. Bütün olarak değerlendirildiğinde yol kesme suçu genel otoriteye karşı koyma niteliğindedir ve suç işlemek suretiyle otoriteye açıkça cephe alma anlamını taşımaktadır. Yol kesme içindeki ikinci suç, suç işlemek üzere bir araya gelmektir. Çünkü yol kesme suçu ortaklaşa yapılan bir suçtur, günah işlemekte ve haddi aşmakta yardımlaşma ve bir araya gelme demektir. Yol kesmede üçüncü suç yukarıdaki iki sınırlı suçtan daha kötüdür. O da adam öldürme ve insanların mallarını zorla almaktır. Yol kesme suçu ile birlikte bazen namuslar da çiğnenebilir. Yüce Allah'ın had cezası olarak belirlediği bu suç, içinde bir kaç suç barındırması ve başka başka suçlara ayrılması dolayısıyla had cezaları içinde en uçtaki, en katısı ve en sert olanıdır. Bu suçun bundan dolayı özel bir yeri vardır. Onun için kendisine özel bir ceza takdir edilmelidir.³⁰⁰

Yol kesme suçunun cezası şu âyet-i celîle ile belirtilmiştir: “Allah ve Rasûlü’ne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya (acımadan) öldürülmeleri ya asılmaları yahut el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da buldukları yerden sürülmeleridir. Bu onların dünyadaki rüsvaylığıdır. Onlar için ahirette de büyük azab vardır.”³⁰¹

Yol kesme/katu't-tarik haddi, hem Allah hakkı hem de kul hakkı olarak değerlendirilmiştir. Yol kesme suçu bizzat Allah hakkı olarak değerlendirilirken, yol kesme suçunda meydana gelen öldürme ve mal çalma/hırsızlık suçu da kul hakkı olarak değerlendirilmiştir.³⁰²

Yol kesme suçunda suçun gerçekleşmiş olması için Müslüman olmak şart değildir. Suçun rüknü yol kesmektir ve bu da hem Müslüman hem de gayr-i müslim tarafından gerçekleşir.³⁰³

²⁹⁹ Haskefî, *Dürrü'l-muhtâr*, s. 321; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 137; Mâverdî, *el-Hâvî*, XII, 15; Hısnî, *Kifâyetü'l-ahyâr*, s. 625; Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, VII, 353; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 228.

³⁰⁰ Ebû Zehre, *el-Cerîme*, s. 76; *el-Ukûbe*, s. 87.

³⁰¹ Mâide 5/33.

³⁰² Şâfî, *el-Ümm*, VII, 386; Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 197, XXVI, 139; İbn Kudâme, *el-Muğni*, XII, 477, 483, 488; Mâverdî, *el-Hâvî*, XIII, 366, 367.

³⁰³ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 195; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 188.

Bir zimmî yol kesme/kat'u't-tarîk suçunu işlerse İslâm hukukuna göre yol kesme cezası verilir.³⁰⁴

Müste'menin bu suçu işlemesi durumunda İslâm hukukuna göre cezalandırılıp cezalandırılmayacağı müçtehitler arasında ihtilaflıdır. Ebû Hanife ve Muhammed'e göre kisas ve kazf haddi gibi kul hakkının galip olduğu hadler dışındaki cezalar müste'mene uygulanmaz. Ebû Yusuf'a göre ise içki cezası hariç bütün hadler uygulanır.³⁰⁵ Şâfiî mezhebine göre de yol kesme cezası müste'mene uygulanmaz. Çünkü bu Allah haklarındandır.³⁰⁶ Tabii ki, burada yol kesme cezasının uygulanmaması, bunun, insanların mallarına ya da canlarına ilişmeyip sadece korkutmuş olma durumunda söz konusudur.

IV- Helâller ve Haramlar

Burada, fıkıh kitaplarında “el-Hazr ve'l-İbâha”, “el-Kerâhiyât ve'l-İstihsân” gibi başlıklar altında ele alınan ve Müslümanların günlük hayatlarında yeme, içme, giyinme ve ev eşyası olarak kullandıkları şeylerin hükümleriyle alakalı olarak gayr-i Müslimlerin sorumluluğu ele alınacaktır.

Fıkıh kitaplarının ilgili bölümlerinde konular Müslümanlara yönelik olarak ele alınmakta olup, gayr-i Müslimlerle ilgili olarak herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ancak biz, içki ve domuz örneğinden yola çıkarak helâller ve haramlar konusunda gayr-i Müslimlerin durumunu ortaya koymaya çalışacağız.

İçki ve domuz, Kur'ân ve Sünnet tarafından Müslümanlar için kesin olarak haram kılınmış, bunlar “rics” olarak nitelendirilmiş,³⁰⁷ ayrıca içkinin “kötülüklerin anası” olduğu³⁰⁸ ifade edilmiştir. İçki ve domuzun bu şekilde nitelendirilmelerine rağmen, bunların, gayr-i müslimler için haram olduğunu hiçbir fıkıh bilgini söylemediği gibi, içki içen bir Müslümana uygulanan had cezasının bir gayr-i müslime uygulanmayacağı, yani gayr-i müslim bir kimsenin içki içmekten dolayı cezalandırılmayacağı ittifakla ifade edilmiştir.³⁰⁹

Ayrıca domuz ve içki, Müslümanlar için mütekavvim/ekonomik değer ifade eden mal olarak kabul edilmeyip, akde konu olamayacağı ifade edilirken, bunların bir gayr-i müslim için mütekavvim mal olduğu ifade edilmiş,³¹⁰ birçok müçtehit bir gayr-

³⁰⁴ Serahsî, *el-Mebsût*, IX, 135; Kâsânî, *Bedâi'*, IX, 362; Mavsilî, *el-İhtiyâr*, III, 550; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 235; Behûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, VI, 261; Sahnûn, *el-Müdevvene*, IV, 552, 553.

³⁰⁵ Serahsî, *Şerhu's-Siyeri'l-Kebîr*, V, 109, 213.

³⁰⁶ Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, IV, 241; Hısnî, *Kifâyetü'l-ahyâr*, s. 631; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 191.

³⁰⁷ Mâide 5/90; En'âm 6/145.

³⁰⁸ Nesâî, “*Eşribe*” 44; İbn Hibbân, *es-Sahih*, XII, 168; İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef*, XII, 264; Abdürrazzak, *el-Musannef*, IX, 236.

³⁰⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, XXIV, 31; Kâsânî, *Bedâi'*, IX, 214; İbn Abidin, *Reddü'l-muhtâr*, VI, 55; Nevevî, *Ravdatü't-tâlibîn*, VII, 376, 515; Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, IV, 246; Merdâvî, *el-İnsâf*, X, 232; Behûtî, *Şerhu Müntehe'l-irâdât*, VI, 220; Cündî, *et-Tavdih*, VIII, 245.

³¹⁰ Serahsî, *el-Mebsût*, IV, 236, V, 41; Kâsânî, *Bedâi'*, III, 563-565, VI, 512, 556; Şâfiî, *el-Ümm*, VI, 146; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, III, 257; Merdâvî, *el-İnsâf*, VIII, 209; Zeydan, *Ahkâmü'z-zimmiyyîn*, s. 306.

i müslime ait içki ya da domuzu itlaf eden bir Müslümanın bunları tazmin etmesi gerektiğini söylemişlerdir.³¹¹

İçki ve domuz örneğinden yola çıkarak, helâller ve haramlar konusunda gayr-i Müslimlerin şer'î teklife muhatap olmadıkları sonucuna varmamız mümkündür. Zaten fıkıh kitaplarında da bu konular Müslümanlara yönelik olarak ele alınmış, gayr-i Müslimlerle ilgili bir bilgiye tarafımızdan rastlanmamıştır.

Ayrıca Rasûlullah (sa) de, “*altın ve ipek ümmetimin erkeklerine haramdır*” buyurmuştur.³¹² Bu hadisteki “ümmetim” lafzından hareketle, helâller ve haramlar konusundaki hitabın Müslümanlara yönelik olduğu, gayr-i Müslimlerin muhatap olmadıkları sonucuna varılabilir.

³¹¹ Serahsî, *el-Mebsût*, V, 43; Kâsânî, *Bedâi'*, VII, 167; Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, III, 408.

³¹² Ebû Davud, “*Libas*” 14; Tirmizî, “*Libas*” 1; Nesâî, “*Zînet*” 40; İbn Mâce, “*Libas*” 19; İbn Hibbân, *es-Sahih*, XII, 249; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 96, 115, IV, 394.

SONUÇ

Gayr-i Müslimlerin şer'î hükümlerden sorumlu olup olmadıkları konusunda İslâm âlimleri arasında ihtilaf meydana gelmiş, konu etrafında çeşitli görüşler ortaya konmuştur.

Gayr-i Müslimlerin şer'î/teklîfî hükümlerle sorumlu olup olmadıkları meselesi, *“teklîfin meydana gelmesi için şer'î şartın meydana gelmiş olması şart mıdır değil midir?”* meselesinde düşünülmüş bir konudur. Kur'ân ve Sünnet'te konuyla ilgili doğrudan bir nass mevcut olmadığı gibi, sahabe-i kiramdan ve müçtehid imamlardan da konuyla ilgili açık bir beyan bulunmamaktadır.

Konuyla ilgili İslâm âlimleri arasında meydana gelen ihtilafın merkez noktasını, gayr-i Müslimlerin ibadetleri edâ ile yükümlü olup olmadıkları hususu oluşturmaktadır. İbadet alanı dışında kalan ve muâmelât ve ukûbât olarak isimlendirilen hukukî konularda gayr-i Müslimlerin sorumlu oldukları şeklinde ortaya konan görüşler ise, doğrudan şer'î teklifle ilgili olmayıp, daha çok kamu düzenine ve hukuk nizamına yöneliktir.

İhtilafın neticesi olarak, gayr-i müslimerin bu ibadetleri terk ettikleri için küfür azabına ek olarak azap olunup olunmayacakları meselesi ortaya çıkmaktadır.

Gayr-i müslimler ibadetlerle sorumludur görüşünde olan âlimler, Kur'ân'daki umûm ifade eden âyetleri, kâfirlerin âhiretteki durumlarını anlatan âyetleri ve özellikle *“İslâm kendinden öncesini siler”* hadisini delil olarak ileri sürmüşlerdir. Ancak bunlar doğrudan gayr-i Müslimlerin ibadetlerle sorumlu olduklarını ifade eden nasslar değildir. Ayrıca asr-ı saadette ve sahabe döneminde de gayr-i Müslimlerin ibadetlerden sorumlu olduklarına dair bir beyanda bulunulmamış, pratikte böyle bir konudan bahsedilmemiştir.

Gayr-i Müslimlerin ibadetleri edâ ile sorumlu olduğunu söyleyen âlimlerin delil olarak ileri sürdükleri, kâfirlerin âhiretteki hallerini anlatan, bir takım amelleri terk ettiklerinden dolayı cehenneme girdiklerini ifade eden, azaplarının artırılacağını ifade eden âyet-kerîmeler, her ne kadar ilk bakışta gayr-i Müslimlerin de ibadetlerden sorumlu oldukları şeklinde anlaşılabilirse de, farklı şekillerde de yorumlama imkânı bulunmaktadır.

Gayr-i Müslimlerin ibadetlerle mükellef olduğu görüşünde olan âlimlerin, gayr-i müslimin durumunu muhdis/abdestsiz Müslümanın durumuna benzetmeleri kanaatimizce isabetli değildir. Çünkü muhdis bir Müslümanın durumuyla gayr-i müslim bir kimsenin durumu birbirinden farklıdır. Dolayısıyla bunların birbirlerine kıyas edilmesinin isabetli olmadığını düşünüyoruz.

Gayr-i Müslimlerin mükellef olmadığı görüşünde olan âlimler ise, küfür halinin namazın edasının vacip olmasına engel teşkil ettiğini, dolayısıyla Müslüman olmanın namazın edasının vacip olmasının/vücûbü'l-edânın şartı olduğunu söylemektedirler. Gayr-i Müslimlerin mükellef olduğunu söyleyen âlimler ise, namazın kâfire de vacip olduğunu, ancak bunun küfür halinde ondan talep edilmeyeceğini savunmaktadırlar. Her iki görüş sahiplerine göre de gayr-i müslim bir kimsenin küfür halinde bu

ibadetleri yerine getirmesi istenmemekte, küfür halinde yerine getirilse bile bunun sahih olmadığı, batıl olduğu söylenmektedir. Gayr-i müslimler sorumludur diyenlerle sorumlu değildir diyenler arasında dünyevî netice olarak bir fark bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu ihtilafın teorik olduğu, pratikte bir karşılığının bulunmadığı kanaatindeyiz.

İtikad ve ibâdât alanı dışında kalan evlilik, boşanma, nesep, nafaka, miras, ticaret vb. özel hukuk alanında gayr-i Müslimlerin vücûp/hak ve edâ/fiil ehliyetine sahip oldukları ve yapmış oldukları tasarrufların hukuken geçerli olduğu kabul edilmiştir. Ayrıca ceza hukuku alanında da ceza ehliyetine sahip oldukları ve işlemiş oldukları suçlara karşı cezalandırılacakları konusunda da ihtilaf yoktur. Ancak bu sorumluluk şer'î sorumluluktan ziyade maslahat temelinde karşılıklı anlaşmaya dayalı kamu düzenine ve hukuk nizamına yönelik bir sorumluluktur.

Araştırmamız neticesinde bizim vardığımız kanaat şudur: Kulluk zâtîdir, teklife ihtiyaç duymaz. Yani insan bizatihi kul olarak yaratılmıştır ve varoluş gayesi olan bu kulluğu yerine getirmek için dünyada bulunmaktadır. İnsan olarak dünyaya gelen herkes bu kulluk görevini yerine getirmekle mükelleftir. Bu kulluğun neleri gerektirdiği, nasıl yerine getirileceği ise şer'î hitapla mümkündür ki, peygamberler ve kitaplar bunun için gönderilmiştir. Kulluk görevini yerine getirmenin ön şartı gönderilen peygambere ve onun getirmiş olduğu esaslara iman etmektir. Bu iman gerçekleşikten sonra ise peygamber vasıtasıyla beyan edilen kulluk esaslarını yerine getirmektir.

İnsan olarak dünyaya geliş itibariyle Allah Teâlâ'ya kulluk sorumluluğu gayr-i Müslimlerin zimmetinde vardır. Diğer bir ifade ile nefsü'l-vücûp gayr-i müslimler için de söz konusudur. Fakat edânın vacip olması/vücûbü'l-edâ ise talepten sonradır ki, bu da ancak bir insan iman ettikten sonra gerçekleşir. Dolayısıyla gayr-i müslimler edâ ile sorumlu değildir.

BİBLİYOGRAFYA

- **Abdülaziz el-Buhârî**, Alaüddin Abdülaziz b. Ahmed el-Buhârî (730/1329), *Keşfü'l-esrâr an usûli Fahri'l-İslâm el-Pezdevî* 1-4, Thk: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Beyrut 1418/1997.
- **Abdürrazzak**, Ebû Bekir Abdürrazzak b. Hemmâm es-San'ânî (211/826), *el-Musannef* 1-12, Thk: Habibürrahman el-A'zâmî, Beyrut 1403/1983
- **Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel eş-Şeybanî (241/855), *el-Müsned* 1-6, İstanbul 1992.
- **Âmidî**, Seyfüddin Ali b. Muhammed el-Âmidî (631/1233), *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm* 1-4, Riyad 1424/2003.
- **Atar**, Fahrettin, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul 1992.
- **Aydın**, M. Akif, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul 2010.
- **Aynî**, Ebû Muhammed b. Ahmed el-Aynî (855/1451), *el-Binâye fî şerhi'l-Hidâye* 1-12, Beyrut 1411/1990.
- *Umdetü'l-kârî şerhu Sahihi'l-Buhârî* 1-25, Beyrut 1421/2001.
- **Bâcî**, Ebü'l-Velîd Süleyman b. Halef el-Bâcî (474/1082), *Kitabü'l-işâra fî ma'rifeti'l-usûl*, Thk: Muhammed Ali Ferkûs, Beyrut 1416/1996.
- **Bâkılânî**, Kâdî Ebû Bekir Muhammed b. et-Tayyib el-Bâkılânî (403/1012), *et-Takrîb ve'l-irşâd* 1-3, Thk: Abdülhamid b. Ali Ebû Züneyz, Beyrut 1418/1998.
- **Bardakoğlu**, Ali, "Ehliyet", DİA, X, 533-539, İstanbul 1994.
- "Ceza", DİA, VII, 470-477, İstanbul 1993.
- "Had", DİA, XIV, 547-550, İstanbul 1996.
- "Hak", DİA, XV, 139-150, İstanbul 1997.
- "Fıkıh", DVİ, I, 141-180, İstanbul 1998.
- **Basrî**, Ebü'l Hüseyin Muhammed b. Ali b. et-Tayyib el-Barsî (436/1044), *Kitâbü'l-Mutemed fî usûli'l-fıkah* 1-2, Thk: Muhammed Hamidullah, Dimeşk 1384/1964.
- **Bedahşî**, Muhammed b. Hasen el-Bedahşî (923/1517), *Minhacü'l Ukûl Şerhu Minhaci'l Vüüsül* 1-3, İsnevî'nin *Nihayetü's-sûl*'ü ile birlikte, Matbaatü Muhammed Ali Subeyh, Mısır, ts.

- **Behûtî**, Mansur b. Yunus b. İdris el-Bühûtî (1051/1641); *Şerhu Müntehe'l-irâdât Dekâiku üli'n-nühâ li şerhi'l-müntehâ* 1-7, Thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-risâle 1421/2000.
- *Keşşâfî'l-ginâ' an metni'l-İknâ'* 1-10, Thk: İbrahim Ahmed Abdülhamid, Riyad 1423/2003.
- **Belbez**, Hikmet, *Devletler Hususî Hukukunda Medenî Haklardan İstifade Ehliyeti ve Gâiblik*, AÜHF Dergisi, VI/I, 70-79, Ankara 1949.
- **Beyânûnî**, Muhammed Ebü'l-Feth, "Hüküm", DİA, XVIII, s. 466, İstanbul 1998.
- **Beydavî**, Kâdı Nâsiruddin Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beydavî (685/1286), *Minhacü'l-vüsûl fi ilmi'l-usûl* 1-3, İsnevî ve Bedahşî'nin şerhleri ile birlikte, Matbaatü Muhammed Ali Subeyh, Mısır, ts.
- *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* 1-2, İstanbul, t.s.
- **Bilge**, Necip, *Hukuk Başlangıcı*, Ankara 2009.
- **Buhârî**, Muhammed b. İsmail el-Buhârî (256/870), *el-Camiu's-sahih*, Beyrut/Dimeşk 2002.
- **Cessâs**, Ahmed b. Ali Ebû Bekir er-Râzî el-Cessâs (370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân* 1-5, Thk: Muhammed Sâdık Kamhâvî, Beyrut 1412/1992.
- *el-Füsûl fi'l-usûl* 1-4, Thk: Uceyl Câsim en-Neşemî, Küveyt 1414/1994.
- **Cündî**, Halil b. İshak el-Cündî, (776/1374), *et-Tavdîh fi şerhi'l-Muhtasari'l-Fer'î li'bni'l-Hâcib* 1-9, Thk: Ahmed b. Abdülkerim Necib, Kahire 1429/2008.
- **Cüveynî**, Ebü'l Meâlî Abdülmelik b. Abdullah b. Yusuf el-Cüveynî (478/1085), *Kitabü't-telhîs fi usûli'l-fıkah* 1-3, Thk: Abdullah Cevlem en-Nebbelî-Beşir Ahmed el-Amrî, Beyrut 1417/1996.
- *el-Bürhan fi usûli'l-fıkah* 1-2, Thk: Dr. Abdülazim Mahmud ed-Deyb, Katar 1399.
- **Çalış**, Halit, *İslâm Hukukunda Ehliyet Teorisi*, Konya 2004.
- **Çebi**, İsmail, "Mecûsîlik", ŞİA, IV, 86-89, İstanbul 1991.
- **Ebû Ya'lâ**, Muhammed b. Hüseyin b. Muhammed b. Halef b. Ferrâ (458/1065), *el-Udde fi usûli'l-fıkah* 1-5, Thk: Ahmed b. Ali b. Seyr el-Mübârakî, Riyad 1410/1990.
- **Dârimî**, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fadl b. Behram ed-Dârimî (255/868), *es-Sünen* 1-4, Thk: Hüseyin Selim Esed ed-Daranî, Riyad, 1421/2000.

- **Darîr**, Nureddin Ebû Talib Abdurrahman b. Ömer b. Ebi'l Kâsım b. Ali b. Osman el-Basrî ed-Darîr (684/1285), *el-Vâdih fi şerhi Muhtasari'l-Hirakî* 1-5, Thk: Abdülmelik b. Düheş, Beyrut 1421/2000.
- **Debûsî**, Ebu Zeyd Ubeydullah b. Ömer b. İsa ed-Debusî (430/1038), *Takvimü'l Edille fi Usûli'l Fıkh*, Thk: Halil Muhyiddin el-Meyyis, Beyrut 1421/2001.
- **Derdîr**, Ebü'l Berakât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Dirdîr (1201/1786), *eş-Şerhu's-sağîr alâ Ekrabi'l-mesâlik ilâ mezhebi'l-İmâm Mâlik* 1-4, Allâme Şeyh Ahmed b. Muhammed es-Sâvî'nin hâşiyesi ile birlikte, Kahire 1392/1972.
- *eş-Şerhu'l-kebîr* 1-4, Şemsüddin Şeyh Muhammed Urfe, Desûkî'nin hâşiyesi ile birlikte, Daru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Kahire, ts.
- **Desûkî**, Şemsüddin Şeyh Muhammed Urfe ed-Düsûkî (1230/1815), *Hâşiyetü'd-Desûkî ale's-Şerhi'l-kebîr* 1-4, Ebü'l Berakât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr'in *eş-Şerhu'l-Kebîr*'i ile birlikte, Daru İhyâi'l-kütübi'l-Arabiyye, Kahire, ts.
- **Dural**, Mustafa, *Türk Medenî Hukukunda Gerçek Kişiler*, İstanbul 1987.
- **Ebû Davud**, Ebû Davud Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî (275/889), *es-Sünen* 1-4, Daru'l-kütübi'l-Arabî, Beyrut, ts.
- **Ebû Zehre**, Muhammed (1898-1974), *Usûlü'l-fıkh*, Daru'l-fikri'l-arabî, t.s.
- *el-Ahvâlü's-şahsiyye*, Daru'l-fikri'l-arabî, t.s.
- *el-Cerîme ve'l-ukûbe fi'l-fıkhî'l-İslâmî*, Kahire 1998.
- **Ensârî**, Abdülalî Muhammed b. Nizamüddin Muhammed es-Sehâlevî el-Ensârî (1225/1810), *Fevâtihu'r-rahâmût şerhu Müsellemi's-sübût* 1-2, Beyrut 1423/2002.
- **Gazzâlî**, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, (505/1111), *el-Vecîz fi fıkhî'l-İmâm eş-Şâfî* 1-2, Thk: Ali Muavvid-Adil Abdülmevcûd, Beyrut 1418/1997.
- *el-Vasît fi'l-mezheb* 1-7, Thk: Ahmed Mahmud İbrahim-Muhammed Muhammed Tâmir, Daru's Selâm, Kahire 1417/1997.
- *el-Mustasfa min ilmi'l-usûl* 1-4, Thk: Dr. Hamza b. Züheyr Hafız, Medine, Ts.
- **Gündüz**, Şinasi, "Mecûsîlik", DİA, XXVIII, 279-283, Ankara 2003.
- "Sabîlik", DİA, XXXV, 341-344, İstanbul 2008,
- **Güzel**, Abdürrahim, "Dehrîler", ŞİA, I, 380, İstanbul 1991.
- **Hallâf**, Abdülvahhab (1375/1956), *İlmü usûli'l-fıkh*, Mektebetü'd-da've, t.s.

- **Haraşî**, Sîdî Ebû Abdullah Muhammed el-Haraşî (1101/1689), *Şerhu Muhtasarı Halil* 1-8, Allâme Şeyh Ali el-Adevî'nin hâşiyesi ile birlikte, Bûlak 1317.
- **Haskefî**, Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Abdurrahman el-Haskefî (1088/1677), *ed-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenvîri'l-epsâr ve câmi'i'l-bihâr*, Thk: Abdülmünim Halil İbrahim, Beyrut 1423/2002.
- **Hattâbî**, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Hattâbî (388/998), *A'lâmü'l-hadîs fî şerhi Sahihi'l-Buhârî* 1-4, Thk: Muhammed b. Saîd b. Abdurrahman Âl-i Suûd, Mekke 1409/1988.
- **Hısnî**, Takiyyüddin Ebû Bekir b. Muhammed b. Abdülmü'min el-Hısnî el-Hüseynî ed-Dımeşkî (729/1328), *Kifâyetü'l-ahyâr fî halli Gâyeti'l-ihisâr (Şerhu Metni Ebî Şucâ')*, Hazırlayan: Abdullah b. Sümeyt-Muhammed Şâdî Arbeş, Beyrut 1429/2008.
- **İbn Abidin**, Muhammed Emîn İbn Âbidîn (1198/1784), *Reddü'l-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr şerhu Tenviri'l-epsâr* 1-14, Thk: Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavvid, Reddü'l Muhtar'ın tekmilesi ve Abdülkadir er-Rafî'nin hâşiyesi ile birlikte, Riyad, 1423/2003.
- **İbn Akîl**, Ebû'l-Vefâ Ali b. Akîl b. Muhammed b. Akîl el-Bağdâdî (513/1119), *el-Vâdih fî usûli'l-fikh* 1-5, Thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut 1420/1999.
- **İbnü'l-Arabî**, Kadı Ebu Bekir b. Arabî el-Malikî (543/1148), *el-Mahsul fî usûli'l-fikh*, Thk: Hüseyin Ali el-Yederî-Saîd Abdüllatif Fevde, Amman/Beyrut 1420/1999.
- **İbn Âşûr**, Muhammed Tâhir (1879-1973), *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* 1-30, Tunus 1984.
- **İbn Emir el-Hâc**, Muhammed b. Muhammed b. Emir el-Hâc el-Hanbelî (879/1474), *et-Takrir ve't-tahbir fî ilmi'l-usûl* 1-3, Beyrut 1417/1996.
- **İbn Ferhûn**, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Ferhûn (799/1396), *ed-Dîbâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni ulemâi'l-mezheb* 1-2, Thk: Muhammed el-Uhmedî Ebû'n-Nûr, Kahire, ts.
- **İbnü'l-Hâcib**, Cemalüddin b. Ömer ibn el-Hâcib (646/1248), *Câmiu'l-ümmühât*, Thk: Ebû Abdurrahman el-Ahdar el-Ahdarî, Beyrut 1421/2000.
- *Muhtasaru'l-Münteha'l-usûl* 1-4, Tacüddin es-Sübki'nin *Raf'ul-hâcib an Muhtasaru'l-İbni'l-Hâcib*'i ile birlikte, Thk: Şeyh Ali Muhammed Muavvid-Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut 1419/1999.
- **İbn Hazm**, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm el-Endelüsî ez-Zâhirî (456/1063), *el-Muhallâ* 1-11, Thk: Muhammed Münir ed-Dımeşkî, Kahire 1352.

- *el-İhkâm fi usûli'l-ahkâm* 1-8, Kahire 1404.
- **İbn Hibbân**, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî (354/965), *Sahihu İbn Hibbân bi Tertib-i İbn Belebân* 1-18, Thk: Şuayb el-Arnaût, Beyrut 1414/1993.
- **İbn Huzeyme**, Ebû Bekir Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî en-Nisabûrî (311/923), *Sahihu İbn Huzeyme* 1-4, Thk: Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut 1400/1980.
- **İbnü'l-Hümâm**, Kemalüddin Muhammed b. Abdülvahid es-Sîvâsî (861/1457), *Fethu'l-Kadir ale'l-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* 1-10, Ekmelüddin el-Bâbertî'nin (786/1385) *el-İnâye fi Şerhi'l-Hidâyesi* ve Sa'dî Çelebî'nin (945/1538) *Hâşiyetü Sa'dî Çelebî ale'l-İnâye şerhu'l-Hidâye'si* ile birlikte, son üç cilt Kâdîzâde Efendi Kazasker Rûmelili Şemsüddin Ahmed b. Kûder'in *Netâicü'l-efkâr fi keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr* ismindeki *Fethu'l-Kadir*'in tekmilesidir, Beyrut 1424/2003.
- *el-Müsâyera fi'l-akâidi'l-münciyye fi'l-âhira*, İbn Ebî Şerîf'in *el-Müsâmera şerhu'l-Müsâyera'sı* ile birlikte, Beyrut 1423/2002.
- **İbn Kayyım**, Ebu Abdullah Muhammed b. Ebi Bekir b. Eyyub b. Kayyım el-Cevziyye (691/1291), *Ahkâmü ehli'z-zimme* 1-3, Thk: Yusuf b. Ahmed el-Bekrî-Şakir b. Tefvik el-Ârûrî, Beyrut 1418/1997.
- **İbn Kesîr**, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr (700-774), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* 1-8, Thk: Sami b. Muhammed es-Selâme, Riyad 1420/1999.
- **İbn Kudâme**, Muvaffakuddin Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî (620/1223), *el-Muğnî* 1-15, Thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî-Abdulfettah Muhammed el-Hulüv, Riyad 1417/1997.
- *Umdetü'l-Fıkh fi'l-mezhebi'l-Hanbelî*, Thk: Ahmed Muhammed Azûz, Beyrut 1423/2003.
- *Ravdatü'n-nâsır ve cünnetü'l-münâzır*, Beyrut 1401/1981.
- **İbn Mâce**, Ebu Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kaznevî (273/887), *es-Sünen*, Nasıruddin el-Elbanî'nin hükümleriyle birlikte. Mektebetü'l Mearif, Riyad, ts.
- **İbn Mâze**, Bürhanüddin Ebü'l-Meâlî Mahmud b. Ahmed b. Abdülaziz İbn Mâze (616/1219), *el-Muhîtu'l-bürhânî fi fikhi'n-Nu'mânî* 1-10, Thk: Abdülkerim Sami el-Cündî, Beyrut 1424/2004.

- **İbn Müflih**, Ebû İshak Bürhanüddin İbrahim b. Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Müflih (884/1479), *el-Mübdî' şerhu'l-Mukni'* 1-8, Thk: Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail, Beyrut 1418/1997.
- **İbn Nuceym**, Zeynüddin b. İbrahim (970/1562), *el-Bahru'râik şerhu Kenzi'd-Dekâik* 1-9, İbn Abidin'in *Nüzhetü'n-nevazır ale'l-Eşbâh ve'n-nezâir* isimli haşiyesi ile birlikte, (7, 8, 9. ciltler Muhammed b. Hüseyin b. Ali et-Tûrî'nin *Tekmiletü'l-Bahri'r-râik* isimli eseridir), Nşr: Zekeriya Umeyrât, Beyrut 1418/1997.
- *Fethu'l-Ğaffâr bi şerhi'l-Menâr (Mişkâtü'l-envâr fî usûli'l-Menâr)*, Beyrut 1422/2001.
- **İbn Rüşd**, Kâdî Ebü'l Velîd Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî (595/1198), *Bidâyetü'l-müctehid ve nihâyetü'l-muktesid* 1-4, *es-Sebilü'l-mürşid ilâ Bidâyeti'l-müctehid* isimli şerhi ile birlikte, Thk, Tahric ve Şerh: Abdullah el-Abbâdî, Kahire 1416/1995.
- **İmam Muhammed**, Muhammed b. Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (189/805), *Kitâbü'l-âsâr* 1-2, Thk: Halid Avvâd, Beyrut 1429/2008.
- *el-Asl (el-Mebsût)* 1-5, Thk: Ebü'l Vefâ el-Afgânî, İdaratü'l-Kur'ân ve'l ulûmi'l-İslâmiyye, Kerâteşî, ts.
- **İsnevî**, Cemaleddin Abdürrahim el-İsnevî (772/1370), *Nihayetü's-sûl şerhu Minhaci'l-vüsûl* 1-3, Matbaatü Muhammed Ali Subeyh, Bedahşî'nin *Minhacü'l-Ukûl*'ü ile birlikte, Mısır, ts.
- **Kâdî Abdülcebbar**, Ebü'l-Hasen Abdülcebbar el-Esedâbâdî (415/1024), *el-Muğni fî ebvâbi't-tevhîd ve'l-adl* (5, 6, 7, 9, 11, 12, 13, 14, 15, 17, 20), Thk: Mahmud Muhammed Kâsım, t.s.
- **Kâdî Ebû Muhammed**, Ebû Muhammed Abdülvahhab b. Ali b. Nasr el-Bağdâdî (422/1030), *el-İşrâf alâ nüketi mesâili'l-hilâf* 1-6, Riyad 1429/2008.
- **Kâdî İyâz**, Ebü'l-Fadl İyâz b. Musa (544/1149), *Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li ma'rifeti a'lâmi mezhebi Mâlik* 1-2, Beyrut 1418/1998.
- **Karafi**, Ebü'l Abbas Ahmed b. İdris b. Abdürrahman es-Sanhacî el-Karafi (684/1285), *el-Fürûk Envaru'l-bürûk fî envai'l-fürûk* 1-4, Thk: Halil el-Mansur, Beyrut 1418/1998.
- *Nefaisü'l-usûl fî şerhi'l-mahsûl* 1-9, Thk: Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcud-Şeyh Ali Muhammed Muavvid, Mekke 1416/1995.

- *Şerhu Tenkihi'l-füsûl fî ihtisari'l-Mahsûl fî'l-usûl*, Daru'l Fikir, Beyrut 1424/2004.
- *ez-Zahîra* 1-14, Thk: Muhammed Haccî, Beyrut 1994.
- **Karaman**, Prof. Dr. Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku* 1-3, İstanbul 1986.
- **Kâsânî**, Alaüddin Ebu Bekir b. Mes'ud el-Kasanî (587/1191), *Bedâi'us-sanâi' fî tertibi's-şerâi'* 1-7, Beyrut 1406/1986.
- **Kinnevcî**, Ebû Tayyib Muhammed Siddîk Hân b. Hasan b. Ali el-Hüseynî el-Kinnevcî (1307/1889), *Fethu'l-beyân fî makâsidi'l-Kurân* 1-15, Beyrut 1412/1992.
- **Kirmânî**, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd Şemsüddin el-Kirmânî (786/1385), *el-Kevâkibü'd-derârî fî şerhi Sahihi'l-Buhârî* 1-25, Beyrut 1401/1981.
- **Kurtubî**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekir el-Kurtubî (671/1272), *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân* 1-24, Thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî ve diğeri, Beyrut 1427/2006.
- **Leknevî**, Abdülâlî Muhammed b. Nizamüddin el-Ensârî el-Leknevî (1119/1707), *Fevatihu'r-rahamut şerhu Müsellemi's-sübût* 1-2, Thk: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Beyrut 1423/2002.
- **Mâlik**, İmam Mâlik b. Enes el-Esbahî (179/795), *Muvatta'* 1-5, Thk: Ebu Üsâme Selim b. İyd el-Hilalî, Muvatta'nın yedi ravisinin rivayetleri birlikte tahkik edilerek, Düba 1424/2003.
- **Mâtürîdî**, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmud el-Mâtürîdî (333/944), *Te'vilâtü ehli's-sünne (Tefsîru'l-Mâtürîdî)* 1-10, Thk: Mecdî Bâsillûm, Beyrut 1426/2005.
- **Mâverdî**, Ebü'l Hasen Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî el-Basrî (450/1058), *el-Hâvî el-Kebîr* 1-18, Thk: Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut 1414/1994.
- *el-Ahkâmü's-sultâniyye ve'l-vilâyâti'd-diniyye*, Thk: Ahmed Mübarek el-Bağdâdî, Kuveyt 1409/1989.
- *Edebü'd-dünye ve'd-din*, Beyrut 1405/1985.
- **Mevsilî**, Abdullah b. Mahmud b. Mevdud el-Mavsilî (683/1284), *el-İhtiyâr li ta'lili'l-Muhtâr* 1-4, Thk: Şuayb Arnaût-Ahmed Muhammed Berhûm-Abdüllatif Hirzullah, Dimeşk 1430/2009.

- **Merdâvî**, Alaüddin Ebü'l Hasen Ali b. Süleyman el-Merdâvî (885/1480), *et-Tahbir şerhu't-Tahrir fî usûli'l-fıkıh* 1-8, Thk: Dr. Abdurrahman el-Cebrin-Dr. Avd el-Karnî-Dr. Ahmed es-Serrah, Riyad 1421/2000.
- *el-İnsâf fî ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf* 1-12, Thk: Muhammed Hâmid el-Fîkî, Suudi Arabistan 1375/1956.
- **Mergînânî**, Bürhanüddin Ebü'l Hasen Ali b. Ebi Bekir el- Merginanî (593/1196), *el-Hidaye şerhu Bidayeti'l-mübtedi* 1-4, Dâru'l-Erkâm, Beyrut, ts.
- **Molla Cîyûn**, Ahmed b. Ebî Saîd b. Ubeydullah (1130/1717), *Nâru'l-envâr ale'l-Menâr* 1-2, Neseî'nin *Keşfü'l-esrâr*'ı ile birlikte, Beyrut, ts.
- **Müslim**, Müslim b. Haccac el-Kuşeyrî en-Nisaburî, *es-Sahih* 1-2, Riyad 1427/2006.
- **Nemle**, Abdülkerim b. Ali b. Muhammed en-Nemle, *el-Mühezzeb fî ilmi usûli'l-fikhi'l-mukâran* 1-5, Riyad 1420/1999.
- *el-Câmi' li mesâili usûli'l-fikh ve tatbikahâ ale'l-mezhebi'r-râcih*, Riyad 1420/2000.
- **Nesâî**, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali (303/916), *es-Sünen*, Mektebetü'l Mearif, Riyad, ts.
- **Neseî**, Ebü'l-Berakât Abdullah b. Ahmed Hafızuddin en-Neseî (710/1311), *Keşfü'l-esrâr şerhu'l-musannif ale'l-Menâr* 1-2, Molla Cîyûn'un *Nuru'l-envâr ale'l-Menâr*'ı ile birlikte, Beyrut, ts.
- *Şerhu Hafızuddin en-Neseî li-kitâbi'l-Müntehab fî usûli'l-mezheb li-Muhammed b. Muhammed b. Ömer el-Ahsîketî*, Thk: Salim Ögüt, ts.
- **Nevevî**, Ebü Zekeriya Yahya b. Şeref en-Nevevî (676/1277), *el-Minhâc şerhu Sahihi Müslim b. el-Haccâc* 1-18, Müessesetü Kurtuba 1414/1994.
- *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* 1-23, es-Sübki ve el-Mütî'î'nin tekmileleri ile birlikte, Cidde, ts.
- *Ravdatü't-tâlibîn* 1-8; Thk: Adil Ahmed Abdülmevcud-Ali Muhammed Muavvid, Riyad 1423/2003.
- **Pezdevî**, Fahru'l İslâm Ebü'l-Usr Ali b. Muhammed b. Hüseyin el-Pezdevî (482/1089), *Usûlü'l-Pezdevî (Kenzü'l-vüsûl ila ma'rifeti'l-usûl)*, Kasım b. Kutluboğa'nın *Tahricü Ehadisi Usûli'l Pezdevî*'si ve Kerhî'nin *Usûl*'ü ile birlikte, Karaçi, ts.

- *Usûlü'l-Pezdevî*, Abdülaziz el-Buhârî'nin *Keşfü'l-esrâr*'ı ile birlikte, 1-4, Thk: Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Beyrut 1418/1997.
- **Râfî**, Ebü'l Kasım Abdülkerim b. Muhammed b. Abdülkerim er-Râfî el-Kazvînî (623/1226), *el-Aziz şerhu'l-Vecîz (eş-Şerhu'l-Kebîr)* 1-13, Thk: Ali Muhammed Muavvid-Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut 1417/1997.
- **Razî**, Fahrüddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Razî (606/1209), *el-Mahsûl fî usûli'l-fıkıh* 1-6, Thk: Dr. Taha Cabir Feyyaz el-Alvanî, Beyrut 1412-1992.
- *et-Tefsîru'l-Kebîr (Mefâtihu'l-ğayb)* 1-32, Beyrut 1401-1981.
- **Sadru's-Şeria**, Ubeydullah b. Mes'ud el-Mahbubî el-Buhârî (719/1319), *et-Tavdih li Metni't-Tenkîh fî usûli'l-fıkıh* 1-2, Taftazânî'nin *et-Telvîh*'i ile birlikte, Thk: Zekerîya Umeyrat, Beyrut 1416/1996.
- **Sahnûn**, Abdüsselam b. Saîd et-Tennûhî, (240/854), *el-Müdevvenetü'l-kübrâ* 1-4, Beyrut 1415/1994.
- **Sâvî**, Ahmed b. Muhammed es-Sâvî (1241/1825), *Hâşiye alâ eş-Şerhi's-sağîr* 1-4, Kahire, ts.
- **Sem'anî**, Ebü'l Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdülcebbar es-Sem'anî (489/1095), *Kavati'ul-edille fî usûli'l-fıkıh* 1-5, Thk: Dr. Abdullah b. Hafız. Ahmed el-Hakemî, Riyad 1419/1998.
- **Semerkandî**, Alaüddin Şemsün'n-Nazar Ebu Bekir Muhammed b. Ahmed b. Ali es-Semerkandî (539/1144), *Mizanü'l-usûl fî netâici'l-ukûl fî usûli'l-fıkıh* 1-2, Thk: Abdülmelik Abdurrahman Es'ad es-Sa'dî, Mekke 1404/1984.
- **Senhûrî**, Abdürrazzak Ahmed es-Senhûrî (1391/1971), *Mesâdiru'l-Hak fî fıkhi'l-İslâmî* 1-6, Beyrut 1998.
- **Serahsî**, Muhammed b. Ahmed b. Ebi Sehl Ebu Bekir Şemsü'l Eimme es-Serahsî (483/1090), *el-Mebcut* 1-30, Daru'l Ma'rife, Beyrut, ts.
- *Usûlü's-Serahsî* 1-2, Beyrut 1414/1993.
- *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr* 1-5, Thk: Ebû Abdullah Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Beyrut 1417/1997.
- **Seyyid Bey**, Mehmed (1925), *Usûl-ü Fıkıh Mebâhisinden İrâde, Kazâ ve Kader*, Dersâdet 1338.
- *Usûl-ü Fıkıh Dersleri*, İstanbul 1328.
- *Usûl-ü Fıkıh-Medhal*, İstanbul 1333.

- **Siğnâkî**, Hüsamüddin Hüseyin b. Ali b. Haccâc es-Siğnâkî (714/1314), *el-Kâfi şerhu'l-Pezdevî* 1-5, Thk: Fahrüddin Seyyid Muhammed Kânet, Riyad 1422/2001.
- **Sübkî**, Takiyyüddin b. Ali b. Abdülkâfi es-Sübkî (756/1355) *el-İbhâc fi şerhi'l-Minhâc* 1-7, Thk: Ahmed Cemal ez-Zemzemî-Nureddin Abdülcebbâr Sağîrî, Duba 1424/2004.
- **Sübkî**, Tacüddin Ebu Nasr Abdülvehhab b. Ali b. Abdülkâfi es-Sübkî (771/1370), *Raf'ul-hâcib an Muhtasar-ı İbni'l-Hâcib* 1-4, Thk: Şeyh Ali Muhammed Muavvid-Şeyh Adil Ahmed Abdülmevcud, Beyrut 1419/1999.
- *el-Eşbâh ve'n-nezâir* 1-2, Beyrut 1411/1991.
- **Şa'bân**, Zekiyyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-fıkıh)*, Trc: İbrahim Kafi Dönmez, Ankara 1990.
- **Şafîî**, Muhammed b. İdris eş-Şafîî (204/819), *el-Ümm* 1-11, Thk: Dr. Rifat Fevzi Abdülmuttalib, Mekke 1422/2001.
- **Şevkânî**, Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (1250/1834), *İrşadü'l-fühûl ila tahkiki'l-Hakkı min ilmi'l-usûl* 1-2, Thk: Ebu Hafis Sami b. el-Azbî el-Eserî, Riyad 1421/2000.
- **Şirazî**, Ebu İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf eş-Şirazî el-Firuzabadî (476/1083), *el-Lüm'a fi usûli'l-fıkıh*, Daru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut 1405/1985.
- **Şirbînî**, Şemsüddin Muhammed b. el-Hatîb eş-Şirbînî (977/1569), *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti meânî elfâzi'l-minhâc* 1-4, Hazırlayan: Muhammed Halil Aytânî, Beyrut 1418/1997.
- **Taberî**, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî (310/922), *Tefsiru't-Taberî Cami'ul-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân* 1-26, Thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire 1422/2001.
- **Taberânî**, Ebü'l Kasım Süleyman b. Ahmed et-Taberanî (260/873), *el-Mu'cemü'l Kebir* 1-25, Thk: Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi, Mektebetü İbn Teymiye, Kahire, t.s.
- *el-Mu'cemü'l-evsat* 1-10, Thk: Tarık b. İvadullah b. Muhammed-Abdülmuhsin İbrahim el-Huseynî, Kahire 1415/1995.
- **Taftazanî**, Sadeddin Mesud b. Ömer et-Taftazanî (796/1393), *et-Telvih ale't Tavdih li metni't-Tenkih fi usûli'l-fıkıh* 1-2, Thk: Zekeriya Umeyrat, Beyrut 1416/1996.
- **Tehânevî**, Muhammed Ali et-Tehânevî (1158/1745), *Keşşâfu istilahâti'l-fünûn ve'l-ulûm* 1-2, Beyrut 1996.
- **Tellioğlu**, Ömer, "Sâbiiler", ŞİA, V, 301-303, İstanbul 1992.

- **Tirmizî**, Muhammed b. İsa et-Tirmizî (279/892), *es-Sünen*, Mektebetü'l Mearif, Riyad, ts.
- **Tûfî**, Necmüddin Ebü'r-Rabî' Süleyman b. Abdülkavî b. Abdülkerim b. Saîd et-Tûfî (716/1317), *Şerhu Muhtasari'r-Ravda* 1-3, Thk: Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Beyrut 1407/1987.
- **Tûrî**, Muhammed b. Hüseyin b. Ali et-Tûrî (1138/1725), *Tekmiletü'l-Bahri'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik 1-9 (7, 8, 9. Ciltler)*, İbn Nüceym'in *el-Bahru'r-râik*'ı ile birlikte, Beyrut 1418/1997.
- **Udeh**, Abdülkadir (1954), *et-Teşrîu'l-cinâi el-İslâmî mukâranen bi'l-kanûni'l-vad'î* 1-2, Daru'l-kütübi'l-arabî, Beyrut, ts.
- **Üsmendî**, Alaüddin Muhammed b. Abdülhamid el-Üsmendî es-Semerkindî (552/1157), *el-Mîzân fî usûlü'l-fikh*, Thk: Yahya Murad, Beyrut 1425/2004.
- **Yavuz**, Yusuf Şevki, "Akıl", DİA, II, 242-246, İstanbul 1989.
- **Zemahşerî**, Carullah Ebü'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (538/1144), *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-Tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl* 1-6, Thk: Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Muavvid, Riyad 1418/1998.
- **Zerkâ**, Mustafa Ahmed ez-Zerkâ (1907-1999), *el-Medhalü'l-fikhiyyü'l-âmm (el-Fikhü'l-İslâmî fî sevbihi'l-cedîd)* 1-2, Dimeşk 1425/2004.
- **Zerkeşî**, Bedrüddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah ez-Zerkeşî (794/1391), *el-Bahru'l-muhit fî usûli'l-fikh* 1-6, Kuveyt 1423/1992.
- **Zeydan**, Abdülkerim, *el-Vecîz fî usûli'l-fikh*, Müessesü Kurtuba, t.s.
- *Ahkâmü'z-zimmîyyîn ve'l-müste'menîn*, Beyrut 1408/1988.
- **Zeylaî**, Fahrüddin Osman b. Ali ez-Zeylaî el-Hanefî (743/1342), *Tebyînü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâik* 1-6, Kahire 1313.
- **Zühaylî**, Muhammed, *en-Nazariyyetü'l-fikhiyye*, Dimeşk/Beyrut 1414/1993.
- **Zühaylî**, Vehbe, *Usûlü'l-fikhi'l-İslâmî* 1-2, Dimeşk 1406/1986.